

АБДУҲАМИД НУРМОҢОВ, МУҲАББАТ АБДУРАИМОВА,
ШОҲИДА ЮСУПОВА

БАЁНЛАР ТЎПЛАМИ

(Умумтаълим мактабларининг
V—IX синфлари учун)

*Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими
вазирлигининг Республика Таълим
маркази нашрга тавсия
этган*

ТОШКЕНТ «ЎҚИТУВЧИ» 1997

Н 87

Нурмонов А. ва бошқ.

Баёнлар тўплами / А. Нурмонов, М. Абдураимова, Ш. Юсупова.— Т.: Уқитувчи, 1997.—136 б.

1.1,2 Автордош.

ББК 74.261.4+81.2Ўз—8

Н $\frac{4306010200-79}{353(04)-97}$ 190—97

© «Уқитувчи» нашриёти, 1997

ISBN 5—645—02893—7

ТУЗУВЧИЛАРДАН

Ўзбекистон истиқлоли, «Давлат тили тўғрисида»ги ҳамда «Таълим тўғрисида»ги Қонунларнинг қабул қилиниши ва «Ўзбек мактабларида она тили таълими концепцияси» талаблари Халқ таълими тизимининг барча бўғинларида таълим-тарбия бериш жараёни давр руҳи билан уйғунлашган, ўзида миллий ва минтақавий хусусиятларни мужассам этган ўқув-методик адабиётлар мажмуасини яратиш эҳтиёжини юзага келтирди.

«Ўзбек мактабларида она тили таълими концепцияси»нинг бош мақсадига кўра, она тили машғулотлари таълим олувчида ижодийлик, мустақил фикрлаш малакаларини чуқурлаштириб, ижодий фикр маҳсулини нутқ шароитига мос равишда оғзаки ва ёзма шаклларда тўғри, равон ифодалаш кўникмаларини шакллантиришга ва ривожлантиришга қаратилмоғи керак. Бу муҳим вазифани амалга оширишда она тили таълими жараёнида ташкил этиладиган турли ёзма ишлар, хусусан, баённинг ўзига хос ўрни бор.

Маълумки, баён ёзиш малакаси бошланғич синфдан шакллантириб борилади. Юқори синфларда эса бу кўникма ва малакалар такомиллаштирилади.

Мавжуд методик адабиётларда баён, асосан, икки шаклда: оғзаки ва ёзма бўлиши; ёзма баён ўз навбатида, таълимий ҳамда текширув тарзида ўтказилиши айтилади. Ўқувчиларда ёзма нутқ малакаларини таркиб топтириш, лисоний саводхонлигини ошириш, мустақил ижодий фикрлаш ҳамда ўзбек тилининг бой ифода воситаларидан ўринли ва унумли фойдалана олиш

кўникмаларини ҳосил қилиш; уларни танланган матннинг адабий-бадий жиҳатдан аниқ ва пухта, мантиқий изчил, ижтимоий ҳаёт ва воқелик билан боғлиқ ҳолда ёритишга ўргатиш мақсадида тез-тез баён ўтказиб туриш мақсадга мувофиқдир.

Юқорида қайд этилганидек, амалдаги таълим концепциясининг бош мақсадига кўра, ўқувчиларни ижодийликка, мустақил фикрлашга ўргатишда баённинг ўрни беқиёсдир.

Таълимий баённинг мураккаб турларидан бири — ижодий баён танланган матн мазмунига ўқувчининг ижодий ёндашиши жиҳатидан баённинг бошқа турларидан фарқ қилади. Бунда ўқувчи матнга тасвир унсурларини қўшиб ёки лисоний ҳамда имловий топшириқлар киритган ёхуд ўқитувчи бошлаб берган ҳикояни давом эттирган ҳолда баён ёзиши мумкин. Она тили таълими методикасида ижодий баённинг шахсини ўзгартириб ёзиш, лисоний топшириқли баён, тасвир унсурларини киритиб баён ёзиш, бошлаб бериш йўли билан баён ёзиш турлари мавжудлиги таъкидланади.

Тасвир унсурларидан фойдаланиб баён ёзишда ўқувчи матн мазмунига боғлаб, мустақил равишда айрим предмет, воқеа-ҳодисаларни тасвирлайди. Бошлаб бериш йўли билан баён ёзишда бошланиши берилган ҳикояни ўқувчилар ижодий давом эттириб, уни тўлиқ ҳикоя шаклига келтирадилар.

Текширув баёни она тили изчил курсининг маълум бўлимлари ўтиб бўлингандан кейин ўқувчиларнинг ўзлаштирган лисоний билим, малака ва кўникмаларини аниқлаш мақсадида ўтказилади.

Ўқувчи баёни мазмун изчиллиги ва лисоний қурилиши жиҳатидан талаб даражасида бўлиши билан бирга, саводли ёзилиши керак. Шунингдек, баённинг режа асосида ёзилишига эришиш зарур. Аниқ тузилган режа ўқувчи баёнининг изчил, мантиқий бўлишини таъминлайди.

Ёзма ишни баҳолашда ўқувчининг мустақил фикр-

лаш қобилияти, ижодкорлиги, воқеа-ҳодисаларга нисбатан шахсий муносабати ва саводхонлиги ҳисобга олинади.

Таниқли методист-олимлар А. Зуннунов ва Б. Турдиевлар муаллифлигида умумтаълим мактабларининг V--IX синфлари учун мўлжалланган «Баёнлар тўплами» 1974 йилда чоп этилган. Мазкур тўплам давр талаблари асосида қайта ишланиб, тўлдирилган ҳолда икки марта (1978, 1993 йилларда) нашр этилди. Қўлланмада баён турлари, уларни ўтказиш методикаси батафсил ёритилганлиги сабабли мазкур тўпламда баён ёздириш йўллари хусусида батафсил тўхталмадик.

Жамиятда юз бераётган ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар халқ таълими тизимига, хусусан, она тили таълимига ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда, бинобарин, давр талаби ва эҳтиёжи асосида она тили таълими мазмунини янгилаш йўлида муайян ишлар амалга оширилмоқда. Таълимда юз бераётган бундай ижобий ишлар муқобил дастур ва дарсликлар ҳамда методик адабиётлар яратиш имконини бермоқда.

Қўлингиздаги «Баёнлар тўплами» амалдаги тўпламга муқобил тарзда тузилган бўлиб, таълим бўғинларининг амалий эҳтиёжини қондиришга хизмат қилади, деган умиддамиз.

У СИНФ УЧУН БАЁН МАТНЛАРИ.

ТИЛИНГНИ АВАЙЛА — ОМОНДИР БОШИНГ.

Уқув ва билимнинг таржимони тилдир. Кишига рўшнолик, яхшилик ва эзгуликлар тил туфайли келади, буни яхши билиб олиш керак. Қадр-қимматни ҳам, обрў-эътиборни ҳам киши тил орқали топади. Агар тилга эътибор берилмаса, ноўрин қўлланса, одам бошининг ёрилиши ҳеч гап эмас:

Тил арслон мисоли ётар қафасда,
Бехабар бошини у ер нафасда...

Сўзингни тийиб юр, бошинг ёрмасин,
Тилингни тийиб юр, тишинг синмасин.

Доно қардошларнинг тилига қулоқ сол.

Улар: — Эй тил эгаси, бошингни асра! — дейишган. Узига эсонлик тилаган ҳар бир одам тилидан яроқсиз сўзини чиқармасин. Билиб сўзлаган сўз донолик саналади. Билимсизнинг сўзи эса ўз бошига етиши мумкин.

Ҳеч қачон кўп гапирма. Жуда оз сўзла. Туман сўз тугунини битта сўз билан ёзиб юбор, яъни оз сўзларга кўпроқ маъно сиғдириш пайдан бўлгин. Чунки:

Киши сўз туфайли бўлади малик,
Ортиқ сўз бу бошни этади эгик.

Ортиқча айтилган сўз киши кўнглига малол. Аммо сўзламаслик ҳам мумкин эмас. Бу ҳолда соқов деган номни орттириб олиш мумкин. Шунга кўра ўртача йўриқ тутиш лозим. Йўриқни ўртача тутган одам қут-иқболга эришади:

Тилингни авайла — омондир бошинг,
Сўзингни авайла — узяр ёшинг...

(171 сўз) (Юсуф Хос Ҳожиб)

Толшириқлар:

1. Матн мазмунини сўзлаб беринг.
2. Матн режасини тузинг.
3. Кузатишларингиз асосида тил ҳақидаги ўз фикрларингизни қўшиб, тўлиқ баён ёзинг.

ИККИ БУҒУ.

(Эртак)

Қунларнинг бирида икки буғу ўтлоқда юриб, жилға бўйида ўсган майсани талашиб қолишибди.

— Мен аввал келдим, у меники, — дебди биттаси.

Иккаласи сузиша бошлашибди. Узоқдан чопиб келиб, бир-бирига қарс-қарс шох ташлайверишибди. Охири уларнинг дарахт шохига ўхшаган мугузлари бир-бирига чатишиб қолибди. Ниҳоят, бутунлай ҳолдан тойиб, икковининг қимирлашга ҳам мажоли қолмай, тахтадай қотиб тураверишибди. Шу яқинда ўтиб кетаётган овчилар уларни кўриб, беҳад севинишибди ва иккала уришқоқни аравага ортиб кетишибди. (83 сўз)
(«Эртаклар гулдастаси» китобидан).

Топшириқ:

Эртакнинг режасини тузинг ва баён ёзинг. Баён сўнгида ўз хулосангизни ҳам қўшиб ёзинг.

ҲУМО.

Осиёнинг тоғлар билан ўралган саҳроларида ажойиб бир қуш яшайди. Унинг товуши нафис, қанот қоқишлари гўзал бўлиб, улуғворлик тимсолидир. Қушнинг патлари Қуёш нурларига ўхшаб порлаганидан ундан ерга соя тушмайди. У ўлгандан кейин ҳам унинг танаси йўқ бўлмайди, патлари аввалгидек ярқираб, нур сочишда давом этаверади. Лекин кимдир бу ғаройиб шуълаларни эгалламоқчи бўлиб, унинг лоақал битта патини юлиб олса, ўша заҳоти қора ҳасаддан кўр бўлади.

Бу ноёб қушнинг номи Ҳумо ёки Ерқиндир. У асрлар бўйи сўнмайдиган ҳақиқий шон-шухратга ўхшайди. Уни бирор зот йўқ қилолмайди. (82 сўз)

Топшириқ:

Матнга мос режа тузинг, шу асосда баён ёзинг, шунингдек, Ўзбекистон гербидаги Ҳумо қуши ҳақида ҳам ўз фикрларингизни баён қилинг.

САХОВАТ.

Бир мурувватли сахий одамнинг жуда кўп дони бор эди. У турган шаҳарда озиқ-овқат танглиги бошланди. Сахий одам ҳамма донларини бева-бечоралар-

га улашиб тугатди. Танглик кучайгач, ўзи ҳам донга муҳтож бўлиб қолибди. Кишилар уни маломат қилишди:

— Қизиқ одам экансан, ўзинг муҳтожликка тушиб қолишингни била туриб, нега донларингни ҳаммага улашиб бериб юбординг?

Сахий киши деди:

— Халқ оч бўла туриб, мен роҳатда яшасам, инсофсизлик қилган бўламан. Очлик азобини халқ билан баробар тортишни, халқ қайғусига шерик бўлишни виждоним буюрди. Мен виждоним буйруғига итоат қилдим. (86 сўз) («Оз-оз ўрганиб доно бўлур» китобидан.)

Топшириқ:

Юқоридаги матни тинглагач, шу матн асосида баён ёзинг, сўнгра сахийлик ҳақида ўзингиз билган фикр-мулоҳазаларингни ҳам қўшинг, шунингдек, мақоллар ҳам келтиринг.

ИЛМ.

Абдулла Авлоний.

Илм деб, ўқиш ва ёзишни яхши билиш, ҳар бир керакли нарсаларни ўрганмоққа айтилади. Илм — дунёнинг иззати, охиратнинг шарофатидир. Илм инсон учун ғоят олий ва муқаддас бир фазилатдир. Зероки, илм бизга ўз аҳволимизни, ҳаракатимизни ойна каби кўрсатади. Зеҳнимизни, фикримизни қилич каби ўткир қилади. Савобни гуноҳдан, ҳалолни ҳаромдан, покни нопокдан ажратиб беради. Илмсиз инсон мевасиз дарахт каbidир. Чунки илмсиз кишилар ота-онасига, қариндош-уруғига, ёр-дўстига, дин ва миллатига фойда етказмоқ бир ёқда турсин, ўзига лозим бўлган тоатибодатни ҳам лойиғича қила олмайди. Илмнинг фойдаси шу қадар кўпки, таърифлаган билан адо қилиш мумкин эмас. Бизларни жаҳолат қоронғулигидан қутқаради. Маданият, инсоният, маърифат дунёсига чиқариб, ёмон феъллардан, бемаъни ишлардан қайтаради. Яхши хулқ ва адаб соҳиби қилиб, Аллоҳ таолога муҳаббат ва эътиқодимизни орттиради.

Пайғамбаримиз: «Илмга амал қилувчилардан бўлингиз, нақл ва ривоят қилувчилардан бўлмангиз», — деганлар:

Илм бир дарё — ичи тўлмиш дуру гавҳар билан,
Қиймату қадрини қачон билган они жаҳил йилон.

Олим кишилар ҳар ерда азиз ва ҳурматлидир. Шариатимизда қайси илмга муҳтож бўлсанг, шуни билмоқ бизга фарздир. Шунинг учун ўқимоқ, билмоқ замонларини қўлдан бой бермай, вужудимизнинг душмани бўлган жаҳолатдан қутулмоққа жонимиз борича ҳаракат қилмоғимиз лозим. (179 сўз)

Топшириқлар:

1. Матн мазмунини ҳикоя қилинг.
2. Режа тузинг.
3. Илм ҳақидаги мақол ва ҳикматли сўзлардан фойдаланиб, тўлиқ баён ёзинг.

УЗУК ВОҚЕАСИ.

Абу Али ибн Синонинг онаси чақалоқлигида чўмилтираётганида, қимматбаҳо узугини йўқотиб қўйибди. У узугини кўп қидирибди. Лекин ҳеч қаердан топа олмабди. Кейин уни канизак олган, деб гумон қилиб, бечора канизакни роса калтаклашибди. Канизакни уришаётганда, Абу Али йиғлай бошлабди. Калтаклашдан тўхташса, чақалоқ ҳам йиғидан тўхтабди. Ҳамма бундан ажабланиб, узукни йўқолдига чиқаришибди.

Ибн Сино тилга кирганида, биринчи айтган гапи шу бўлибди:

— Сизлар ўша вақтда канизакни ноҳақ урган эдинглар. Онам мени чўмилтираётганида, узук ҳам сув билан бирга кир ўрага тушиб кетган, менинг тилим чиқмаганидан сизларга айтолмаган эдим. Канизакни урганларингда йиғлаб, тўхтаганларингда йиғидан тўхтаганимнинг сабаби шу эди.

Шундан кейин ўрани ковлашган экан, узук топилибди.

Бу воқеани эшитгану билганлар Ибн Синонинг зеҳнига қойил қолишган экан. (118 сўз) («Олисидаги юлдузлар»)

Топшириқ:

Дастлаб матннинг режасини тузинг. Шу режа асосида баён ёзинг.

ЖАННАТ ҚУШИ.

Мен бир жойда ўтиролмаيمان. Шохдан шохга, дарахтдан дарахтга сакраб учиб юришни яхши кўраман.

Фақат иссиқ пайтлардагина соя жойда дам оламан. Мени «чет-чет» деган овозимдан таниб олишингиз осон. Чотқол тизмаларида, Тошкент вилоятидаги Хумсон, Оқтош, Бурчмулла атрофларида яшайман. Наманган тоғларида, Фарғона водийсида ҳам мени учратишингиз мумкин. Баҳорнинг апрель, май ойларида Ўзбекистонга учиб келаман. Августнинг бошларида, сентябрнинг охирларида қишлаш учун Ҳиндистонга учиб кетаман. Учратган бўлсангиз керак, жуда чиройли қушман. 4 тадан 5 тагача тухум қўяман ва бола очаман. Шунинг учун бўлса керак, одамлар мени овлашга ишқибоз. Менинг ёш дўстим! Менинг Ўзбекистоннинг боғларидан кетишимга йўл қўйманг.

Менга ғамхўрлик қилинг! (96 сўз) («Гулхан»дан)

Топшириқ:

Шахсни ўзгартириб баён ёзинг.

ҚУЛУПНАЙ.

Қулупнай — раъногулдошларга мансуб кўп йиллик ўсимлик. Ўсимлик қисқа илдизпояли, попук илдизчаларига эга. Барглари уч япроқчага бўлинган бўлиб, узун бандига ўрнашган. Кўп йиллик ўсимлик поячаларида майда барглари ва ерда ёйилиб ўсиши учун хизмат қиладиган бачки поячалари ҳам бўлади. Ер бағирлаб ётган поячаларнинг бўғимларидан янги новдалар ва илдизлар ўсиб чиқади. Меваси май-июнь ойларида пишади. Қулупнайнинг меваси навига қараб 3—80 г гача бўлиши мумкин.

Қулупнайнинг катта мевали навлари Америка қитъасидаги Чили ҳамда Виргиния навлари — турларидан табиий чатишиш натижасида ҳосил бўлган деб тахмин қилинади. Қулупнай дастлаб Голландиядан 1720 йилда келтирилади ва тезда бутун Европа мамлакатларига тарқалади. Россияда XVIII асрнинг охирларидан етиштирила бошланди.

Қулупнай мевалари озиқ-овқат маҳсулоти, татимли резавор бўлиши билан бир қаторда, хасталикларни даволашда ҳам фойдаланилади.

Халқ табобатида қулупнай мевалари терлатувчи, безгак хуружига қарши омил сифатида тавсия этилади. Шунингдек, буйрак касалликларида, буйракда тош бўлганида, жигар касалликларида, ўт йўлининг яллиғланишида, талоқ касаллигида, ошқозон-ичак йўли-

нинг яллиғланиши билан боғлиқ касалликларда истеъ-
мол қилиш лозим кўрилади.

Олимларнинг фикрига қараганда, қулупнай буй-
ракдаги тошларни емириш қобилиятига эга бўлиш би-
лан бирга, танада тош ҳосил бўлишига йўл қўймай-
диган табиий омиллардан ҳисобланади.

Қулупнай меваларидан турли ширинликлар: мураб-
бо, шарбат, оромбахш ичимликлар тайёрланади, қан-
долатчиликда кенг ишлатилади. (176 сўз) (М. Наби-
ев. «Сабзавот, резавор мевалар, зираворлар хосияти»
китобидан)

Топшириқлар:

1. Матн режасини тузинг.
2. Режа асосида тўлиқ баён ёзинг.
3. Яна қандай резавор меваларни биласиз?

ШАРАФЛИ БУРЧ.

Бир куни мавлоно Алишер Навоий мулозимлари
билан отда узоқ тоғ сайридан қайтиб келаётган экан.
Йўл қабристон оралаб ўтар экан. Қабристонга юз қа-
дам чамаси қолганда, мавлоно отдан тушиб, бошини
қўйи солиб йўлида давом этибди. Мулозимлари ҳам
отларидан тушиб, унинг орқасидан эргашибдилар.

Қабристондан анча узоқлашгандан кейин яна от-
ларга миниб, йўртиб кетишибди. Бир оз юришгандан
сўнг мулозимлар шоирнинг қабристонга яқинлашган-
да отдан тушиши сабабини сўрабдилар. Алишер На-
воий анча вақт сукут сақлаб турибди-да, кейин муло-
зимларидан норози оҳангда шундай деб жавоб бе-
рибди:

— Бу ерда халқимизнинг жигаргўшалари, табар-
рук падару бузрукворлари мангу уйқуга кетганлар.
Булар ёнидан от чоптириб, чангитиб ўтиш инсонлик
шаънига исноддир, наҳотки шунини ҳам билмасаларинг?
Буни билмаслик — тирикликдаги ўликликдир. Ота-бобо-
лар ҳақини, хотирасини эъзозламоқ ҳар бир кишининг
шарафли бурчидир.

Мулозимлар отаси олдида айб иш қилиб қўйган
боладек то Ҳиротнинг қораси кўрингунча тилларини
тишлаб, ақлни пешлаб борибдилар. (131 сўз) («Эл
деса Навоийни» китобидан)

Топшириқлар:

1. Матн режасини тузинг.
2. Миллий қадриятларимиз ҳақида билганларингизни қўшиб баён ёзинг.

ОРЗУ.

Қалдирғоч тўғрисидаги афсонани эшитгандирсиз. У илонни алдагани учун, яъни унга дунёдаги энг танқис таом инсонники эмас, қурбақанинг гўшти эканлигини айтгани учун таъқибга учраган эмиш. Қалдирғоч ёвуз илондан қўрқиб, одамларнинг уйлари, айвонларига ин қураармиш.

Сиз бу ширинзабон парранданинг уясини кўргансиз, албатта. Шаҳар қалдирғочлари инларини анча мураккаб қилиб қуришади. Унинг ичи анча кенг, йўлаклари бор. Қишлоқ қалдирғочлариники эса жўн: эшиксиз, ярим очиқ.

Шаҳар қалдирғочларининг ин қуриш жараёнини соатлаб кузатишга муваффақ бўлганман: нар ва урғочи қалдирғоч узоқ вақт чуғурлашиб олгач, ин қуриш учун мен ётган шифохона айвонини танлашди. Бу ерга илон ўрмалаб келмаслиги, мушук ҳамла қилмаслиги, болакайнинг бўйи етмаслиги, ёпилиб қоладиган эшик йўқлигига тўла ишонгандан кейингина ишга киришди жониворлар. Икки ҳафта давомида эрта тонгдан қоронғи тушгунча лой ташишди. Лой бетонга маҳкам ёпишиши, қуригач ёрилиб кетмаслиги учун уни обдан пишитишарди. Деворлар бирор томонга қийшайиб кетмас, улар аниқ симметрия билан қад кўтарарди. Қандайдир кўзга кўринмайдиган мукамал лойиҳа бору, ҳамма иш шу асосида қурилаётгандай эди. Кечга бориб улар батамом ҳолдан тойишар, аммо навқирон рўзғор учун, зурриёт учун буларнинг барига бардош беришарди. Гоҳида жониворларга ачинардим, аммо кўмаклашиш қўлимдан келмасди.

Ин битди. Кейин улар қадрдон гўшада кундалик турмуш ташвишларини бошлаб юборишди.

Шундан бери қалдирғоч инини бузиш — инсон кулбасини вайрон қилишга, уни ўлдириш — инсонни ҳалок этиш билан тенг, деб ўйлайман.

Негадир қалдирғоч ин қўйган даргоҳларга ҳавасим келади.

Бу бебаҳо жонивор менинг ҳам айвонимда ин қу-

ришини жуда-жуда орзу қиламан. (219 сўз) («Турфа ранг табиат» китобидан)

Топшириқ:

Қалдирғочни қузатганмисиз? Қузатган бўлсангиз, таассуротларингиздан фойдаланиб, баён ёзинг.

ПАТЕФОН.

(Ҳикоя)

Сурайё Эргашева.

Бувимларнинг алмисоқдан қолган патефонлари бор. Ҳар кун артиб суртадилар-у, лекин сира қўймайдилар. Мен, укам, ҳатто қўни-қўшнилари илтимосларини ҳам рад этадилар. Баъзида хафа бўлардим: «Патефон фақат савлатга турар экан-да». Агар бир воқеа юз бермаганда...

Бувим тўсатдан бетоб бўлиб қолдилар. Қасалхонага олиб бордик. Бир кун патефонни олиб келинглар, деб қолдилар. Дарров олиб келдим. Мен, дадам ёнларида турибмиз. Бувим патефонни бурашни буюрдилар. Дадам бурадилар. Пластинкада бир оз хирқироқ, лекин эшитиб англаса бўладиган сўзлар таралди. Бу бобомнинг урушга кетишидан олдин айтиб, ёздирилган сўзлари экан:

«Биз, албатта, ғалаба қиламиз. Кутинглар, уруш тугагач, албатта қайтиб келаман...» Атиги бир неча сўз бор эди. Патефон овози тингач, бувим тилга кирдилар:

— Бобонг мен келганда, қўямиз, унгача қўйма, ўзингни қийнайсан, деб ёдгорлик қолдириб кетган эди. Бу — ундан хотира. (119 сўз)

Топшириқ:

Юқоридаги матни режалаштиринг ва шу режа асосида баён ёзинг.

НОҚ.

И. Тўхтасинов.

Навларим кўп. Ёввойиларим маълум. Ширинлигим, тўйимлилигим, хушбўйлигим, шифобахш моддаларга бойлигим билан бошқа мевалардан ажралиб тураман. Одамлар чаққон, чапдаст, хушбичим, хушфеъл кишиларнинг юришини кўрганда, «Ноқдай экан» дейди-ку?

Меъда мушакларини мустаҳкамлайман, яра-жароҳатларнинг тузалишига ёрдам бераман. Заҳарланганларни азобдан холи қиламан. Ичакда юз берадиган ачиш жараёнини босаман, хавфли микроорганизмларни бўғаман. Беморликнинг олдини оламан.

Навдаларим пайванд қилиниб уланганда 45—50, беҳига пайванд қилинганда эса 30—35 йил умр кўраман. Дарахтим шиддатли ўсади. Совуққа чидамли. 4—5 йилда ҳосил кўраман.

Серҳосилман, ҳар дона мевам 200—250 граммга боради. Яхши парвариш қилсангиз, бир тупимдан ярим тоннагача ҳосил оласиз. Табиатни эъозласангиз, чиройим очилади, мўл-кўл ҳосил бераман. Хурсанд бўласиз. (94 сўз)

Топшириқ:

Юқоридаги матн асосида шахсни ўзгартириб баён ёзинг.

АҚЛЛИ БОҒБОН.

Бир боғбоннинг уч ўғли бор экан. Лекин болалар дангаса ва ишёқмас бўлиб ўсган эканлар. Отадан уларга мерос қоладиган танга-тиллолар йўқ экан. Бу кетишда эса уларнинг кўп ўтмай хор-зор бўлиши аниқ эди. Ота умри тугаётганини билиб, фарзандлари тақдиридан ташвишга тушади. Уйлаб-ўйлаб шундай иш тутади. Ҳар учала ўғлини ёнига чақиради: «Уғлонларим, — дейди у, — менинг ажалим етганга ўхшайди. Кўзим очиқ экан, васиятимни сизларга айтиб кетай. Меҳнату машаққат билан бир кўза олтин йиққанман. Уни мана шу боққа, тоқлардан бирининг тагига кўмганман. У сизларники. Бироқ бу ишга кўп йил бўлди. Ҳарчанд уринсам ҳам, кўза кўмилган жойни хотирлай олмадим. Уни ўзларингиз излаб топинглар ва ўзаро бўлишиб олинглар». Кўп ўтмай чол жон берибди. Бир кўза тилла дарагини эшитган уч ишёқмас уни излашга тушиб кетадилар. Боғнинг ҳамма ерини кавлаб чиқадилар. Сирли кўза чиқмайди. Яна эринмасдан кавлашга тушадилар. Кутилган натижа эса ҳамон йўқ. Шу тахлит боғ ичи бир неча марта ағдартўнтар қилинади. Ерлар қазилавериб, тупроқлари кулга айланиб кетади ҳамки, олтинли кўза топилмайди. Бу орада узумзордаги тоқларнинг энг чуқур илдиз-

ларигача очиб кўмилади ва боғда ўша йили шундай ҳосил битадик, ундан бир неча кўза тўлдиргулик олтин оладилар, уч дангаса ота гапларининг асл маъносини — олтин меҳнатда эканлигини тушуниб етадилар. (185 сўз) («Маърифат дарғалари» китобидан)

Топшириқлар:

1. Матн режасини тузинг.
2. Режа асосида меҳнат шарафланган ҳикматли сўз ва мақоллардан фойдаланиб баён ёзинг.

СУВ ЧАЙҚАЛДИ.

Куз пайти. Адҳам иккаламиз саёҳатга чиқдик. Узоқ йўл босганимиз учунми, чанқадик. Оёқларимизнинг мадори қуриди. Қани энди бир қултумгина сув топилса.

Умид билан қир оралиғи томон йўл олдик. Ўйноқлаб оқаётган сувга кўзимиз тушди-ю, бизга бироз жон кирди.

Ҳовучимизни сувга тўлдириб, тўрт-беш марта ҳузур қилиб сув ичдик. Аъзойи баданим яйради. Бир дамда чарчоғим ёзилиб, ўзимни тетик сездим. Табиат кароматини, ойнадек тиниб оқаётган зилол сувнинг сеҳри хаёлимни эгаллаб олди, кайфиятимни кўтарди. Сув остидаги ранг-баранг тошлар, ўйнаб юрган балиқчалар ўзини кўз-кўз қиларди...

— Сувнинг оқишини қара, Адҳам! Жуда чиройли-а? — дедим ясси тошга чўккалаб сув симираётган йўлдошимга. Адҳам сувга тўйиб, жойидан турди. Менга яқинроқ келди. Икки қўли чўнтагида:

— Ҳа, чиройли! — деди-да, турган еридан сувга қараб тупурди.

Юзига тушган бу доғдан норози бўлгандай сув бир чайқалди-ю, уни ўз оқимига олди. Мен сув юзида қалқиб кетаётган тупукка қараб, хаёлга чўмиб қолдим...

Бундан сал илгари чанқаб, бир қултумгина сув излашга тушгандик. Фикру ўйимиз сувда эди. Мана энди.. Дўстим эса бепарво, икки қўли чўнтагида, ҳеч нима бўлмагандай тик турибди. (161 сўз) («Еш куч»дан)

Топшириқ:

Матнга мос режа тузинг ва III шахсда ёзинг.

ШАМСРҲЙ ҲАСАНОВА.

Тошкентлик ҳунарманд Ҳасановнинг кўп болали оиласида туғилган қизалоқ кунлар келиб, ўзбек тупроғида биринчи мусаввир аёл бўлади деб, ким ҳам ўйлабди!

Бир кун Шамсрўй шоира Зебунисонинг суратини чизмоқчи бўлди, чунки у ўқиган мактаб шоира номида эди-да! Лекин қизалоқ Зебунисо суратини ҳеч қадан топа олмабди. Шунда у шоира портретини тасаввурида кашф этмоқчи бўлди. Лекин бундан ҳеч нима чиқмади. Шамсрўй шоиранинг ҳақиқий портретини яратиш учун кўп билим ва маҳорат кераклигини тушунди.

Шамсрўй ўрта мактабни тугатиб, 1993 йилда мусаввирлик техникумига ўқишга кирди. Портретни қандай яратиш борасида унга техникум ўқитувчиси, таниқли мусаввир Волков ёрдам берди.

Талабалик йиллари ортда қолди. У моҳир мусаввир сифатида ном қозонди. Ҳатто, Ўзбекистондаги Давлат санъат музейига раҳбарлик қилди. Етук мусаввир Чингиз Аҳмаров билан ишлаш унинг маҳоратини яна ҳам оширди.

У истеъдодли шоиралар, созандалар ҳақида йирик асарлар яратди. (*127 сўз*) («Гулхан»дан)

Топшириқ:

Матннинг режасини тузинг ва шу режа асосида баён ёзинг.

ХАТАРЛИ УЧРАШУВ.

Пиримқул Қодиров.

Уруш вақти эди. Биз Туркистон тизма тоғининг этагида, шаҳардан йигирма беш чақирим наридаги кичкина қишлоқда турар эдик. Армиядаги акамнинг хотини қиш кунларида қаттиқ бетоб бўлиб қолди-ю, шаҳардан ойимни чақириб келинг, деб илтимос қилди.

У вақтларда машина жуда кам, от-улов хўжалик иши билан банд эди.

Мен пиёда йўлга чиқдим.

Қор ёғиб турибди. Йўлнинг ўн беш чақиримчаси ҳувиллаган далалардан ўтади. Қор сийрак ёғаётгани учун узоқ-узоқлар кўринади. Лекин бора-боргунча биронта тирик жон кўзга ташланмайди. Шамол йўқ, жимлик, «тиқ» этган товуш эшитилмайди. Қўлимда бир

метр келадиган ирғай таёқ. Белбоғимга битта кулча тугилган. Эгнимда отамнинг узун чакмони. Зерикканда қорға таёқ билан чизиқ чизиб ўтаман. Чарчаганда тўхтаб, таёққа кўкрагим билан чўпонлардай суяниб дам оламан.

Шу тарзда анча йўл юрдим. Ёғиб турган қор пардаси ортидан уч-тўртта ғамгин чордеворлар кўринди. Улардан нарида қуриб қолган бир ҳовуз ҳам бор. Шунга етсам йўлнинг ярми қолади.

Атроф бийдай дала.

Бир вақт йўлнинг чап томонида қандайдир шарпа сезгандай бўлдим. Дурустроқ қарасам, мenden юз қадмча нарида иккита кул ранг жонивор турибди. Мен аввал уларни ит деб ўйладим. Шу атрофда ёйилиб юрган қўй қўраси бордир деб ён-веримга алангладим. Лекин кўз илғайдиган ҳеч жойда биронта қўй ёки пода кўринмас эди. Бири чўнқайиб олган, иккинчиси тика турган ва мени сергакланиб кузатаётган ҳалиги кул ранг жондорлар ит эмас эди.

Мен уларнинг бўри эканлигини тушундим-у, эгим жунжикиб кетди. Бир лаҳза ўзимни йўқотиб қўйдим. Кейин сал ҳушимни йиғиштириб қарасам, оёқларим гўё ўзидан-ўзи юриб кетяпти. Тўхташга ҳам, жадаллашга ҳам, авзойимни ўзгартиришга ҳам, ҳатто бўриларга яна бир қарашга ҳам журъат йўқ. Тўғрига қараб аввалгидай юриб кетяпман-у, бутун вужудим билан бўрилар томонга қулоқ соламан. Менга қараб келишса, шитири эшитилади-ку, дейман.

Жимлик. Ваҳимали жимлик... (266 сўз)

Топшириқ:

1. Матнни режа асосида қайта ҳикоя қилинг. Тушунчаларингиз асосида баён ёзинг.

АРПА УНИ.

Ажам подшоҳлари униб чиққан арпанинг яхши аломати бор деб ҳисоблаганлар, чунки арпанинг фойдаси кўп. У егулик бошқа ҳамма донлардан тез пишади. У қирқ кун ичида омбордан-омборга тушади, дейдилар. Қаерга ташлама, у ҳамма ерда унади ва барча ўсимликлардан тезроқ кўкаради. Арпа дорилликка ҳам, емакка ҳам ярайди. Донолар ва дарвешлар арпа билан кун кўрадилар. Айтишларича, уни еганда қон ҳеч қачон бузилмайди ва томирдан қон

олишга ҳожат қолмайди. Яна у қон ва сафро касалликларнинг олдини олади. Ироқ табиблари, уни «ажаб қутлуғ дон» дейдилар. У маълум 24 хил — куюк, зотилжам, безгак, терлама, йўтал, иситма, силла қуриши, сил, қабзият ва сувчечак касалликларини даволашда фойдалидир. У бош, кўкрак, биқин, жигар ва қорин, суяк синиғи, куюк, бўғин оғриғи ва гижжага қарши дори сифатида фойдали. Арпа мойи сариқ, қичимани йўқотади, агарда арпа кепагини қозонга солиб яхшилаб қайнатилса, бу оёқ суяги кучсиз ва оёқда тик туролмайдиганларга жуда фойдали. Агар бирор одамнинг оёғи ва тиззасида чангак касали бўлса оёғини арпа сувига солиши зарур, шунда у тузалиб кетади. Бугдой кепаги ҳам худди шундай шифобахш.

Ривоят борки, Расул алайҳис-салом: «Нонлар ичида энг яхши нон — арпа нони, ким унга қаноат қилса, у уни тўйдиради, чунки бу менинг ноним, барча пайғамбарларнинг нони», — деган эканлар. (197 сўз) («Наврўзнома» китобидан)

Топшириқлар:

1. Матн мазмунини сўзлаб беринг.
2. Режа тузинг. Режа асосида ун ҳақида билганларингизни кўшиб, тўлиқ баён ёзинг.

ОНАЛАРНИ ЭЪЗОЗЛАР ЗАМОН.

Мусақул Усмонов.

Баъзи ёшлар ўртасида онани менсимаслик ҳоллари онда-сонда бўлса ҳам учраб туради. Улар оналаридан маслаҳатсиз, билганларича иш тутадилар. Мабодо она аралашса: «Сизнинг ақлингиз етмайди», «Сиз қари одам нимага ҳам тушунар эдингиз», — деб юборишади. Бундайларга: «Ҳой фарзанд, сенга ақлни, фаросатни ким берган ўзи?» дегинг келади. «Қари билганни пари билмайди», — дейди халқимиз. Дарҳақиқат, бу ҳикматда катта маъно бор. Турмуш машаққатларидан чиниққан, ҳаёт имтиҳонларидан ўтган қария оналаримиз билан маслаҳат қилинган ишлар режали, хосиятли бўлади.

Она — муқаддас. Она — азиз ва мўътабар сиймо. Она — улуғлик, гўзаллик, донолик тимсоли. Она — ҳаёт чашмаси, ана шу чашмадан фарзандлар бутун эзгуликни, олижанобликни, умуман, инсонийликни шимириб, чанқоқликларини қондирадилар. Оналар ҳақи-

даги донолар фикри, ҳикматлар асрлар оша инсониятнинг ана шу улуг сиймоларига ҳурмати рамзи сифатида сайқаллашиб келмоқда. (113 сўз)

Тошриқ:

1. Матни режалаштиринг, тушунганларингизни ёзинг. Бунда она ҳақидаги ўзингиз билган мақол ва ҳикматли сўзлардан фойдаланинг.

АГАР ТИШИНГИЗ ОҒРИБ ҚОЛСА...

Одам аҳоли яшайдиган жойлардан узоқда бўлган пайтида тиши тасодифан оғриб қолиши мумкин. Бундай пайтда у тиш мутахассисига бир суткадан кейин ёки ундан кечроқ бора олади. Чўпонлар, овчилар, ўрмончилар, балиқчилар, сайёҳлар, ҳайдовчилар ана шундай аҳволга тушишлари мумкин:

Шундай қилиб, тишингиз оғриб қолди, лекин мутахассис врачга боришга имкониятингиз йўқ, дейлик. Ёнингизда амидопирин, аспирин ёки анальгин таблеткасидан бирортаси борми? Ана шу таблеткаларнинг бирортасидан кунига биттадан уч маҳал ичинг. Ёки тишингиздаги овқат қолдиқларини гугурт чўпи, тиш тозалагич билан олиб ташланг-да, тиш ковагига аспирин таблеткасини майдалаб қўйинг, устидан пахта қўйиб қўйинг.

Саримсоқ ёки пиёзга туз қўшиб тайёрланган аралашма ҳам тиш оғриғини қолдириши мумкин. Бунинг учун саримсоқ пиёзни майда тўғраб, бўтқа қилинг ва озгина туз қўшиб, яхшилаб аралаштиринг (икковидан тенг миқдорда олинг, масалан, чорак қошиқдан). Тиш ковагини овқат қолдиқларидан тозаланг-да, ана шу аралашмадан солиб, устидан пахта қўйиб қўйинг. Туз яллиғланган жойда ҳосил бўлган экссудат жароҳатнинг қайтишига ёрдам беради, пиёз ва саримсоқда эса бактерияларни ўлдирадиган кучли моддалар бўлади.

Асалари муми ҳам тиш оғриғини қолдиради. Тиш ковагини тозалаб, озгина асалари мумидан қўйиб қўйинг. Асалари муми таркибида бўладиган биологик фаол моддалар яллиғланишга қарши ва оғриқсизлантирадиган таъсирга эга. Кўрсаткич бармоқ тирноқ юзаси бурчагидаги нуқтани 3—4 дақиқа мобайнида босиб туринг, шунда тиш оғриғи таққа тўхтайд.

Агар сизнинг чап жағдаги тишингиз оғриб қолса, бир бўлак саримсоқ олиб кесинг-да, ўнг қўлингиз би-

лагида уриб турган томир устига кесилган томони билан қўйиб, устига лейкопластир ёпиштиринг ёки бинт билан маҳкам боғлаб қўйинг. Агар ўнг жағдаги тиш оғриси, чап қўлдаги томир уриб турган жойга саримсоқни қўйинг. Бу тиш оғриғини қолдиришда самарали усулдир.

Немис олимлари тиш оғриғини қолдирадиган жуда қизиқ усулни тавсия этадилар. Тиш оғриганда чўққайиб ўтирсангиз, бу усул оғриқ қолдирадиган таблеткаларга нисбатан тезроқ ва самаралироқ таъсир этар экан. (268 сўз) («Дардингизни олай» китобидан)

Топшириқлар:

1. Матн мазмунини қайта ҳикоя қилинг.
2. *Ҳайдовчилар, кўрсаткич, асалари* сўзларини таркиби бўйича таҳлил қилинг.
3. Режа асосида баён ёзинг.

ДОРИХОНАЛАР.

А. Уролов.

Археологик қазилмалар ва тарихий манбалардан маълум бўлишича, Шарқ мамлакатларида, хусусан, Урта Осиё шаҳарларида шифохоналар қошидаги дорихоналардан ташқари алоҳида жойлашган дорихоналар ҳам бўлган.

Эрон, Хитой ва Ҳиндистонда дорихоналар энг қадимий тиббий муассасалар қаторига кириб, улар қошида турли хил доривор ўсимликлар етиштирувчи алоҳида майдонлар ҳам бўлган. У ерда доривор ўсимликларни йиғувчилар ва иш юритувчилар ишлаган. Айрим мансабдорлар саройлари қошида дорихоналар бўлган. Табибларнинг шахсий омборлари ҳам бўлган, улардан беморларга дорилар махсус дориқоғозлар бўйича бериб турилган.

Эрондаги машҳур Гундишапур шифохонаси қошида ҳам тажрибали дори тайёрловчилар ишлаган. Шундай дори тайёрловчилардан бири Абу Закария Ибн Масавайх (777—857) бўлиб, у 30 йилдан кўпроқ вақт ичида шифохонани турли дори-дармонлар билан таъминлаб турган.

Дорихоналарда табиблар кўрсатмалари бўйича турли хил дори-дармонлар тайёрлаш юзасидан тажрибалар ўтказилган. У ерларда қуруқ дорилардан ташқари дамлама, қайнатма ва шарбат ҳолидаги суюқ дори-

ворлар, шунингдек, малҳамлар ҳам тайёрланган. Жумладан, ибн Синонинг ўзи 780 дан зиёд дори-дармонларни тайёрлаш усуллари ҳақида ёзиб, бу дорилардан қандай касалларни даволашда фойдаланиш мумкинлигини ҳам айтиб ўтган.

Шарқ донишмандларининг: «Дориворлик хусусияти бўлмаган ўсимлик ҳам йўқ, ўсимлик билан даволанмайдиган касаллик ҳам йўқ», — деб айтган доно сўзларига амал қилиб, буюк мутафаккир Беруний ҳам Урта Осиё маҳаллий ўсимликларидан тайёрланадиган дорилар ҳақида биринчи бўлиб асар ёзган.

Дорихоналардаги дори-дармонларни сақлашда мис, темир, бронза, сопол ва шиша идишлардан фойдаланилган. Дориларни тайёрлаш жараёни айрим ҳолларда махсус хоналарда олиб борилган. (209 сўз)

Р е ж а :

1. Шарқ дорихоналари.
2. Дори тайёрлаш жараёни ва дори турлари.
3. Доривор ўсимликлар.

ҲИНД ФИЛИ.

Қуруқликда яшовчи сут эмизувчи ҳайвонларнинг энг каттаси ҳинд филидир. Бўйининг узунлиги 5 метргача, оғирлиги 4500—5000 килограммгача етади. Хартумининг ичида бурун тешиклари бўлиб, уч қисмида бармоқ сингари ўсимталар бор. Агар улар бўлмаса фил яшай олмас эди, чунки унинг йўғон ва кам ҳаракат бўйни ердаги овқатни эгилиб ололмас эди. Фил сувни ҳам хартуми билан ичади.

Филнинг устки курак тишлари жуда катта бўлади. Фил суягидан ясаладиган зийнат буюмлари ана шу тишлардан қилинади. Бу тишларнинг узунлиги 2,5 метр, оғирлиги эса 70 кг гача етади. Бундан ташқари, жағининг ички томонида бир неча майда тишлари бўлиб, улар овқатни чайнаш учун хизмат қилади. Бу тишлар ҳар 10—15 йилда тушиб, ўрнига янгиси чиқиб туради. Ҳинд филлари 100 йилгача яшайди.

Ҳинд фили Ҳиндистон, Покистон, Бирма, Тайланд, Вьетнам, Цейлоннинг ўрмонлик ерларида кенг тарқалгандир.

Фил қўлга ўрганади, кишилар ундан турли оғир ишларда фойдаланадилар. Фил ўз елкасида 600 килограмм юкни кўтариб юра олади. Хартуми билан 150—

200 килограммлик хариларни бемалол судрайди. Филлар, асосан, япроқ, кўкат, сабзавотлар ва ёввойи ўсимлик мевалари билан овқатланади. (167 сўз) (Газетадан)

Тошшириқ:

Матнга мос режа тузинг ва баён ёзинг. Сонларни аниқлаб, вазифасини изоҳланг.

ЯХШИДАН БОҒ ҚОЛАДИ.

Кўклам кунларининг бирида Султон Ҳусайн саройда ёлғиз ўтиравериб, зерикиб кетибди-да, анча вақтдан бери Мир Алишердан дарак бўлмади, бориб ҳолидан хабар олиб келай деб, дўсти яшайдиган маҳаллага йўл олибди.

Бориб қараса, Мир Алишер енг шимариб, боғида ишлаётган эмиш. Буни кўрган султон Ҳусайн отидан тушиб, дўсти билан сўрашгач:

— Ҳорманг, дўстим! Нега шоирлар мажлисида кўринмай қолдингиз десам, боғбонликни пеша қилибсиз-да! — дебди.

Мир Алишер ҳам белбоғи билан пешонасидаги терини артар экан:

— Кўклам келса кўчат эк, деган экан машойхлар. Шу боғдаги қуриган олмаларни кўпориб ташлаб, ўрнига 3—4 туп ёнғоқ экяпман, — деб жавоб берибди.

— Эй дўстим-эй, қариган чоғингизда боғ қилишининг сизга нима кераги бор, ахир? Сиз билан мен ёшимизни яшаб, ошимизни ошаб бўлган бўлсак, бу ёнғоқларингиз қачон ҳосилга киради-ю, сиз қачон мевасидан ейсиз? Умрингизнинг охирида мана шу боғдаги меваларнинг бориға қаноат қилиб, соя салқинда тинчгина ғазал битиб ўтиравермайсизми?

— Дўстим, яхшидан боғ қолади, деган нақлни эшитганмисиз? Мен бу кўчатларни ўзим учун эмас, мана шу маҳалламиз кўчаларини чангитиб юрган болалар, балким уларнинг болалари учун экяпман. Бир кун келиб, шу кўчатларнинг ҳар бири азим дарахт бўлиб ҳосил бера бошласа, одамлар унинг мевасидан тотиб кўришганда, «Бу боғ Алишердан қолган!» — дейишса, шунинг ўзи менга ҳар қандай неъматдан лаззатлироқдур, — деб жавоб берибди.

Бу гапларни эшитган султон Ҳусайн Мир Алишернинг саховатига қойил қолиб, унга бир ҳамён тўла

тилла чиқариб берибди. Мир Алишер тиллага қараб туриб:

— Ана кўрдингизми, дўстим! Экаётган кўчатларим ҳозирданоқ ҳосил бера бошлади, — дея кулиб қўйибди.

Султон Ҳусайн Мир Алишернинг ҳозиржавоблигига яна бир бор қойил қолган экан. (238 сўз) («Эл деса Навоийни» китобидан)

Р е ж а :

1. Мир Алишер — боғбон.
2. Қўклам келса, кўчат эк.
3. Яхшидан боғ қолади.

СУВ.

М. Зокиров.

Сув табиатнинг бебаҳо эҳсонидир. Унинг ўзига хос хусусиятлари кўп. Шулардан бири, сувнинг ўз-ўзини тозалаши бўлиб, бу қиёси йўқ табиий хоссадир. Лекин ҳамма нарсанинг ҳам чегараси бўлганидек, сувнинг бу хоссасининг ҳам чегараси йўқ эмас...

Ер юзида аҳоли сони тинимсиз ўсиб бормоқда, турли заводлар, корхоналар кўплаб қурилмоқда. Уларнинг кундалиқ фаолияти сувга салбий таъсир кўрсатиб, уни заҳарламоқда. Бир пайтлар шаҳардаги барча оқар сувларни ичиш, уларда тандирдан янги узилган иссиқ нонни оқизоқ қилиб ейиш мумкин эди.

Ҳозир-чи?, Ҳозир бундай қилиб бўлмайди. Шунинг учун бўлса керак, кейинги йиллар давомида, олимларнинг фикрича, сувларни ифлосланишдан сақлаш ва ифлос бўлмаганларини тозалашнинг янгидан-янги усулларини ўйлаб топиш билан иш битмайди. Қолаверса, уни ўта даражада тозалаб юриш ҳам зарар, бунда сувдаги фойдали моддалар қирилиб кетиши мумкин ва бу аҳвол кутилмаган ижобий натижаларга эришишга қаршилик қилади. Сувнинг сифати ундаги тирик организмлар миқдорига ҳам боғлиқ. Улар сув таркибига доимо ижобий ва муҳим таъсир кўрсатадилар. Усимликлар дунёси карбон газини ютиб, инсонларга кислород чиқариб берганидек, сув кўкатлари (сув организмлари) сувдаги ўзга қўшимчаларни ютади ва сувларни тоза бўлишига ёрдам кўрсатади. (164 сўз)

Т о п ш и р и қ :

Сувнинг зарарсизлантирилишини ва унинг фойдали томонларини баён қилинг.

VI СИНФ УЧУН БАЁН МАТНЛАРИ.

ФАРЗАНД.

А. Орипов

Бир куни ранжитди отани фарзанд,
Ота ўз уйидан бош олиб кетди.
Лекин Оллоҳ меҳри бўлиб сарбаланд,
Ота Маккатуллоҳ васлига етди.
Ота фиғон чекди Қаъба қошида,
Гўё унут бўлгай аламлар бари.
Нажот чарх урса ҳам гарчанд бошида
Сира кетолмади бир гапдан нари.
Қаъбага сиғинар экан кекса чол,
Армонин ошкора айтди оламга.
Деди: — Ибодатим бўлса ҳам увол,
Фақат саодат бер ўша боламга.

Топшириқ:

Юқоридаги шеър асосида насрий йўл билан баён ёзинг.

АСАЛ БИЛАН ДАВОЛАШНИ УРГАНИНГ.

Тумовни даволаш учун бир чой қошиқ асалга уч чой қошиқ қизил лавлаги суви (шираси)ни қўйинг. Бундан кунига бурунга 3—4 томчидан томизиб турсангиз борми, дарддан буткул фориғ бўласиз.

Ёки:

Терининг шилинган ёки жароҳатланган жойига тоза асал суртиб қўйинг. Ёки 30 фоизи асалдан иборат бўлган сувга солиб туриш ҳам яхши фойда беради.

Муолажани кунига бир-икки марта такрорлайсиз. Йиринглаб кетган яра-чақаларни тоза асал суртиб қўйиш билан тезгина тuzатиш мумкин. Шу ўринда кичик бир «сир»ни сизга айтай: — асал муолажасини қабул қилаётган бемор билан оҳиста гаплашмоқ, иложи борича, унинг тинч шароитда бўлишига кўмаклашмоғимиз лозим. Ана шундагина муолажа самарали натижа беради. (93 сўз) («Саодат» журналичидан)

Топшириқ:

Қисқа вақт ичида асал билан даволашни баён қилиб беринг.

ФАРЗАНДНИНГ ОНА ОЛДИДАГИ ВАЗИФАСИ.

Ризоуддин ибн Фахриддин.

Ота-оналаримизни нақадар ортиқ суймоқ ва уларни нақадар кўп қадру қиммат қилмоқ лозим бўлажagini ҳар бир виждонли одамнинг билиши шубҳасиздир.

Бир она боласини дунёга келтиради, тириклигининг қуввати бўлган сути бирла уни тўйдиради, қучоғида ўстиради. Суюкли юрак мевасининг роҳати учун ширин уйқуларидан, бутун тинчлигидан кечади. Унинг тарбияси-ю бахтли бўлиши учун жону юрагидан тиришади. Унинг учун чекмаган жафоси қолмайди. Тириклигининг сўнги нафасига қадар уни севади. Боласининг бироз боши оғриса, унинг саломатлигини қайтариш учун бор молу жонини беради ва унга ҳар доим «жоним» деб мурожаат қилади. «Жаннат оналарнинг оёғи остидадир» деган ҳадиси шариф оналарнинг нақадар ортиқ ҳурмату муҳаббатга лойиқ эканини кўрсатмоқ учун етарлидир.

Она қадрини керагида билмоқ учун она бўлмоқ лозимдир.

Болалар, оналарингизни севингиз, уларга хизмат қилингиз. Оналар болаларининг бошида мақтовли тождирлар. Уларнинг хайру дуолари болаларнинг бахтли бўлишига сабаб бўлади. (129 сўз).

Топширик:

Эски ўзбек тилидаги сўзларни ҳозирги замон адабий тилида ёзинг. Фарзанднинг ота-она олдидаги вазифалари нималардан иборат экан?

БИРНИ КЕССАНГ УННИ ЭҚ.

Алишер Навоий Астробод вилоятида ҳокимлик қилган кезларида шаҳар ташқарисидаги баланд бир тепаликда осмон билан ўпишган кекса бир терак бор экан.

Алишер Навоий кечқурунлари ўзига яқин мулозимлари билан шу терак тагига келаркан. Улуғ шоир теракнинг майин шаббодада шивирлаб куйлашини тинглашни хуш кўраркан. Терак гўё мунгли қўшиқни куйга солган созандадек бир маромда тебраниб шивирлар экан.

Баҳор кунларининг бирида Алишер Навоий ҳар

галгидек ўз мулозимлари билан бирга ғазалхон теракни қўмсаб, шаҳар ташқарисига чиқибди. Бориб кўрсаки, ғазалхон теракни кимдир «ўлдириб» кетибди. Алишер Навоий оғир хўрсиниб, «қотил»ни тезда топиб келишни буюрибди.

Мулозимлар тезда афти-ангори совуқ, барзангидай бир кишини олдига солиб, ҳайдаб келибдилар. Алишер Навоий қаттиқ ғазабланганидан:

— Эй, қотил, нега шундай катта азим теракни нобуд қилдинг? Ё бу билан мендан ўч олмоқчи бўлдингми? — дебди. Кейин мулозимларига бу ярамасни қирқ дарра уринглар, деб буюрибди-да, ҳар дарра урганда «бирига ўн», деган ҳикматни такрорлаб туришни ҳам тайинлабди.

Теракни тўсинбоп экан, деб кесган одам маҳалла имоми экан, қирқ дарра егандан кейин мулла минган эшакдай юввош бўлиб, тавбасига таянибди. Кейин у Алишер Навоийнинг «Бирига ўн» деган ҳикматнинг маъносини ҳам тушуниб олибди. «Қотил» имом шундан кейин ўша тепаликка ўн туп терак ўтқазиб, парвариш қилишга киришибди. Бир-икки йил ичида тераклар кўкка бўй чўзиб, гуркираб қолибди. Алишер Навоий ўз мулозимлари билан яна ўша тепаликка келиб қараса, ёш тераклар баҳор шабадасининг енгил эпкиниди сокин шивирлаб куйлашаётган экан.

Шу терак баҳона бўлибди-ю, Астрободда боғу роғлар кўпая бошлабди. Элу юртга файз кирибди. (226 сўз) («Эл деса Навоийни» китобидан)

Р е ж а :

1. Ғазалхон терак.
2. Терак «қотили»га берилган жазо.
3. Бирни кессанг ўрни эк.

ИҚТИДОРЛИ ТЕМУРХОН.

Ҳалим Саййид.

Тошкентдаги Мирзо Юсуф жомеъ масжидида бўлиб ўтган ёш қорилар мусобақасида икки ярим ёшли болакай ҳаммани ҳайратга солди. Қуръон оятларини қироат билан ўқиган Темурхон исми бу жажжигина бола бунгача Қашқадарё вилояти бўйинча 1-ўринни эгаллаб улгурган экан.

Темурхон туғилгач, беш кун деганда туғруқхонадан уйларига олиб боришибди. Албатта, гўдакнинг қу-

лоғига азон айтиш, бешикка белаш каби фойдали расм-русмлар бажарилган.

— Фарзандларимизга алла эмас, кўпинча қуръон ўқиганмиз, — дейди Темурхоннинг отаси. Ўзим ҳам кўп марталаб «Фотиҳа» сурасини айтиб, бешик тебратганча ухлатганман..

Темурхоннинг биринчи айтган сўзи «она» эмас, «Аллоҳ» эканлиги ҳам бежиз бўлмаса керак.

Албатта, Аллоҳ сўзини тўлиғича айта олмай, балки «алла-а» дер эди, — дейди Абдужабборхон. Ишонмаган ёки қизиқувчилар бўлса, унинг бу сўзини магнитофон лентасига ёзиб қўйганмиз.

Бола саккиз ойлигида «Ла илаҳа иллоллоҳ» деган. Умуман, бошқа болаларга нисбатан эрта тили чиққан. 11 ойлигида юра бошлаган. Бир ёшга тўлганда эса «Қалимаи тоиба» ва «Қалимаи шаҳодат»ни тўлиқ айтган. Бир ярим ёшида «Ихлос» сурасини ёд олади. Ҳозиргача 13 та кичик сураларни билади. (151 сўз) (*«Оила ва жамият» газетасидан*)

Режа:

1. Жомеъ масжидидаги мусобақа.
2. Темурхон туғилганда.
3. Темурхон — қобилиятли бола.

ТОҒДА УСГАН БОЛА.

...У тоққа кўтарилар, сой-қирларни босиб ўтар, яна ялангликка тушар эди. Энди қаёққа нима мақсадда кетаётганини ўзи ҳам билмас, бу ҳақда ўйламас, тўғриси ўйлай олмас эди. Фақат юриш кераклигини биларди.

Бир куни у яқин қир ён бағридаги чеки кўринмас ялангликда бўлиқ янтоқлардан сал нарироқда қандайдир экинзор борлигини сезиб қолди. У ердаги буталар ялангликдаги янтоқлардан кўра бошқача тусда — яшилроқ тусда эди. Янтоқзорни секин оралаб, ўша экинзорларга яқин борди. Севинганидан юзи ёришди. Унинг кўз олдида узоққа чўзилиб кетган тарвуз пайкали намоён бўлди. Катта-катта тарвузлар ерда дўппайиб-дўппайиб ётибди.

У сергаклик билан атрофга қаради. Ҳеч ким кўринмайди. Тарвузнинг мазасини эслаб, боланинг оғзида сув пайдо бўлди. Ўзини тутиб туrolмади. Букчайганича югуриб борди-да, энг берида турган тарвузни

узди. Қорнига тираб кўтармоқчи бўлган эди, оғирлигини сезиб дарров ерга қўйди. Уни юмалатганича олиб чиқа бошлади. Янтоқ поялари қалинлашган жойда «ўлжани» азот кўтарган эди, қўлидан сидирилиб тушиб кетди. Лекин тарвуз негадир ёрилмади.

У қоронғида яна йўлга тушди. Кўп ўтмай юксак чўққилар ортидан тўлин ой кўринди. Ҳамма ёқ ёришди. Оёғига юмшоқ ўтлар илашди. У юмшоқ ажриқлар устида борарди... Рўпарасида бир нима қорайиб кўринди. Аввалига чўчиди-ю, энкайганича секин юриб бориб, дарахт эканини пайқади. Яна яқин борди. Хиёл дўнгроқ жойда ўсиб турган дарахт экан. Шохларига тикилди. Ойдинда бир нималар ялтираб кўринди. Дарахт шохига осилиб мевалардан узиб олмоқчи бўлди. Оёғи тойиб кетиб, дарахт остидаги сувга йиқилиб тушди. Қўрққанидан «вой» деб юборди. Оёғи лойга ботди, қўли ҳам лой бўлди. Дарахт остидан озгина сув оқаётган экан.

У дарров ҳушини йиғиб олди. Қўлини ювди-да, ҳовучлаб сув ичди. Сўнгра уватга чиқиб, дарахт устига кўтарилди. Қўли етган меваларни териб оғзига солди. Жийда экан.

У тўйгунча жийда еди. Чўнтақларига ҳам, қўйнига ҳам жийда тиқиб, пастга тушди. Сув ичди. (270 сўз).
(Оқилжон Ҳусанов)

Топшириқлар:

1. Матн мазмунини сўзлаб беринг. Тасвирий ифодаларни аниқланг.
2. Режа асосида баён ёзинг.

ВАТАННИ СУЙМОҚ.

Ватан. Ҳар бир кишининг туғилиб ўсган шаҳар ва мамлакатини шу кишининг ватани дейилур. Ҳар ким туғилган, ўсган ерини жонидан ортиқ суяди. Ҳатто, бу Ватан ҳис-туйғуси ҳайвонларда ҳам бор.

Биз туркистонликлар ўз Ватанимизни жонимиздан ортиқ суйганимиз каби, араблар Арабистонни, қумлик, иссиқ чўлларини, эскимуслар шимол тарафларини, энг совуқ қор ва музлик ерларини бошқа ерлардан зиёд суядилар. Агар суймасалар эди, ҳавоси яхши, тирклик осон ерларга ўз ватанларини ташлаб кетар эдилар.

Боболаримиз: «Киши юртида султон бўлгунча, ўз юртингда чўпон бўл», — демишлар.

Расулу акрам набийи муҳтарам саллолоҳу алай-
ҳи васаллам: «Ҳуббул — ватани минал имони — ватан-
ни суймоқ иймондандур», — демишлар.

Ватан, ватан дея жоним танимда ўлса равон,
Банга на ғам, қолур авлодима ую ватаним,
Губора дўнса ғамим йўқ важуд зери ваҳм,
Чароки ўз ватаним хокидир гўру кафаним.
Туғуб ўсган ерим ушбу ватан вужудим хок,
Улурса аслини рожеъ бўлурми ман ғамнок.

(134 сўз) (Абдулла Авлоний)

Топшириқлар:

1. Эски ўзбек тилидаги сўзларни аниқлаб, ўқитувчингиз ёр-
дамида маъносини изоҳланг.

2. Ватан туйғуси ҳақидаги ўз тушунчаларингиздан фойдала-
ниб, баён ёзинг.

БОЛАРИ БИЛАН ПАШША.

Бир пашша қир тарафдан учиб келаётган боларни
кўриб:

— Дўстим қаердан келяпсан? — деб сўради.

Ари:

— Қирдан келяпман. Бир оз бол йиғдим. Уя яса-
моқ учун мум ҳозирлаб келдим,— деди.

Пашша:

— «Оҳ, биродар! Бир бошинг учун мунча ҳаракат
қиласан! Сен ҳам мен каби роҳатда яшасанг бўлмай-
дими, чунки менинг ҳаётимда ҳеч бир машаққат йўқ.
Инсонлар томонидан ҳозирланган дастурхонлардан
ҳар хил таомларни еб-ичиб, умр ўтказаман. Баъзи вақт-
ларда сен йиққан болингдан ҳам тўйгунимча ейман.
Яшамоқ мана! Умр кечирмоқ учун оламда бундан ях-
ши турмуш бўладими? Менда на бол тайёрламоқ ма-
шаққати ва на уя солмоқ қулфати бор», — деди.

Болари шу сўзларга жавобан:

— «Оҳ, дўстим! Сенинг бу турмушинг ўз бошинг-
дан бери келмасин. Машаққатсиз таомда лаззат бўла-
дими?! Инсонлар сени супрадан қувадилар, ўлдиради-
лар, сен оламда ўғрилар каби умр ўтказасан, охирида
бир ўргимчак луқмаси бўлишдан бошқа нарсага яра-
майсан. Аммо менинг тайёрлаган мумим ҳамма ибод-
атхоналарни ёритади, болим дунёнинг ҳамма ерида
мақталади, инсонларнинг оғзини тотли қилади. Шу са-

бабли инсонлар мени ўзлари тарбия қиладилар ва ҳар ерда мақтайдилар, қўй биродар, менинг ишим кўп, сен билан беҳуда сўзларни сўзлашиб туришга вақтим йўқ», — деб, учиб кетди. (173 сўз).

Топшириқлар:

1. Матн режасини тузинг.
2. Меҳнатсеварлик, ялқовлик ҳақидаги мустақил фикрларингизни қўшиб баён ёзинг.

БУҒДОЙ ҲАҚИДА ЭРТАК.

Ориф Тўхташев.

Жуда қадим замонда,
Зарбанд тоғи томонда.
Қирда буғдой унибди,
Бошоқлари тўлибди.
Еллар бошин силабди,
Кўнгли бир дўст тилабди.
Чумчуққа дўст бўлибди,
Уни излаб келибди.
Дебди: — Дўстим, чумчуқвой,
Мени дейдилар буғдой.
Экиб яхши қарасанг,
Бўламан нақд насибанд.
Чумчуқ «ишим кўп», дебди,
Бошоқдан териб ебди.
Буғдой кетибди қочиб,
У қолмиш оғзин очиб.
Сўнгра қўйга дуч келибди,
Дўстлик изҳор қилибди:
— Нам тупроққа мени эк,
Сақлагин қорачиқдек.
Менга ҳар кун сувдан сеп,
Пишсам маза қилгин еб.
Шунда у, майли, дебди,
Кенг адирга экилибди...
Тезда буғдой унибди,
Кўк майса кўринибди.
Нафсини тиёлмабди,
Пишгунча туролмабди...
Бошоқ тортмасдан буғдой
Еб қўйибди қўй. — Эй вой.
Бу ҳам дўст бўлмади, деб,
Кетибди буғдой қочиб,

Қўй қолмиш оғзин очиб
Дўст излабди, юрибди,
— Сизлар мени экинғиз,
Одамларни кўрибди.
Ҳар куни сув сепинғиз.
Меҳринғиздан унарман,
Чунки сизлар ҳунарманд!
Одамга дўст бўлибди,
Шунда кўнгли тўлибди.
Одамлар экишибди,
Буғдой ўсаверибди,
Пишгач, уни ўрибди.
Ном қўйишиб унга дон,
Сап-сарик олтин хирмон.
Инсонларни боқибди,
Ширинлиги ёқибди.
Тегирмонда ун қилиб,
Епишибди нон қилиб.
Шундан бери буғдой нон
Одам билан қадрдон...

(223 сўз) («Гулхан»дан)

Топшириқ:

Эртак режасини тузинг ва уни насрий йўл билан баён қилинг.

АБАДИЙ НАВРЎЗ.

Афғонистонда янги йилни арчасиз, қорсиз нишонлайдилар. Янги йил мусулмонлар тақвимининг биринчи ойи — 21 мартда кутиб олинади. У наврўз байрами ёки деҳқонлар куни деб ҳам аталади. Катта-ю-кичик ясан-тусан қилишади, ўзларига оро беришади. Уйғонаётган табиатга ҳамоҳанг бўлиб шодланиб, қўшиқ айтадилар. Шодиёналар, асосан, икки ҳафта давом этади, айрим вилоятларда эса, байрамни кутиб олиш билан боғлиқ тайёргарликни ҳам қўшиб ҳисоблаганда 40 кунни ташкил этади.

Наврўзнинг биринчи оқшомида хонадон аъзолари ноз-неъматли дастурхон атрофида жамулжам бўладилар. Таомлар, асосан кўкатдан иборат бўлади. Шунингдек, «еттилик» — етти хил қуруқ мева, ҳар хил мева шарбатлари ҳам тортилади. Эртаси кундан хотин-қизлар табиат қўйнига сайлга отланадилар.

Халқ қўшиқларини куйлаб, рақсга тушадилар. Бу сайлда эркаклар деярли қатнашмайдилар. Улар бу

пайтда эркак меҳмонларни кутиш билан банд бўладилар. «Ўттилик» дастурхони атрофида меҳмон қилдилар. Одамлар, Наврўзни тўқин-сочин дастурхон атрофида шоду хуррамлик билан кутиб олинса, бутун йил давомида шундай кайфият ҳукм суради, деб ҳисоблайдилар.

Наврўз жуда қадимий байрамлардан, яъни салкам 5000 йиллик тарихга эга. Байрам тантаналарида диний анъаналар ҳам бўлиб, у энг шодиёна байрам ҳисобланади. Наврўз қон-қариндошликни, дўст-биродарликни мустаҳкамлайди. Сени менга бориб қолганлар эса гиналарини унутиб бир-бирлари билан ярашадилар. (180 сўз) (Журналдан)

Топшириқ :

Афғонистонда Наврўз байрами қандай нишонланишини баён қилинг ва юқоридаги матн асосида ўзингиз режа тузинг.

ОНА ТАРБИЯСИ.

Ўн яшар бола эдим. Истамбулнинг Сулаймония маҳалласида икки қаватли эски уйнинг бир хонасида оиламиз билан ижарага турардик. Тарғил бир мушугимиз бўлар эди. Ўша кезлари у болалаган бўлиб, фақат биттаси тирик қолган эди.

Тарғил не чоғли оч қолмасин, уйдаги нарсаларга ҳечам кўз олайтирмас эди. Аслида эса ўзи учига чиққан ўғри эди. Аллақаерлардан гўшт ўмариб, уйга ташигани ташиган эди. Бир куни оғзига катта бир бўлак гўшт билан зўрға зинадан чиқиб, уни даҳлизимизга қўйди-да, миёвлаб боласини чақирди. Боласи келгач, гўштни ердан олиб, ўзи доим овқат ейдиган тоғорасига солди. Мушукча гўштга ташланиб, апил-тапил ея бошлади. Тарғил ерга чўзилиб, тамшаниб қўйди. У пайтларда бир ерга кўрпача тўшаб, пастаккина хонтахта атрофида овқатланар эдик, тарғил ойим билан менинг ўртамга келиб ётиб олди. Бир оздан кейин ёнига боласи келди, лекин у онасига ўхшаб жимгина ётиш ўрнига бошини дастурхонга чўзиб, устидаги нарсаларни искай бошлади. Бу ҳам етмагандек, кейин олдинги оёғини дастурхонга қўйди. Боласи бесўроқ бир нима олмоқчи бўлганини сезган тарғил дарҳол оёққа турди. Худди қулоқсиз боласининг таъзирини бериб қўймоқчи бўлган оналарга ўхшаб, бир оёғи билан мушукчанинг бошига туширди. Уни уриб-уриб,

хонтахтанинг тагига киритиб юборди. Уша воқеадан кейин мушукча дастурхонга оёқ қўйганини қайта кўрмадим. (185 сўз)

Топшириқ:

Тушунганларингизни режа асосида баён қилинг.

ТУЛКИ ОВЛАГАН АЙИҚ.

Азиз Несин.

Тоғ этагидаги Хиравати қишлоғи атрофида пода ҳайдаб юрган чўпонлар ҳар куни тунда биттадан қўй ғойиб бўлаётганини сезиб қолишибди. Маълум бўлишича, сурувга айиқ оралаган экан. Чўпонлар ўғрининг адабини бериб қўйиш ниятида кечаси гулхан ёқиб, уни пойлаб ўтиришибди. Чўпонлар шовқин кўтариб, уни қўрқитмоқчи бўлишган экан, айиқ парво қилмай келаверибди. Улар шоша-пиша милтиқни олиб, ўқ узмоқчи бўлишибди, лекин пилтаси ўт олмабди. Айиқ эса яқинлашиб қолибди. Чўпонлар милтиқни ташлаб қочишибди. Айиқ бемалол гулханнынг олдига келибди, кейин ерда ётган милтиқни олиб тиззасига бир уриб синдирибди. Шундан сўнг у битта қўйни бурда-лаб ейишга тушибди. Уша кезлари сурув томонда тулки ҳам айланишиб қолган экан. Ҳар куни у айиқнинг изидан бориб, ундан қолган сарқитларни пок-покиза қилиб тушириб кетар экан. Шу куни тулки яна пайдо бўлибди. Айиқ уни кўриб қолибди-да, бир парча гўшт ирғитибди. Лекин бу гал берироққа ирғитибди. Шу тариқа гўшт ташлаб тулкини яқинига келтирибди-да, бир чанг солиб ушлаб олибди. Шундан кейин боя ўзи мажағлаб ташлаган милтиқни олиб, обдон ўтда қиздирибди-да даҳшатдан қотиб қолган чўпонларнинг кўзи ўнгида уни тулкининг кетига босибди. Бир неча марта буни такрорлагач, охири тулки ўлибди. Айиқ: «Еган қўйимнинг ҳақи бу» дегандек, унинг ўлигини чўпонлар писиб ётган томонга улоқтирибди. Шу-шу бу айиқ мутлақо кўринмай кетибди. (214 сўз)

Топшириқлар:

1. Тулкидан ҳам айёр бўлган айиқнинг мақсадини сўзлаб беринг.
2. Матн асосида режа тузинг ва баён ёзинг.

ТИНИШ БЕЛГИЛАРИНИНГ МАЖЛИСИ.

Султон Жўра.

Беш-олтита тиниш белги келиб бугун,
Утказмоққа қарор қилди жиддий йиғин.
Раис бўлди ундов белги — мирзатерак,
Деди, ҳар ким ўз ролини айтмоқ керак.

Тушунтиринг, недур Сизнинг вазифангиз?
Сўз минутин кўпроқ берай, оз десангиз.
Ўз жойида ишлатмасдан Турғун, Ғани,
Балки сизни хафа қилган? Сўзланг қани.

Биринчи сўз нуқтавойга, — У бош, катта,
Нуқта чиқди бир думалаб мисли копток.
— Фикрларнинг Шоҳбекати — нуқтадирман,
Ҳар дарак гап охирида тўхтайдирман.
Бошқа фикр бошланажак мenden кейин,
Баъзан қулоқ солмасалар, мен не дейин?
Паровозлар сув олгандек шоҳбекатдан,
Менга етгач, олмоқ керак тўлиқ бир дам.
Ўзимдан сўнг қўймоқ зарур зўр бош ҳарф,
Бироқ бизни унутади баъзан Зариф.
Ҳар бир бош ҳарф ёнимдаги бир соқчидир,
Қайси бола буни қўйса, зап яхшидир.
Гапим тамом, бундан бўлак менда не бор,
Уйлайманки, сўзим қолмас беътибор.

Энди сизга сўз навбати ўртоқ «сўроқ»,
Ана, чиқди сўроқ белги, мисли ўроқ.
У қоқилиб аранг қолди кетмай қулаб,
Ё бу белги ёки зирак таққан қулоқ.
— Сен сингари ролим айтсам, нуқта дўстим,
Ҳар сўроқ гап битган жойда менинг постим.
Мендан сўнг ҳам катта ҳарф қўймоқ шартдир,
Бунга одат қилинмаса, ёмон дарддир.
Уқдингизми? Етадимми? Борми савол?
Ёки ўзим сўрайинми сиздан савол?

Ундов новча ўзи олди сўз галини,
Михдай туриб баён қилди ўз ҳолини:
— Мазмунидан ундов, севинч, нафрат, ғазаб
Ё ҳаяжон маъносини англатса гап.
Шундай жумла адоғида бўлар жойим,

Мендан сўнг ҳам бош ҳарфлар келар доим.
Эҳ... Нақадар соз бу кунги йиғилишимиз!
Бу яхши иш, ҳар чоқ шундай йиғилишингиз!
(229 сўз)

Топшириқлар:

1. Шеър мазмунини сўзлаб беринг.
2. Тиниш белгиларининг нутқифодасидаги ўрнини изоҳлаб насрий йўлда баён ёзинг.

БЎЁҚЛАРДАН ТОПИЛГАН ШОДЛИК.

Чинозлик мусаввир Рауф Аҳмедов ҳақида катталар матбуотда кўп ёзишган.

Рауф аканинг қисматиға айланган рассомлик ҳам, унинг мажруҳланиб қолишининг сабаби ҳам, болалигига бориб тақалади. У аввал расм чизишга қизиқиб кетди. Уйчалар, темир изда юзлаб вагончаларни судраб кетаётган оташ аравача, тоғлар... Рауф юрган йўлида табиатдаги рангларга маҳлиё эди. Тўртинчи синфдалигида қуваётган қопағон итдан қутулиш учун катта зовурдан ҳатлаб ўтмоқчи бўлиб, ёмон йиқилди. Елкаси ва умуртқа суяги лат еган экан. Дори-дармон қилишди. Ёш бола бўлганлигидан бу дардга чидади, қўлтиқтаёқда ўртоқлари билан мактабга қатнаб, сабоқ олишни давом эттираверди. Бироқ йиллар оша уни мажруҳлик қаттиқ исканжага олаверди. Шунда ҳам у ўрта мактабни битирди. Рауф ака Москвадаги бадий академияга сиртдан ҳужжат топширди ва талабаликка қабул қилинди.

— Уша пайтларда сурат ишлашга қизиқардим, — дейди Рауф ака. — Катта-катта ўлчамлардаги бўзларга эмаклаб, бир аҳволда суратлар чизганман. Кейинчалик шу ҳам қўлимдан келмай, қимирлолмай қолдим. Боз устига бўз мато ва бўёқларни топиш мушкул. Ҳозир, асосан, «Муштум» ва бошқа нашрларнинг ҳажв бўлимларига кулгу суратлар ишляпман.

Рауф аканинг «Тошни ёрган гул» номли мойбўёқда ишлаган сурати бор. Катта тошни ёриб чиққан нозик гул машаққатлар сўнгида голиб келиб турибди. Бу гул тимсоли Рауф ака Аҳмедовга ўхшайди. Ахир, расом ҳам нолишлар, андуҳлар тошини ёриб, ўз истеъдодини кўрсата олди-да. (193 сўз) («Гулхан»дан)

Топшириқ:

Юқоридаги матнга мос режа тузинг ва баён ёзинг.

ОЛМАЛАР.

Жаббор Раззоқов.

Қўшнилари иккита бир хил нав олма кўчати олиб келишди. Иккаласи ҳам боғларининг энг сара еридан жой танлашди-да, авайлаб ўтқазишди.

Ниҳоллар барқ уриб ўса бошлади. Йиллар ўтди. Олмалар бўй тортди, новдалари қанот ёзди. Бири дарахтни жуда авайлади. Атрофини юмшатди, тагини ковлаб, ўғит ташлаб турди, тезроқ ўссин дея, тез-тез сув берди. Қишда совуқ урмасин деб, новдаларини ўраб қўйди. Ҳатто, чанг ўтирмасин дея, кўм-кўк япроқларини юварди ҳам. Хаёлида олма тезроқ гуркираб ўсса-ю, тезроқ одамларнинг кўзига ташланса...

Иккинчиси эса кўчатига ҳар баҳорда бир оз қаров берарди. Бошқа пайтда қиё боқмасди ҳам. Унинг олма дарахти унча бўй тортмаган бўлса ҳам, она ерга чуқур идиз тортди. Яшаш учун курашди. Қиш изғиринида чиниқди. Уч йилдаёқ ҳосилга кирди.

Биринчи олма дарахти эса қайрағочдай ўсиб кетди. Уч йил ҳам ўтди, тўрт йил ҳам ўтди, у ер — бу ерида бир-иккита нишона қилди, холос. Бир йил қиш жуда қаттиқ келди. Эгаси қанчалик авайламасин, совуқ уриб кетди.

Иккинчи олма дарахти ҳамон ўшандай. Ҳар баҳорда гуллайди. Кузда новдаларидаги қип-қизил олмалар ҳамманинг ҳавасини келтиради. (163 сўз)

Топшириқ :

Қиссадан ҳисса чиқариб, баён ёзинг.

ҲАЛОЛ ЯШАШ МАНБАИ.

Меҳнат, ҳалоллик ҳақида ибратли ривоят бор: бир бола улғайгач, отаси унга ишлаб пул топиб келтиришни буюради. Лекин кўнгилчан она «Ўғлим қўлини қавартириб қийналиб юрмасин» дея, эридан ўғринча унга пул беради. Сизгир ота ўғли келтирган пулни ўтга ташлабди. Бола бепарво, лоқайд тураверибди. Бу ҳол яна такрорланади. Ўғлининг учинчи марта олиб келган пулини ўтга отмоқчи бўлганида, бола унинг қўлига ёпишиб, ёндирмаслигини сўрайди. Ота шундагина бу сафар ўғлининг ҳақиқий пешона тери билан пул топганига ишонади.

Меҳнат билан топилган пул қадри машаққат билан қўлга киритилган барча нарсалар сингари азиз бўлади.

Ҳа, бел оғритмасдан, жон қойитмасдан топилган пул кишини одамгарчиликдан устун қўйишга олиб келади. Ҳалол меҳнатга бўйни ёр бермайдиган, худбин қилиб қўяди. (113 сўз) («Саодат»дан)

Толшириқ:

Матн режасини тузинг ва баён ёзинг.

ПАРКЕНТ.

Ориф Одилхонов.

Паркент тумани ҳудуди денгиз сатҳидан 900—2200 метр баландликда жойлашган бўлиб, кўкаламзор довдарахтлари, шаршаралари, зилол сувлари, ўйноқи чашма-булоқлари, ширин-шакар мевалари, ранг-баранг табиати, бой ҳайвонот дунёси, мусаффо ҳавоси билан кишиларни ўзига мафтун қилиб келади.

Бугунги кунда «Сўқоқ» дам олиш уйи ўзининг жозибали манзаралари билан меҳнаткашларни бағрига чорлаб туради. Мазкур оромгоҳ бир мавсумда меҳнат таътилини мазмунли ўтказиш учун келган 10 мингга яқин меҳнаткашларни қабул қилади. «Сўқоқ» дам олиш уйи қурилиши 1936 йил 1 сентябрдан бошланган бўлиб, 1945 йилнинг май ойидан дам олувчиларни қабул қилган. 1960 йилдан эса йил бўйи ишлайдиган оромгоҳга айлантирилди.

Дам олувчилар учун бу ерда ҳамма шароит муҳайё. Утган йиллар мобайнида дам олиш уйи анча ривожланди, моддий таъминоти яхшиланди, янада кўкаламзорлаштирилди. Янги бинолар қурилиб, хизмат кўрсатиш даражаси анча ортди.

«Кумушкон» дам олиш уйи ҳам туманнинг сўлим масканларидан биридир. У денгиз сатҳидан 1400 метр баландликда жойлашган. 1960 йилдан бошлаб дам олиш уйига айлантирилган. Шундан буён дам олиш уйида бир йўла 750 киши ҳордиқ чиқарарди. 1989 йил апрелдан бошлаб у Республика саёҳатчилар базасига айлантирилди. (152 сўз)

Толшириқлар:

1. Республикамиздаги ўзингиз билган оромгоҳлар ҳақида сўзлаб беринг.

2. Режа тузиб, кузатишларингиз асосида баён ёзинг.

ОДОБЛИ БОЛА.

Одобли бола кўчада юганида оёқ остига қараб юради. Нажосатлик ва ё сув тўпланган ерларга қадам қўймайди. Хулласи шуки, одобли бола то мактабга боргунча бир равишда борсинки, ҳар бир кўрган киши унга таҳсин қилиб, раҳмат айтсин. Одобли бола мактабга кирганда камоли таъзим ила устозу домласига салом берар ва ҳар кунни ўтирадиган жойига ўтирар. Саломатлик ила шукрлар изҳор этиб, ҳол сўрашар...

Одобли бола мактабда ҳамма вақт ўз ишига машғул бўлар. Бирор вақт умрини бекор ўтказмас. Ҳар нафасда бир ишни баҳона қилиб, мактабдан ташқари чиқиб, беҳуда сўзларни сўзлаб юрмас. Мактабда болалар роҳатланмоқ учун ҳам бир оз вақт бордир. Уша вақтда устозларнинг ижозати билан роҳатланиб ўйнашлари керак. (110 сўз) («Насиҳатнома»дан).

Топшириқлар:

1. Матн асосида режа тузинг ва баён ёзинг.
2. Матндаги сизга нотаниш бўлган айрим сўзларни ҳозирги ўзбек тилининг меъёрлари асосида ёзинг.

ХОНАКИ ГУЛЛАР ҚАНДАЙ УСТИРИЛАДИ?

Уй ўсимликларини кўпайтириш ва парвариш қилиш учун уларнинг келиб чиққан ватанини билиб, хонада шу ўсимликларга мос муҳит яратиш зарур. Хонанинг ёруғлик даражаси, унинг деразалари қайси томонга қаратилганлиги, ундаги ҳарорат ва бошқа шароитлар ҳисобга олиниб, ёруғсевар ёки соябардош ўсимликлар танланиши лозим. Янги кўчирилган ўсимликлар аввалига бир оз қуриб, барглари тўкилиб кетади, лекин яхши парвариш қилинса, янги новда ва барглар чиқаради.

Уларни уй деразасига яқин жойга қўйиш, иссиқ кунларда қуёш нуридан асраш зарур. Ёзда уларни очиқ ҳавога секин-аста кўниктириш лозим. Дастлаб деразани очиб қўйиш, шамол тегмайдиган, соя жойга, кейин доимий турадиган жойга қўйиш керак. Уй ўсимликларини хона ҳароратидаги ёки ундан 5—7 градус юқори бўлган сув билан суғориб туриш лозим. Ўсимликларни суғоришдан ташқари иссиқ кунлари ва мар-

каздан иситиладиган хоналарда уларга сув пуркагичдан сув сепиб туриш керак.

Сопол тувак уй ўсимлиги учун энг яхши идиш ҳисобланади. Гулларнинг озиқланишини яхшилаш учун вақт-вақти билан таркиби худди аввалгидай янги тупроққа кўчириб ўтқазилади. Бунда аввал тувакдаги тупроқнинг ҳаммаси нам бўлгунча суғорилади. Гуллаган ва касалланганлари кўчирилмайди. Кичик туваклар тубига сопол ёки майда тошчалар солинади. Ўтқазилган ўсимликнинг илдиз бўғзи тупроқ учун бўш қолдирилиши керак. Уй ўсимликлари уруғидан, қаламчаларидан, илдизи бўлакларидан, тугунак ва пиёзидан, илдиз бачкисидан кўпайтирилади. (191 сўз)

Топшириқлар:

1. Матнга мос режа тузинг.
2. Сиз хонаки гулларни қандай ўстирасиз?

ТИЛГА ЭЪТИБОР — ЭЛГА ЭЪТИБОР.

Доно халқ сўзлаш қондаси, тилга эҳтиёт бўлиш, ҳар бир сўз, ҳар бир жумлани ўйлаб гапириш, қисқа сўзлаш, сўзлаш одоби ва маданияти ҳақида жуда кўп ибратли ҳикматларни айтган:

— Эй ўғил қизларим, тилга эҳтиёт бўлинглар! Киши дилини оғритадиган, кўнглини қолдирадиган, иззат-нафсига тегадиган, ор-номуси, шаънини оёқ ости қиладиган сўзни ҳеч сўзламанглар. Ҳамма вақт ширинсўз бўлинглар. Оғизларингиздан доимо яхши, маънили сўз чиқсин. Чунки тилдан етган озор найза озоридан ёмон... Шу сабабли... халқ айтади:

Одамни бор қиладиган ҳам тил,
Йўқ қиладиган ҳам тил.
Тил борки бол келтирар,
Тил борки — бало.

Ҳикоят: Подшо ўз вазирга дунёдаги энг ширин гўштдан кабоб қилиб келтиринг, дебди. Боши қотиб, ўйланиб ўтирган отасини кўрган қизи ундан бунинг сабабини сўрабди. Сабабини билгач: «Шунга ҳам ота гўри қозихонами, битта қўйни сўйдилинг, тилини кабоб қилиб олиб боринг, гуноҳкор қилса, мен кафил»,— дебди. Подшо гўштни еб, энди энг ёмон гўштдан кабоб қилиб келтиринг, дебди. Бунинг эшитган қиз вазирга қараб: «Яна бир қўйни сўйдилинг-да, тилини

кабоб қилиб олиб боринг», — дебди. Вазир қизининг айтганини қилиб, подшонинг олдиға киритган экан, подшо: «Қилган ишингиз жойида, бу сизнинг яхши билимдон эканлигингиздан далолат беради», — дебди. Шунда вазир: «Тақсир гуноҳимдан ўтсангиз, тўғриси-ни айтай», — дебди ва подшоға бу ақл кимдан чиққанини айтиб берибди. Шунда подшо вазирнинг қизини чақириб: — «Қизим, нима учун тилни ҳам ёмон, ҳам яхши гўштлар қаторида санадингиз?» — дебди. Шунда қиз: «Подшоҳим, кишининг бошиға яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам тилдан келади», — деб жавоб берган экан.

Халқ топишмоқларидан бирида тил ҳақида:

Ақлга дўст тутсанг, аъло сўзлар, йўқса, суяксиз — бало сўзлар, дейиладики, унда жуда катта маъно бор.

Масал:

— Нега тишлайсан? — деди тил дудуқлана-дудуқлана тишга.

— Учингдан озгинасини узиб ташламоқчи эдим-да, — деб жавоб қилди тиш.

— Нима учун, гуноҳим нима?

— Шунинг учунки, кўринганга заҳарингни сочасан, барча сендан безор. Сал қисқартириб қўйсам зора заҳарингни камроқ сочиб, ширинроқ бўлсанг. (276 сўз) («Олтин сандиқ очилди» китобидан)

Топшириқлар:

1. Матн мазмунини қайта ҳикоя қилинг.

2. Тилнинг кундалик турмушимиздаги ўрнини изоҳланг.

3. Режа асосида тилнинг жамиятда тутган ўрни ҳақида биланларингиздан фойдаланиб баён ёзинг.

БЕҲИ ДИМЛАМА.

К. Маҳмудов.

Беҳининг нордон хилини танлаб олиб, тукини артасиз ва икки паллага кесасиз, уруғини ва заҳа бўлган жойларини олиб ташлаб, уни 1 сантиметр келадиган тиликларга кесасиз-да, иссиқ сувға ботириб қўясиз, акс ҳолда қорайиб кетади.

Гўшт билан ёғни бармоқ катталигида, пиёзни эса ҳалқа-ҳалқа қилиб тўғрайсиз. Ҳар учала масаллиқнинг юзига туз ва мурч, зира сепиб аралаштирасиз. Масаллиқни қозонга ёки кастрюлкага солиб, юзи билан баробар сув қуйиб, қопқоғини жипс ёпиб, оловга

қўясиз, қайнаб чиққач, дарҳол оловни пасайтириб, 40 минут давомида милтиратиб қўйинг. Қопқоғи сира очилмайди, чунки бу димлама-да.

Дастурхонга тортишда човлида сузиб олиб лаганга соласиз, юзига қирқилган ошқўк сепиб келтирасиз. Сардаги ҳар бир хўрандага алоҳида пиёлаларда тортилади.

Бир кило нордон беҳи, 500 грамм гўшт, икки юз грамм ёғ, икки бош пиёз, бир чой қошиқда туз, шунча мурч ва шунча зира. Юзига сепиш учун ярим боғ укроп ёки кашнич керак бўлади. (133 сўз)

Топшириқлар:

1. Сиз қандай димламалар тайёрлай оласиз?
2. Беҳи димлама қандай тайёрланади? Тушунчаларингизни баён қилинг ва уни ёзинг, сонларга алоҳида эътибор беринг.

БУЮК ТАБИАТ.

И. Тўхтасинов.

Даставвал бизга табиат инъом этган, инсон заковати билан ўзгартирилган, маданийлаштирилган, ҳамма билиши лозим бўлган ўсимликлар ҳақида.

Она заминда ўсадиган мевали, манзарали дов-дарахтлар, ўсимликлар ҳаёти учун, инсон саломатлиги учун нақадар зарур. Уларнинг шифобахшлиги-чи? Гиёҳлар ва дов-дарахтлар гулидан, баргидан, танасидан қанчадан-қанча турли-туман дори-дармонлар тайёрланиб, одамларни, ҳайвонот оламини касалликлардан сақлашда фойдаланилади.

Илгари одамлар табиат инъоми бўлган мева-чеваларни, гиёҳларни шундоғича истеймол қилганлар. Кейинчалик эса шифобахш ўсимликлар чинакамига ўрганилди, турларга ажратилди, ўзгартирилди, қайта-қайта тикланди. Натижада не-не ҳўл мевалар йил давомида дастурхонни безаб турди. (86 сўз)

ЧОЛ ВА ЧУМЧУҚ.

Абу Райҳон Беруний.

Масаллардан бирида шундай дейилган: Бир чол чумчуқ тутиб олибди. Шунда чумчуқ чолга:

— Мени нима қилмоқчисан?— дебди.

— Сўйиб емоқчиман,— дебди чол.

— Мен билан тўймайсан,— дебди чумчуқ чолга қараб. — Чунки мен сенга ярим луқмадан ортмайман. Борди-ю мени қўйиб юборсанг, сенга учта ҳикматли сўзни айтиб бераман, унга амал қилсанг, катта фойда кўрасан.

Чумчуқ айтган фикр чолга маъқул тушди, улар тангри таолони гувоҳ келтириб, келишишди. Кейин чол:

— Қани ўша ҳикматли сўзларингни айт-чи?—дебди.

Чумчуқ чолга:

— Утган ишга ҳеч қачон пушаймон қилма, қўлга кiritишинг мумкин бўлмаган нарсага ҳаракат қилма, ақлинг бовар қилмайдиган ишга ҳеч ҳам ишонма,— дебди.

Чол ўзича ўйлаб:

— Буни ейнишдан кўра айтганини қилсам яхшироқ эмасми?— дебди чол ва чумчуқни бўшатиб юборибди.

Чумчуқ учиб бориб деворга қўнибди.

— Агар ўз айтганинда қаттиқ туриб, мени сўйиб еганинда, ичимда каптар тухумидай бир марварид чиқарди,— дебди чумчуқ чолга.

Чол чумчуқни қўйиб юборганига пушаймон қилибди. У чумчуқни қайтариб қафасга солиб олмоқчи бўлибди, шунинг учун жон талвасасида чумчуққа қараб:

— Кел, қайт жойингга,— дебди,— мен сен учун симсим кунжут уруғини тозалаб, муздек сув ҳам тайёрлаб қўйибман.

Чумчуқ чолга қараб шундай дебди.

— Эй одам боласи, сен мени сўёлмадинг ҳам, еёлмадинг ҳам, ҳатто мен айтган гапга амал қилмадинг ҳам. Сен мени қўйиб юборганинга ачинаяпсан. Энди мени ўз жойимга қайтармоқчи бўлаяпсан, лекин бу иш қўлингдан келмайди. Ундан кейин ўйлаб ҳам кўрмадинг, бутун гавдам каптар тухумидек келмайди-ку, жигилдоним қандай қилиб ўз гавдамдан ҳам каттароқ нарсани сиғдира олади?

Чумчуқ шундай дебди-ю, учиб кетибди. (230 сўз)

Топшириқлар:

1. Матн режасини тузинг.
2. Қиссадан ҳисса чиқариб, баён ёзинг.

ОТАМНИНГ ҰРНИ.

Азиз Абдураззоқ.

Дастурхон атрофида ҳамманинг ўзига яраша ўрни бўларкан. Отамнинг ўрни энг юқорида эди. У жуда эрта вафот этди. (Ушанда мен 13 ёшда эдим). Унинг ўрни хийла вақт бўш турди. Биз ҳар куни овқат вақтида шу ўринга қараб хўрсиниб-хўрсиниб қўярдик. Бир куни онам:

— Сен мана бу ёққа ўт!— деб қолди.

Мен отамнинг хувиллаб турган ўрнига ўтирдим. Уша кундан бошлаб, шу жойда овқатланаман. Барибир отамнинг ўрни менга билиниб турарди.

Кўп ўтмай онам қўлимга пул берди:

— Энди бозор-ўчарни ўзинг қиласан, ўғлим. Томоғимга бир нарса тикилгандек бўлиб, кўзимга ёш келди. Пулни рижимлаганимча ерга қараб туравердим.

— Укаларинг ёш... Каттам сенсан...

Индамай ўчоқ бошига бордим. Девордаги михдан отамнинг бозор халтасини олдим. У бўш бўлса ҳам, назаримда оғирдек эди. (115 сўз)

Топширик:

Кўчирма гапни ўзлаштирма гапга айлантиринг ва ўзга одам тилидан баён қилинг.

УРИҚ.

И. Тўхтасинов.

Форс тилида ўрик бўлар зардоли,
Меъда учун нафи гўё шафтоли...

Мен ўрикман. Асли Ватаним — Осиё. Одамлар яхши-лигимни билиб, ўз юртларига турли йўллар билан олиб кетишган. Дунёга тарқалганман. Дармондориларга бойман

Мени меъёрида истеъмол қилган, шарбатимни ичган одам узоқ умр кўради. Елимим меъдага фойда. Заҳарланишга қарши курашаман, ичак ва юрак фаолиятини яхшилаيمان. Мағзим қон босимини камайтиради.

Гулларим йирик-йирик оқ пушти. Март-апрель ойларида барг ёзмай гуллайман. Мевам ширин. Сершира. Данақлиман. Таркибимда фойдали моддалар жуда кўп. Ҳали одамлар билмаган хислатларим бор.

Уруғим гиёҳлар билан кўкйўтал, нафас йўлларининг

яллиғланиш касалликларига даво. Турли-туман касалликларни даф қиламан.

Жафазак, оқ ўрик, исфарак, қандак, мирсанжали, субҳоний, хирмоний, арзоми, аҳрори, гуљончи, маҳтои, руҳи жувонон ва бошқа кўпгина кўркам навларим бор. Ер танламайман, шароитга қараб ҳамма жойда ўса оламан.

Халқ табобатида менинг мевам юрак-қон томирлар системаси касалликларини даволашда ишлатилади. (127 сўз)

Топшириқ:

Юқоридаги матн асосида шахсини ўзгартириб баён ёзинг.

БОШ ВА ТИЛ.

Кунлардан бир кун Султон Ҳусайннинг саройида катта йиғин бўлибди. Гапдан гап чиқиб, подшоҳ «От оёғи билан сув ичсин!» деган сўзи учун Мир Алишерга икки минг танга инъом этганини айтиб беришган экан, буни эшитган бошқа вазирлар жанжал кўзғатибдилар. Улар подшога арз қилиб:

— Тақсир, ҳар сафар Мир Алишерга бир оғиз доно сўзи учун минг танга берилар эди. Энди эса икки минг танга берибсиз! Нима учун бизларга ҳам икки минг танга берилмайди? Ё бу илтифотга лойиқ эмасмиз-ми?— дейишибди. Подшо уларга қараб:

— Агар менинг саволларимга яхши жавоб топсаларинг, ўша икки минг танга сиздан айлансин. Олсаларинг олаверинглар, менинг сираям қаршилигим йўқ,— дебди.

— Майли, бизлар ҳам топамиз! Қанча савол бўлса топамиз, бераверинг, олампаноҳ.

Султон Ҳусайн вазирларига қараб туриб, кўрсаткич бармоғи билан бошини кўрсатибди. Ҳеч нарсага тушунмаган вазирлар бир-бирларига қарашиб, анграйиб тураверибдилар. Шу пайт Мир Алишер ҳам ўша бармоғи билан тилини кўрсатибди.

Султон Ҳусайн ҳам безрайиб турган вазирларига қараб:

— Мен бошимни кўрсатдим, шунинг маъносини топиб келинглар,— деб буюрибди.

Вазирлар уч кун муҳлат сўрабдилар. Уч кун ўйлаб, бари бир ҳеч бир натижа чиқаролмай, охири Мир Али-

шернинг ёнига бориб, бояги имо-ишоранинг маъносини сўрабдилар.

— Агар ҳар қайсингиз минг тангадан берсангиз, майли, айтиб берақолай,—дебди Мир Алишер.

Қирқ вазир қирқ минг тангани қуртдек санаб бергач, у имо-ишораларнинг маъносини сўзлаб берибди:

— Султон бошига бало нимадан келади,— деб сўрадилар. Мен: «Ҳар кишининг бошига бало келса, ўзининг тилидан келади»,— деб жавоб бердим.

Буни эшитган вазирлар саройга қараб югурибдилар. Подшонинг олдига бориб, бири-бирига гал бермай, «Мен топдим, мен топдим»— деб гап таллашиб қолишибдилар. Султон Ҳусайн уларни тинчлантириб гап сўраса, улар боягина Мир Алишердан эшитган гапларини оқизмай-томизмай айтиб беришибди. Подшо уларнинг сўзларига ишонқирамай:

— Тўғриси айтинглар, бу сўзларни ким ўргатди сизларга?— дебди сўрабди.

— Ўзимиз топдик, тақсир!— дейишибди вазирлар.

Подшо вазирларининг ёлғон гапирганидан аччиқланиб, ҳаммасини ўлимга буюрибди. Бундан қўрқиб кетган вазирлар қалт-қалт титраб, бу гапларни Мир Алишер ўргатганлигини айтиб беришибди.

Султон Ҳусайн вазирларига қараб кулиб туриб:

— Мен Мир Алишерга икки минг танга берсам, сизлар унинг бир оғиз сўзига қирқ минг танга берибсизлар-да!— дебди. (328 сўз)

Топшириқлар:

1. Матн мазмунини сўзлаб беринг.
2. Қиссадан ҳисса чиқариб, режа асосида баён ёзинг.

МАРДЛИК.

Мардлик — бу эзгу туйғу, муқаддас фазилат, табаррук мерос. Мардлик — бу инсон қалбидаги қуёш, у мардларга нур сочади. Мард бўлган кишида ҳақиқат, қаноат, сабр, эзгулик, виждон, адолат, дённат, инсоф, номардларда ёлғизлик, ёмонлик, ожизлик, маккорлик, ҳасад, адоват, разолат, юзсизлик, хиёнат, тубанлик, ноинсофлик каби сифатларни учратиш мумкин.

Мардлик — бу инсоннинг олий фазилати бўлиб, унда ботирлик, қаҳрамонлик, садоқат, вафо мужассамлангандир. Ҳаётда мард одам билан бирга номардлик, қўрқоқлик, сотқинлик каби салбий фазилатларга эга бўл-

ганлар ҳам учраб туради. Улар мардлик ҳуснига доғ туширадилар. Мардлик бу манманлик эмас, аксинча қийин аҳволга тушиб қолган одамларга ёрдам ва мадад бериш, уни қўллаб-қувватлашдир. Мард киши сўзида туради. Берган ваъдасининг устидан чиқади.

Мардлик фазилатига эга бўлган инсонлар ҳар қандай вазиятда ҳам одамлар учун жонини беришдан тоймайдилар. Уларда жуда кучли маънавий бойлик бўлиб, вафо ва садоқатли бўладилар. Одамларга ҳамкорлик қиладилар.

Мардлик — кенг ва сермазмун тушунча. У ишлаб чиқаришда, турмушда, оилада, одамлар билан муносабатда, хатти-ҳаракатда амалга ошади. Мард инсон бўлиш комилликнинг белгисидир.

Мардлик киши бурчиди, виждонида, қадр-қимматида, фарзанд тарбиясида, инсонпарварликда, меҳнатсеварликда, севги-садоқатда, яхши ишларда яққол намоён бўлади.

Мард киши бошлаган ишини охирига етказмай қўймайди. У ҳар қандай тўсиқларни енгади. Натижада мақсадига эришади. Мардликни оқлай олмайдиган кишининг тақдири қанотсиз қушнинг тақдиридан аянчли. Бундайлар на мувозанатни сақлаб юра олади, на уча олади. Аросатда қолади.

Мард киши бир сўзли, жасоратли, ўктам бўлади. Ўз орзу ниятларини амалга оширишда фақат иқтидорига, билим, куч-ғайратига ишонади. Зинҳор-базинҳор отонасининг давлатига учмайди. Бошидаги дўппи номини табаррук қилиб, ўз миллатининг камоли учун меҳр оқибатли бўлади.

Мард киши ўз обрў-эътиборини, номини ва шаънини ҳамиша улуғ қўяди. Мард киши юртининг қалқони ва халқининг суянчиғи бўлади. Ўғил-қизларини вояга етказди. Уларга ўзи етолмаган армонларини тушунтиради. Амалга ошмаган ишларини рўёбга чиқаришини орзу қиладди. (275 сўз) («Ахлоқ, одоб сабоқлари» китобидан)

Т о л ш и р и қ л а р :

1. Инсоний фазилатлардан яна қайсыларини биласиз?
2. Мардлик фазилати мужассамлашган ўртоқларингиз борми?
3. Матн режасини тузиб, кузатишларингиз асосида баён ёзинг.

ЖИИДА.

Жийда тез ўсадиган серҳосил дарахтдир. Жийда дарахти жийда гуллилар оиласидандир.

Жийда Амударё ва Сирдарё бўйларидаги тўқайларда кўплаб ўсади. Далаларимизда, боғларимизда, йирик-йирик ширали нон жийдалар, қандак жийдалар кўп. Сермева, майда, шираси камроқ хашаки жийдалар ҳам бор.

Жийда баҳорда хушбўй, сариқ, пушти гулкосаларини ёзиб, ёқимли ҳид таратади. Кўп ҳашаротларни, асалариларни ўзига тартади. Жийданинг меваси ёз бўйи ўсади ва кузга бориб, сарғайиб, қизариб пишади.

Жийда мевасини йиғишда шох-шаббаларни, куртакларни нобуд қилмаслик лозим. Акс ҳолда қелгуси йил ҳосилига зарар етади.

Жийда фойдали мева, уни одамлар жуда қадим замонлардан буён истеъмол қилиб келганлар. Жийданинг таркибида тана учун фойдали бўлган қанд моддаси жуда кўп.

Қурама, Чотқол, Нурота, Ҳисор, Зарафшон тоғларининг бўш ётган сувли жойларида жийдазорлар барпо этиш фойдалидир. Шўр тупроқли тўқайзор жойларга ҳам жийда экиб, мўл ҳосил олиш мумкин. Масалан, Хоразм вилоятида, Қорақалпоғистоннинг захкаш туманларида жийда жуда яхши ривожланади. Бухоро, Андижон вилоятларининг суғориладиган туманларида ариқ бўйларига, йўл ёқаларига, томорқаларга ҳам жийда дарахти экса бўлади. (147 сўз) (Газетадан)

Режа :

1. Жийданинг фойдалилиги.
2. Жийда ўсадиган жойлар.

ҚОБИЛ ВА ҲОБИЛ ҚИССАСИ.

Қобил ва Ҳобил Одам алайҳиссаломнинг фарзандлари бўлиб, Оллоҳ таоло булардан мўминлар ибрат олсинлар, деган мақсадда улар қиссасини «Қуръони карим»да зикр қилган.

Қобил қалби хаста, ёмонликка мойил, таъма ва гуноҳга интилувчи, Ҳақ ҳукмига унамай, саркашлик қиладиган инсон эди. Унинг укаси Ҳобил эса бўйсунувчан, солиҳ, тақволи эди. Қобил билан Ҳобил ўртасида пайдо бўлган ихтилоф яхшилик билан ёмонлик ўртасидаги ку-

рашдир. Улар орасида ихтилоф пайдо бўлишининг сабаби ҳақида қуйидаги ривоят келтирилган. Ривоятда айтилишича, «Ҳобил қўйчилик билан, Қобил эса деҳқончилик билан машғул эди. Улардан ҳар бири ўзидаги бор нарсани Оллоҳ йўлига қурбонлик қилишга жазм этди. Ҳобил қўйларининг ичидан энг яхшисини танлади. Қобил эса Қурбонлик учун сифати паст буғдойдан ажратди. Ва иккаласи ҳам Оллоҳ учун атаган қурбонлигини бир жойга қўйдилар. Шунда осмондан ўт тушиб, Ҳобилнинг атаган қурбонлигини ейди-ю, Қобилнинг қурбонлиги қолади. Оллоҳ Ҳобилнинг қурбонлигини қабул этиб, Қобилнинг қурбонлигини қабул этмаганлиги учун Қобил унга нисбатан ҳасад қилиб, ўз укасини ўлдирди. (147 сўз) («Ҳадис»дан)

Топшириқ :

Агар сиз «Ҳадис»дан бирор қисса билсангиз, уни режа асосида баён қилинг, агар билмасангиз, юқоридаги матнни режалаштириб, тушунганларингизни ёзинг.

БИР ПИЁЛА ЧОЙ.

Чой бундан 3 минг йил муқаддам Хитойда маълум бўлган. Афсонада айтилишича, чўпонлар қандайдир яшил дарахтнинг баргларини чайнаган қўй ва эчкилар чаққон, дадил бўлиб қолишини, тик жойларга ҳам чарчамай чиқиб кетишини пайқаганлар. Ўзлари ҳам бу ўсимликни қуритиб, сувда қайната бошлайдилар.

IV асрнинг ўрталарига келиб, чой ичиш Хитойда кенг расм бўлди. Кейинчалик чой Японияга, Осиё мамлакатларига тарқалди. Европада биринчи марта португаллар, голландлар чойнинг таъмини татиб кўришган.

Россияда чой илк бор 1638 йил пайдо бўлди. Ушанда мўғул хони Олтинхон, рус подшосига совғалар билан бирга тўрт пуд қуритилган чой япроғи юборди. Кўп ўтмай чой ичиш Россияда кенг тарқалади.

Сомали халқи чой ичишни жуда севади. Бу ерда эркаклар кўпинча биздагига ўхшаган чойхоналарда чойхўрлик қиладилар. Чой дамлаш ҳам Сомали халқида ўзига хос. Ана шундай чойдан бир стакан ичган киши узоқ вақтгача чанқамайди. Шунингдек, чой меъдани 2—3 соат тўқ тутади. Чой танин моддасига бой ўсимлик. Танин миқдори қора чойда 16 фоиз, кўк чойда эса 25 фоиз бўлади. Ўзимизнинг серқуёш ўлкамизда ҳам катта-ю-кичик чойни хуш кўриб ичади. Қайси хонадонга

борманг, албатта дастурхонга чой қўйилади. Чой кишига қатъийлик ато этади, диққатни таассуротларга пешлайди, фикр юритишга ёрдам беради. Чой ичган киши бардам бўлади, тетик юради. (180 сўз)

Толшириқлар:

1. Матн режасини тузинг.
2. Кузатишларингиз асосида мазмунини бойитиб баён ёзинг.

VII СИНФ УЧУН БАЁН МАТНЛАРИ.

ИСМОИЛ СОМОНИЙ МАҚБАРАСИ.

Бухоро шаҳрининг оламга танилиши кўп жиҳатдан унинг меъморчилик ёдгорликлари билан боғлиқ.

Исмоил Сомоний мақбараси ана шундай кўҳна ва ҳозиргача бутун сақланиб қолган ёдгорликлардан биридир. Мақбара тахминан 892—907-йилларда Сомонийлар сулоласи вакили Исмоил Сомоний томонидан қурилган. Бу даврда Бухорода фан, санъат, адабиёт ривожланган бўлиб, шаҳар бутун Осиёнинг маданий марказига айланган эди.

Исмоил Сомоний мақбараси тўртбурчак шаклида қурилган. Мақбаранинг ҳар бурчагида биттадан кичик гумбаз, ўртасида эса асосий катта гумбаз жойлашган. Мақбара ичидаги сағананинг бир томонига худо номи ёзилган илтимосномалар ташланган ва худо номидан ёзилган жавоблар ҳам бор.

1934 йилда мақбара қайта таъмирланди. Ҳозирги кунда бу ерда маданият ва истироҳат боғи барпо қилинган. Боғнинг ўртасида эса Исмоил Сомоний мақбараси қад ростлаб турибди.

Таъмирлаш даврида ҳам силлиқ, рангли ғиштлар етарли бўлмагани учун оддий ғиштлардан фойдаланилган. Мақбара деворлари ичкарасидан ҳам, ташқарасидан ҳам бўртиқ-бўртиқ шаклда қурилган. Бу эса ўзига хос бадиий безак сифатида кўзга ташланади. Куннинг турли вақтларида қуёш нурлари таъсирида улар рангбаранг кўриниш касб этади. Бу ҳол, айниқса, кечаси ой шуъласида яққол сезилади. Бундай бетакрор услуб меъморчиликнинг биронта ёдгорлигида учрамайди. (166 сўз) («Гулхан»дан)

Толшириқлар:

1. Мақбаранинг қурилиши.
2. Мақбаранинг ҳозирги кундаги кўриниши.

ШАФТОЛИ ДАРАХТИ.

Боғда ёнғоқ билан ёнма-ён шафтоли ҳам ўсарди. У қўшнисининг шода-шода ёнғоқ билан тўла шохларига ошкора ҳасад билан қарайди.

— Нега унда бунчалар ҳосил кўп, нега менда кам, у шунча ҳосилни қайдан олган? Ақли паст дарахт вайсашини қўймади.

— Менинг ҳам шафтолиларим ундан кўп бўлсин! Ундан кам ерим борми?

— Ўзгаларга кўз олайтирма!— деди нарийёқда ўсаётган олхўри.— Ёнғоқнинг бақувват танаси ва мустақкам шохларини кўрмаяпсанми? Ҳа деб бўлар-бўлмасга вақиллайвермай, сершарбат мева етиштиришни ўйласанг-чи!

Лекин ҳасад ўти кўр қилган шафтоли дарахти олхўрининг доно маслаҳатига қулоқ солишни истамади, унга ҳеч қанақанги яхши гап ёқмади. У ўша заҳоти кўпроқ ҳаётбахш нам ва шарбат шимириб олиш учун илдизларига яна ҳам чуқурроқ кириб боришни амр қилди. Шохларига шона тугишга хасислик қилмасликни, гулларига эса меваларга айланишни буюрди.

Гуллаш мавсуми тугагач, дарахт бошдан-оёқ меваларга тўлиқ эди. Кун сайин шарбатга тўлиб бораётган шафтолилар тобора оғирлашиб борар, шохларнинг уларни ушлаб туришга кучлари етмасди.

Шундай кун келдики, дарахт оғир юкдан қирсиллаб кетди, танаси синди. Етилган шафтолилар битта қолмай ерга, қилт этмасдан турган ёнғоқ дарахти остига тўкилди. (163 сўз)

Топшириқ:

Матни ўқинг, сўнгра ҳасадгўйликнинг оқибати ҳақида ўз фикр-мулоҳазаларингизни қўшиб баён ёзинг.

АНЖИР.

И. Тўхтасинов.

Мўътадил иқлим ўсимлигиман. Марказий Осиё, айниқса, Фарғона водийси — ватаним. Кенг кўламда ҳамма жойда ўстирилмоқдаман. Совуққа сира тоқатим йўқ. Тўп меваман. Дарахт пояларига ёпишиб катталашаман. Серҳосилман. Дастурхоннинг кўрки бўламан.

Тутдошлар оиласига мансубман. Шохларим тарвақайлаб ўсади. Баргларим думалоқ, панжасимон, тукча-

ларим билан тўла. Апрельда гуллайман. Сентябрьда ҳосил бераман. Мевам асосан, сап-сарик, қорамтирлари ҳам бор. Сершира.

Серхосиятман. Жигар, талоқ, ўпка шамоллашида наф келтираман. Изтиробли йўталга таскин бераман. Балғам кўчирувчиман. Бавосил хуружини қайтараман. Асал билан қўшилсам, кўз шиллиғига давоман. Мендан тайёрланган шароб қуруқ йўтал, ўпка ўсмаларига малҳам. Аёллар сутини кўпайтириш қобилиятига эгаман. Шарбатим қулоқ шанғиллашига барҳам беради.

Сарик, қора кадота навларим бор. Яхши қарасангиз, вақтида кўмиб, вақтида ючсангиз, парваришласангиз, ўсиб кўпаявераман. Ҳосилим сизга тухфа бўлади. Абу Али ибн Сино менинг мевамни балғам кўчирувчи ва йўтал қолдирувчи дори сифатида ишлатган. Балғам кўчириш учун мевамни ейишни, йўтални қолдириш учун эса уни сутда қайнатиб, истеъмол қилишни буюрган.

Халқ табобатида мевамдан тайёрланган дамлама юмшатовчи дори сифатида ва кўк йўтал касалликларига даво қилинади. Бундан ташқари, латтани мевамнинг иссиқ дамламасида намлаб, ярага қўйилади. Шамоллаш касалликларида эса томоқни чайиш учун ишлатилади. Қайнатмам қўтир ва турли яраларга даво. (177 сўз)

Топшириқ:

Юқоридаги матн асосида шахсни ўзгартириб, баён ёзинг.

ЭСКИ МАҚТАБДАН ҚУТУЛИШИМ.

А. Қодирий.

Менинг эски мактабдан қутулишим жуда қизиқ бўлди. Дадам менинг эски мактабдан чиқиш тўғрисидаги фикримга қарши келишини сира қўймади.

Бу тўғрида отамга кўп ялиндим. Боягидек тўнг жавобини сира қўймади...

Ойимга ялиндим. «Худой кўтарсин» билан ишни битирди. Тўғриси, ишнинг бундай ёлборишлар билан эп-ланишига кўзим етмай қолди. Бу равишда ота-онанинг раёйларига қараб юрганымда янги мактабдан қуруқ қо-лишимни аниқ сездим. Маҳалладаги янги мактабда ўқувчи ўртоқларим кундан-кун алланарса балоларни ўқиганларини менга кўрсатиб, аллақандай ўйинларни ўйнаб, менинг ич қоронғилигимни келтира бордилар.

Илгарироқ ўзимнинг қори домламнинг баъзи ҳунарларини ҳалиги ўртоқларимга сўзлаб, улардан устун чиқмоққа тиришиб кўрган бўлсам ҳам бора-бора улар мени енгиб, энка-тенкамни чиқара бошладилар. Шунинг учун кундан-кун қори домламдан совидим ва янги мактабга исий бошладим. Аммо дадам, онам бўлса ўзларининг қаршиликларидан бир зарра ҳам қайтмадилар.

Ётаман ўйлайман, тураман ўйлайман. Эски мактабдан қутулиб, янги мактабга киришга ҳеч бир йўл тополмайман. Кечалари уйқум ўчиб кетади.

Кўп ўйласанг ҳар нарсанинг ҳам эпи топилар экан. Бир кун кечаси бир ҳийла ўйлаб чиқдим-да, эрта тургач, эски мактаб сари жўнадим.

Юрагим алланарсалардан шубҳаланиб, гуп-гуп урарди: оёқларим юришга қийналар, лекин юрагимда бир куч мени ҳамон янги мактаб сари сургайдир. (185 сўз)

Топшириқлар:

1. Матн асосида режа тузинг ва баён қилинг.

2. Абдулла Қодирий тилидан баён қилинган ҳикояни ҳозирги адабий тилда ёзинг.

ДҮМБИРА ҲАҚИДА РИВОЯТ.

Дўмбира ҳақида бир ривоят айтиб беришди. Жуда кўҳна замонларда Ҳисор тоғлари орасида бир қабила яшаган экан. Бир куни қабилада ғалати касаллик пайдо бўлибди. Касалнинг ҳеч қаери оғримас, аммо у ўтмишни эслай олмас, уйга бир кириб олса, ҳафталаб чиқмай, бир нуқтага тикилганича ўтирар экан. Қабила донишмандлари йиғилишиб узоқ ўйлабдилар, лекин бу дардга даво топа олмабдилар.

Касаллар эса кундан-кун кўпайиб борибди. Одамлар нажот тилаб худога ёлворибдилар. Шу куни қабила донишмандлари ғалати бир туш кўрибди: юзидан нур ёғилиб турган одам пайдо бўлиб, ўрмонга бор, у ерда бир мўъжизага дуч келасан, шу дардга чора бўлади, дебдию, ғойиб бўлибди. Донишманд мўъжизани излаб, атрофни кезиб юрган экан, дарахтлар орқасидан қулоғига ғалати бир товуш эшитилибди. Аста бориб қараса, булоқ бўйидаги тошга икки-уч ёғоч суяб, унга ингичка торлар тортилган экан. Чиройли бир қуш ёғочга қўниб, тумшуғи билан торни тишлаб қўйиб юборар, бундан ёқимли садо атрофга тараларди. Донишманд худо томонидан юборилган мўъжиза шу эканини англабди ва

ёғочни олиб, қўли билан чала бошлабди, қуш эса дарахт шохига қўниб, оҳангларга жўр бўлиб сайраб кетибди.

Донишманд қўлида соз билан қишлоққа қайтиб, уни чала бошлабди. Қасаллар ҳам уйларида чиқиб, қулоқ солибдилар ва ўзларининг соғайиб бораётганликларини сезибдилар. Сўнг усталар энг пишиқ дарахт ёғочидан шундай асбоблар ясашибди. Ҳамма ёқни ёқимли овозлар тутиб кетибди. Қабилadoшлар унга жўр бўлиб қўшиқлар айтишни ўрганишибди.

Ғойибдан пайдо бўлган ва илоҳий садолар таратувчи дўмбира шу тахлит дунёга келган ва одамларни асраб қолган экан. (220 сўз) (Газетадан)

Р е ж а:

1. Қабилда қасалликнинг пайдо бўлиши.
2. Қабил донишмандларининг туши.
3. Худо томонидан юборилган мўъжиза.

НОНГА АЙЛАНГАН ОЙМОМА.

Кунлардан бир кун тун келиши билан Оймома осмонга чиқиб, одатига кўра кўзини юмганча бир тўп булут устида ўтирган экан. Бирдан қулоғига йиғи овози эшитилибди. У кўзларини очиб, ерга диққат билан тикилиб, пастак хароба кулба ёнида йиғлаётган болага кўзи тушибди. Бола бақириб йиғлармиш:

— Мен очман. Овқат ейишни истайман...

Оймома чидаб туролмай, болага раҳми келиб, овқат топишни ўйлай бошлабди. У жуда ҳам ачинганидан оч қолган бола олдига пастлаб туша бошлабди. Бола Оймомани кўриши билан уни нон деб ўйлаб, унинг олдида чопганича келиб, қўлига олибди. Бола уни қўлига олиши билан Оймома нонга айланибди. Бола бир бўлак Оймомани катта-катта тишлаб ея бошлабди. Оймома эса боланинг ўткир тишларини бағрига ботириб, узиб олишига чидабди.

Қорни тўйган бола Оймоманинг қолган қисмини ирғитиб юборибди-да, хурсанд бўлганича чопқиллаб кетибди. Кемтик Оймома яна жойига қайтиб, бир оз осмонда ўтирибди. Уз ҳолидан хижолат бўлиб, кўздан ғойиб бўлганича, бошпанасига қараб жўнаб қолибди ва ўрнига чўзилиб ётибди. Шундан сўнг олдинги асл ҳолатига келгунга қадар қайтиб чиқмабди.

Орадан кўп ўтмай Оймома тўлишиб, кўзлари кулиб,

янгидан осмонда пайдо бўлибди. Яна Ер юзида оч болаларни кўриб чидаб туrolмабди. Ерга тушиб нонга айланган Оймома уларни тўйдириб, қайтадан кўздан ғойиб бўлибди.

Шундан бери Оймома бир неча кун кўзга кўринмас экан. Янгидан тўлишиб кўкда пайдо бўлганда, оч болаларни қидирар экан. Аммо Оймома ҳар оқшом тўлинлигича кўриниши учун Ер юзидаги барча болалар Оймома шаклидаги иссиқ нонга эга бўлишлари шарт экан. (237 сўз) (Араб адиби Жамил Хатмаи эртаклари)

Р е ж а:

1. Оймома йнглаётган болани кўрди.
2. Қорни тўйган бола.
3. Нонга айланган Оймома.

СОҲИБҚИРОННИНГ ДИЛ МУВОЗАНАТИ.

Темурнинг ғайрати адоқсиз бўлиб, у хислатли инсон эди. Темурнинг бу хислатини унинг бир кунини кузатиш орқали билиб олиш мумкин.

Темур хушфеъл бобо сифатида ўзи қайноқ ҳиссиётлар билан севган ёш набирасига совға қилган саройда яшарди. Бу саройнинг ойнаванд айвони боғнинг энг гўзал манзарасига қучоқ очарди. Боғда эса ҳовузлар атрофига қушлар учун гўзал қўнимгоҳлар ясалганди. Уша паллада Мовароуннаҳрда иссиқ жанубнинг самоси остида дарахтлар япроғида худди суратлардагидек қизғиш сариқ ранг бахш этган кеч куз ҳам ҳукм сурарди. Ҳар шабада эсганда чинорлар, тераклар ва қайрағочлар бир титраб олар, бир лаҳзада ҳавога булутдек гала-гала япроқлар сочиларди...

Бомдод намозидан сўнг айвонга кўтарилаётган Темур ниҳоятда хотиржам, вазмин эди. Буни унинг доимий шахсий қўриқчилари вазифасини ўтаётган амирлар сездилар. Уларнинг хонаси ҳам олимлар, мирзолар ва назоратчилар ҳужраси каби айвонга туташ эди. Темур айвонга чиқиб, бир дақиқа аллақандай хаёлга толди...

Унинг атрофида юрадиган кишилар учун Темурнинг тўкилаётган дарахт баргларининг ҳавода учишига қараб фол очиши янгилик эмас эди. Ҳовузга тушган барг ўлимдан дарак берар, мабодо у йўл устига тушса, ҳаётни, бошқа бир дарахт устига қўнса, ғалабани билдиради. Мана ҳозир ҳам асрга тенгдош чинор устидан қизғиш япроқ узилиб, самода бир неча кескин ҳаракатлар

қилди-да, анор тупининг ингичка новдасига қўнди. «Аллоҳу Акбар»,— дея хитоб қилди соҳибқирон кўнгли кўтарилиб. «Бисмиллоҳир раҳмонир роҳийм!». Ушбу хитоб унинг доимий ҳам мулоим боқавермайдиган нигоҳига қарашдан қўрқмайдиганлар учун ҳузурга киришга ижозат маъносини билдирар эди. (216 сўз) («Туркистон» газетасидан)

Р е ж а:

1. Амир Темур саройи.
2. Темурнинг фол очиши.

К И Й И К Ч А.

Саид Равшанов.

Саҳро гўзаллари бўлган кийиклар ўзаро иноқ яшашиди. Лекин ташвишлари ҳам йўқ эмас, уларни хавфхатар доимо таъқиб этиб туради. Улар бўри билан чиқиша олишмайди. Шу боисдан икки кийик бирдан сергакланиб, қулоқларини динг қилиб, кўзлари бесаранжомланди. Бир нуқтага узоқ тикилиб қолди. Ниманидир сезди... Аллақандай шарпа... У безовталаниб, бир оёғини ерга тап-тап урди, ётган кийиклар устидан у ёқдан-бу ёққа сакраб, уларни яқинлашаётган хавфдан огоҳлантирди. Уйқуси бузилган кийиклар ҳам сергакланишди. Ҳаммалари у ёқ бу ёққа аланглашди-да, қочишга тушишди. Из олиб келаётган нарса чиндан ҳам бўри эди, кўриб қолиб, дарҳол таъқиб этишга тушди.

Бўри овни қўлга киритиш илинжида бор кучи билан қувар, етиб олишга тиришарди. Кийиклар эса жон талвасасида саҳронинг ич-ичига кириб боришарди.

Бўри таъқиби борган сари кучайди. Кийикча толиқа бошлади. Шу сабабли анча ортда қолди. Ота-онаси унга қарамай қочишарди. Кийикча ота-онасидан бир умр ажралиб қолаётгандек ҳис қилди ўзини. «Нега бундай қилишяпти?... Мени, ёлғиз боласини ташлаб кетишяпти-я? Наҳотки раҳмлари келмаса, қолдириб кетишга кўнгиллари дош берса? Ҳолимга ачинишмаса? Ҳой, бироз секинроқ юрсанглар-чи! Бутунлай толиқиб қолаёздим-ку? Ойижон, отажон! Наҳотки, менга қарамай, кетиб қолсаларинг! Пича сабр қилинг, етиб олай! Ташлаб кетманглар!...

У кучини йиғиб жон-жаҳди билан югурди. Лекин оёқлари сира илгари босмасди. Негадир орқага тортаётган-

дек туюларди унга. Шу лаҳзада унинг хаёлига бир фикр келди. «Ота-онам изидан бориш шартми менга? Улар-ку, менга сира қарашмай қочишяпти. Мен ҳам бошқа йўлдан қочсам нима қишти?» Қуюқ саксовулзор дуч келиши билан қийикча ўзини шу паноҳгоҳга урди-ю, аранг жон сақлаб қолди. Бўри уни назардан йўқотди ва ота-онасини қувишда давом этди. (286 сўз)

Р е ж а:

1. Сахро гўзаллари.
2. Қийиклар сергакланишди.
3. Қийикчанинг ноласи.
4. Қийикча қутулиб қолди.

КИЧИК БОФБОН.

Мели Норматов.

Бу воқеа худди кечагина бўлгандек, аммо дарров уч йил ўтибди. Ушанда Олимжон иккинчи, йўғ-е, учинчи синфда ўқирди. Ҳаммадан қизиғи шуки, бобоси билан мусобақада у ғолиб чиқди. Ниҳоли биринчи бўлиб ҳосил берди. Ота неварасининг бўйи-бастини кўриб, ич-ичидан мамнун бўларкан:

— Устадан шогирд ўзгани шу-да,— деб кулиб қўярди. Олимжон дарсдан чиқиши билан тўғри уйига келди-ю, нокидан хабар олди. Хайрият, зарар етмабди. Кўзига дарахтнинг бўйи-басти тикланиб қолгандек кўринаяптими? Ҳа, айтгандек, ҳосили қани. Бу ердаям бўрон кучли бўпти-да, анча ерга итқитиб юборибди нокини.

У бир дона нокни ердан олди-ю, бобосининг қошига ошиқди:

— Манг бобожон, бўрон тўкиб кетибди.

Бобо бола шаштини қайтармай, нокни қўлидан олди, у ёқ-бу ёғига қаради ва:

— Балли, бўтам, каттакон раҳмат. Лекин — нок сеники, озмунча меҳнат қилмадинг бунга,— дея неварасига қайтариб бермоқчи бўлди. Бироқ у оласиз, дея ўз сўзида қатъий туриб олди.

— Майли, бўтам олганим бўлсин. Заҳа емаганда, ғалаба байрамигача асраб қўярдик. Бу хом бўлгани учун кўп сақланмайди. Яхшиси, кечқурун оила аъзоларимиз жамулжам бўлганда, ҳаммамиз баҳам кўрамиз. Бир дона майизни 40 та одам бўлиб ебди, деган гап бор-ку!

— Раҳмат, бобожон,— деди Олимжон севиниб.

— Балли, мана кўрдингми, бўтам, меҳнат шавқи ана шундай нашъали бўлади. Барча эзгу ниятлар ҳалол меҳнат туфайли амалга ошади. Меҳнат қилган киши бир умр камлик кўрмайди. (205 сўз)

Режа:

1. Олимжоннинг ниҳоли ҳосил берди.
2. У биринчи ҳосилни бобосига берди.
3. Меҳнат қилган киши бир умр камлик кўрмайди.

НИМА ЭҚСАНГ, ШУНИ УРАСАН.

Бир йигит кўзлари хиралашган, овқат еганда қўллари қалтирайдиган қари отасининг иззат-ҳурматини бажо келтирмасди.

Бир куни чол бечора қўли титраб, ош сузиб берилган юсани тушириб синдирди, буни кўрган келини нордон сўзлар айтиб, унинг кўнглини вайрон қилди. Шундан кейин йигит отасини ҳовлининг бир чеккасидаги зах уйга кўчирди. Келин эса эри келтириб берган ёғоч косада қайнотасига овқат бера бошлади. Уғли ва келинининг бу каби ярамас муомалаларидан кўнгли озор топган ота вафот этган кампирини эслаб, баъзан ўқиб-ўқиб йиғларди. Беш-олти ёшли невараси билангина тасалли топар эди. Бола бобосининг ёнига келиб ўтирарди, маъсума сўзлари, ёқимли қилиқлари билан бобосини кулдириб, унинг қайғу-аламларини енгиллаштирарди.

Бола бир куни қўлига пичоқ олиб, бир ёғочни йўниб ўтирарди. Шу пайт дадаси келиб қолди. Уғлининг ёғоч йўниб ўтирганини кўриб: «Уғлим, нима қилиясан?»— деб сўради. Уғли югуриб келиб дадасини қучоқлади ва эркаланиб айтди:

— Дадажон, сиз бувамга ёғоч коса келтириб берган эдингиз-ку, оғим ўша косада бувамга овқат берадилар, мен ҳам ёғоч коса ясапман, катта бўлганимда оғим билан сизга шу косада овқат бераман.

Уғлининг бу сўзи йигитга қаттиқ таъсир қилди. У кўз ёши қилиб отасининг ҳузурига кирди, тиз чўкиб узр сўради, қучоқлаб ўпиб, унинг кўнглини кўтарди. Дарров уни ўзи турган уй ёнидаги иссиқ хонага кўчирди. Ҳар вақт отасининг ҳолидан хабар олиб турди, у билан бирга овқатланди. Келин ҳам қайнотасининг иззат-ҳурматини ўрнига қўя бошлади. Уғли билан келинининг бу ишларидан хурсанд бўлган ота:

— Болаларим, мана энди кўнглим қайғу-аламлардан

озод бўлди, сизлардан розиман, шу кичкина қўзичоғим сизларни ғафлат уйқусидан уйғотди,— деб неварасини тиззасига ўтказди ва юз-кўзларидан ўпиб, дуо қилди. (250 сўз) («Оз-оз ўрганиб доно бўлур» китобидан).

Топшириқ:

Эртакининг режасини тузинг ва шу режа асосида баён ёзинг, баённинг охирида эса эртакка мос бирор мақол ёки ҳикматли сўзлар билан хулоса қилинг.

ГЕНЕРАЛ СОБИР РАҲИМОВ.

Бола бошидан маълум, дейишгани рост. Камбағал оилада туғилган Собир болалигиданоқ шўх, жанговар табиатли бўлган. «Уруш-уруш» ўйинларида тенгқурларига етакчилик қилган.

Собир Раҳимов Бокудаги ҳарбий мактабда ўқиганда қўмондонлик томонидан қимматбаҳо совға билан тақдирланганлиги бежиз эмас. Чавандозликда унинг олдига тушадигани йўқ эди.

1925 йилда махсус ўзбек кавалерия дивизионида взвод командири сифатида хизматни бошлади.

Ҳа, Собир Раҳимов уруш арафасидаёқ ҳарбий иш устаси, командир сифатида шаклланган ўзбек офицери эди. Унинг қобилияти, айниқса, уруш йилларида намоён бўлди. Урушда полк командири ўринбосари вазифасидан дивизия командири даражасига кўтарилган, Суворов ордени кавалери бўлган.

Жасорат ва матонат С. Раҳимовнинг ажойиб фазилатидир. У қўл остидаги офицерлар учун доимо намуна бўлиб хизмат қилган. Кавказ остоналарида оғир жангларда дивизия қатор марраларни қўлдан берди. Лекин С. Раҳимов ўзининг иродалилиги билан жанговар ҳаракатларни жонлантирди ва душманга катта талафот етказиб, муваффақиятга эришди.

У Ватаннинг асл ўғлони эди. Аскарлар уни тўғрилиги, жўшқин характери, одамларга ғамхўрлиги учун, очиқ, киришимлилиги учун севишарди. Собир Раҳимовнинг кўксини қатор орден ва медаллар безаб турарди.

Генерал Собир Раҳимов доимо оддий жангчилар қаторида бўлишга интилган эди. Нега шундай? Чунки у оддий камбағал халқ орасидан чиққан генерал эди.

Собиржон акамиз — доимо олдинги сафда борувчи шунқоримиз — Данциг остонасида 1945 йилнинг 26 мар-

тида 43 ёшида қаҳрамонларча ҳалок бўлди. (186 сўз)
(Газетадан)

Р е ж а:

1. Собир Раҳимовнинг ёшлиги.
2. С. Раҳимов жасоратли ва қобилиятли инсон эди.

КУРАШ.

Маҳмуд Сатторов.

Кураш классик ва эркин турларга бўлинади. Бу одатнинг тарихи халқимиз тарихи қадар узун. Кураш бизнинг халқимиз пайдо бўлганидан буён таркиб топиб, ривожланиб, такомиллашиб борди. Миллий курашни биз ҳозирда спорт тури сифатида қайд этамиз. Аслида эса бу одат халқ ҳаётининг жуда муҳим тармоғидир.

Қадимда, ялпи қирғин қуроллари бўлмаган пайтларда, паҳлавонлар у ёки бу халқ, қўшин, катта лашкар ғалабасини, бу билан эса шу подшоликнинг тақдирини ҳал қилганлар. Полвонлик битта-иккита шахс мисолида эмас, умумхалқ сиймосида оммалашган.

Яхши чавандозлик, камондан бехато ўқ отиш, чаптастлик билан қилич чопиш, эпчиллик, жасурлик, тантлилик ва мардлик халоллик курашчиларнинг бош фазилатлари бўлган. Болалар, ўзингиз тўй-томошаларда, телевизор ва кинофильмларда икки полвоннинг давра ўртасида халқ олқиши остида кураш тушиб турганларининг гувоҳи бўлгансиз, албатта. Айниқса, бу одат қишлоқларимизда ҳам анъанавий суратда давом этиб келаётганлиги кишини қувонтиради. Бундай полвонлар кураши Ўзбекистонимизда икки тоифага бўлинади. Булар бухороча кураш ва фарғонача кураш шакллари-дир. Бу икки тоифа кураш ўзига хос жиҳатлари билан бир-биридан тубдан фарқ қилади. Бу фарқлар кураш шартлари, полвоннинг кийиниши, халқимизнинг ҳудудий бўлиниши ва мазкур аҳолининг руҳияти, урф-одати удумлари билан чамбарчас боғланиб кетгандир.

Қимматли болалар! Сизга шундай маслаҳатимиз бор. Агар ўзбекча миллий курашни, унинг қонун-қоидаларини, мардона олишиш усулларини ва ўзига хос услубини ўрганаман десангиз, маданиятшунос олим Абдулла Отаевнинг «Кураш» китобини топиб ўқинг. Бу қўлланмада сизни қизиқтирган барча масалалар содда, кўргазмали тарзда баён қилинган. (213 сўз)

Топшириқ :

II шахсни I шахсга айлантириб ёзинг.

Режа :

1. Кураш халқимизнинг қадимий одатларидан биридир.
2. Курашчиларнинг фазилатлари.
3. Курашни ўрганинг, болалар!

УРУШ ЙИЛЛАРИНИНГ АКС-САДОСИ.

Ҳамзанинг ўгли Аббосни мен жуда яхши танир эдим. У билан бирга уруш йўлларидан ўтганмиз. Чин инсон эди у. Биз 1943 йилда Брянск йўналишида биринчи бор учрашганмиз. Ушанда миномёт ротамизга янги жангчилар келди. Шулардан иккитаси — Георг ва Аббос билан биз жуда тез дўстлашиб кетдик. Тез орада учовлон ажралмас дўст бўлиб қолдик. Атакага бирга борардик. Дам олиш дақиқаларида она-юртимизни, қариндош-уруғларни эслардик. Георг грузин қўшиқларини куйлар, ҳазиллашар эди. Аббос жасур жангчи, дўстига ёрдам беришга ҳамиша тайёр турадиган яхши ўртоқ эди.

... Урушдан кейин учрашишни, бир-биримизнинг юртимизга меҳмон бўлиб боришни орзу қилар эдик. Аббос фронтга кўнгилли бўлиб келган эди. Жанг оралиғидаги хандақда шу ҳақда гапиргани эсимда. Гўё бир-биримизни сўнгги бор кўраётганимизни сезгандек эди. Уша жангда ярадор бўлиб, госпиталга тушдим. Орадан бир йил ўтгандан сўнг Шарқий Пруссияда Георг Адамашвилини учратиб қолдим ва ўшандагина Аббоснинг тақдирини билдим. Иккала дўстим ҳам оғир ярадор бўлган ва фронт орқасидаги госпиталга жўнатилган экан. Аббос ўша ерда вафот этибди. Уруш Георгни ҳам аямади. У Шарқий Пруссияда ҳалок бўлди. Мен эса учинчи марта ярадор бўлдим ва саломатлигим ёмонлиги туфайли армиядан бўшатилдим.

Фронтдошлар дўстлиги хотираси сифатида қўлда ясалган ўзбек миллий пичоғини ҳамон сақлаб келмоқдаман. Уни Аббос менга сўнгги учрашув кунимизда софга қилган эди... (221 сўз) *(Хат муаллифи Аббоснинг полкдош ўртоғи Г. П. Сидоренко)*

Топшириқ :

I шахсни III шахсга айлантириб баён ёзинг.

МУРАББИИ.

Абдулла Авлоний 1879 йили Тошкентнинг Мерганча маҳалласида туғилган. Ешлиги Мирободда кечди. «Темир йўл маркази» бекатида жойлашган «Госпитальный» бозорининг шундоққина орқасида сапёрлар кўчаси бор. Инқилобдан олдин бу атрофда ярадор аскарлар ҳарбий касалхонаси бўлганлиги учун бозор шундай аталган. Бу кўчада асосан рус темир йўл ишчилари истиқомат қилганлар. А. Авлоний шулар орасида ўсиб улғайди. Минг-минглаб кишилар сингари Абдулланинг ҳам турмуши оғир эди. Шу сабабли мадрасани тугата олмади. 14—15 ёшларида мардикорлик қилиб кун кечиришга мажбур бўлди. Мустақил ўқиди. Араб, форс, рус тилларини ўрганди. Шеър машқ қилди. Подшо халққа озодлик бермаслигини тушуниб етди. У дўстлари билан яширин уюшма тузаркан, биринчи навбатда қилинадиган энг зарур иш — халқнинг кўзини очиш, деган хулосага келди...

Абдулла Авлоний ўз ишини мактаб очишдан бошлади. Газета чиқарди, дарсликлар ёзди. Китоблар бостирди. Театр ишларини йўлга қўйди. Ўзи пьесалар ёзди. Ҳаваскорларни йиғиб, томошалар кўрсатди.

Абдулла Авлоний бу хизматлари билан ўзбек маърифатчилигига жуда катта ҳисса қўшди. Янги замонавий ўқитишни илмий-амалий асослаб берди.

Авлоний болалар учун ҳам кўплаб асарлар ёзган. Аввал болалар унинг «Биринчи муаллим» китобидан ҳарф таниганлар. «Иккинчи муаллим»даги шеър ва ҳикоялардан ўқишни ўрганганлар. 1909—1917 йилларда босилган шеърый тўпламлари мактабларда ўқиш китоблари вазифасини бажарган. Айниқса, унинг одоб ва ахлоқ ҳақидаги «Туркий Гулистон» асари бугунги кунгача ўз аҳамиятини йўқотган эмас. (213 сўз) («Гулхандан»)

Топшириқ:

Ёзган баёнингизда Абдулла Авлоний ёзган асарларга алоҳида эътибор беринг. Авлоний ҳаётининг қайси томонлари сиз билган бирон-бир шоир ҳаётига ўхшайди? Бунга баён хулосасида келтириб ўтинг.

УСМОН БОБО.

Менглибой Холиёров.

Уруш тугаган йили Усмон бобо Қорасувнинг қибла бетида деҳқончилик қилди. Қовуни роса бўлди: пуштаннинг усти бир кесак, бир сапча. Саратоннинг ўртасида қовуни фарқ пишди. Аркани ва ҳандалакларнинг ҳиди полиз ёнидан ўтганларнинг димоғини қитиқлайдиган бўлди.

Олажарра ва кўкчаларнинг шираси ичига сиғмай тарс-тарс ёрилган кечалари кўшни хонадонларга ҳам эшитилиб турди.

Ҳайҳотдек пайкалда пишиб ётган нарсанинг овчиси ҳам кўп бўлади. Усмон бобо бунини яхши билди. Кечакундуз қовунларга кўз-қулоқ бўлиб туриш керак. Ҳар нечук, полиз — жамоа хўжалигининг мулки, кўпчиликнинг ризқи.

Қоқ тушда қишлоқдан чиққан боланинг қораси Усмон бобони сергаклантирди. Сизганидек, пайкал ёнидан ўтаётиб, бир шўнғиди-да, кўздан ғойиб бўлди. Сал ўтиб калладай қовунни қучоқлаганича ғўзанинг ичига кириб кетди. Усмон бобо ҳам таёғини судраб, унинг изидан юрди. Етиб келганида бола қовунни кесакка уриб ёриб энди ея бошлаган экан, Усмон бобо таёғини ҳаволатиб, боланинг елкасини мўлжалга олди, лекин уролмади. Болакайнинг иштаҳа билан қовун ейишига ҳаваси келиб таёғини секин туширди.

Одам сув ичаётганида илон ҳам чақмас эмиш уни. Майли, бола бояқиш бир мазза қилиб қовунга тўйсинчи, кейин бир гап бўлар. Бола қовунни еб бўлгач, «Омин» деб қўлини фотиҳага ёзди. Усмон бобо чўчиб тушди. Таёғини шоша-пиша қўлтиғига қистириб, икки кафтини фотиҳага тутди.

— Эккан-тикканга раҳмат, пайғамбар-худого саловат! Омин оллоҳу акбар!— деб юзига фотиҳа тортди бола. Сўнг эгилиб, еган қовунининг пўчоғи билан уруғини бир жойга тўплай бошлади.

Болакайга қўшилиб юзига фотиҳа тортганича Усмон бобонинг баданидан совуқ тер чиқиб кетди. Сўнг оёқ учида секин бола ўтирган жойдан узоқлашди. Чайласига етиб келгачгина бир оз енгил тортди. «Хайрият, сезмади... Ҳа, яратганнинг ўзи бир асради. Иймонимдан айрилишимга сал қолди-я. Қўлбошдай қовун учун мушт-

дай боланинг бошига таёқ кўтариб бориб... «Эккан-тикканга раҳмат!» Қара-я.

Усмон бобо қишлоқ томон пилдираб кетиб бораётган болакай кўздан йўқолгунча ундан нигоҳ узмасди. (271 сўз)

Топшириқлар:

1. Усмон бобо нима учун болани уролмади?
2. Усмон бобонинг «Иймонимдан айрилишимга сал қолди-я», деган фикрига Сиз қандай қарайсиз?
3. Дуонинг хосияти ҳақида ҳам тўхталиб ўтинг. Юқоридаги саволларни жамлаб, баён ёзинг.

САЙРОҚИ ҲАШАРОТЛАР.

Инсон жуда қадим замонларданоқ сайроқи қушларни хонакилаштиргани аён. Бугунги кунда бедана, булбул, каклик, канарейка сингари ўнлаб парранда турлари бизга эстетик завқ ато этишади.

Лекин негадир инсоният сайроқи ҳашаротларни қўлга ўргатишга унчалик эътибор бермаган. Ваҳоланки, улар орасида ҳам овози ширалилари оз эмас. Бунга қора чигиртка билан жизиллоқни мисол қилиб олиш ўринли бўлур эди. Бу жониворларнинг дилкаш қўшиғидан завқу шавққа тўлган дақиқаларим кўп бўлган. Сизга ҳам улар хониш қилаётганда лоқайдлик қилмай, бир лаҳза қулоқ тутишни маслаҳат берардим.

Қора чигиртка кўпинча шом маҳали хониш қилади. Унинг дилкаш қўшиғи фақат далаларда эмас, шаҳарларда ҳам янграб қолади. Бу митти мусиқачининг оҳанги нотада қандай ифодаланишини айтиш қийин. Унинг овози ғижжак билан сурнайнинг жўрлигига жуда ҳам ўхшаб кетади.

Жизиллоқ (уни саратон ҳам дейишади) кенг далаларда, ғаллазорларда яшайди. Ёзнинг жазирама иссиғида хониш қилишни ёқтиради. У кўпинча бир оҳангда «ғижжак чалади». Жизиллоқни тутиб олиш қийин эмас. Қўлга олиб қорнига секин туртсангиз тагин сайрашда давом этаверади.

Мен бир маҳаллар қора чигиртка билан жизиллоқни қутичага солиб олиб юрганман. Лекин қафасда улар хониш қилишмаган. (161 сўз)

Топшириқ:

Биринчи шахсни учинчи шахсга айлантириб, кузатишларингиз асосида баён ёзинг.

МИЛЛИОН БОЛАНИНГ БОБОСИ.

Қуддус ака билан жуда кўп мактабларда, учрашувларда бирга бўлганман. Баъзан бир кунда икки-уч мактаб ўқувчилари билан учрашишга тўғри келар, шошиб қолардик. Қуддус ака Тошкентдаги ҳамма мактаб ўқувчилари билан учрашган, десам ёлгон бўлмайди. Шоир болаларни кўрганда, меҳридан нур сочилиб, боладай яйраб кетади.

— Балиқ сув билан, болаларнинг шоирлари эса ўқувчилар билан тирик. Болалар ёзувчиларини мактабга жалб этиш керак. Ёзувчи ўз ўқувчилари билан ёнма-ён туриб, суҳбатлашади,— дейди Қуддус ака.

Қуддус Муҳаммадий ярим аср олдин ёзилган шеърларидан тортиб, то янги асарларигача ёддан ўқийди. Сира-сира қоғозга қарамайди. Борди-ю янглишиб қолганда ҳам, бахшилардек шу заҳотиёқ тўқиб, ўқиб кетаверади. «Шеър дилга жо бўлмаяптими, демак у етук эмас»,— дейди устоз.

Қуддус ака шеър ўқир экан, ўткир, синчков кўзлари доим ўқувчиларда бўлади. Ўқувчилар қайси шеърни қандай қабул қилаётганини кўриб туради. Шеър таъсир қилиб ўқувчилар кулганда, шоир ҳам улар билан қўшилиб кулади, завқланади. У ҳис-туйғуларини ёқиб, олов қилиб, меҳридан палов қилиб, шеърини дастурхон ёзиб, эл боласини меҳмон қилади. «Сизнинг устозингиз ким?»— савол беришади ўқувчилар.

— Марҳум отам адабиётга жуда ихлосманд эдилар. Ёш бола кезларимда, мени ёнларига олиб, Алишер Навоий, Бедил китобларини ўқиб берардилар. Мен китобни энг биринчи устоз дегим келади. Болалигимда китобни қўлимдан ҳеч қўймас, унга боқиб тўймас эдим. Гўё назаримда китоб варақлари қатида бутун дунё яшириниб ётгандай...

Китоб — офтоб сўзлари ҳамоҳанг жаранглайди. Китоб деган сўз беш ҳарфнинг меҳр билан бирлашмоғидан пайдо бўлиб, беш ҳарфдан тузилиши гўё беш бармоғингдай мени билиб ол, деган имо-ишорадек кўзимга кўринади. Йўқ, китоб сўзининг асл маъносини отамлардан сўраб, аниқ билиб олдим. Китоб сўзининг асл маъноси кел, топ, билиб ол дегандек, сўзнинг илк боши, кўзи-қоши деган сўз экан.

Китоб асл, ўлим билмас, энг улуғ устоз ва қадрдон дўст экан. Болалар, шундай экан, миллион бо-

ланинг бобоси айтган сўзларни сира унутманг! (280 сўз) (Газетадан)

Топшириқлар:

1. Миллион боланинг бобоси айтган сўзларни айтиб беринг.
2. Матннинг режасини тузинг ва баён ёзинг.

ЧУМЧУҚ ОВИ.

Азиз Несин.

Мен ҳам бир марта ёзувчилик қилганман.

Тахминан 5-синфда ўқиб юрган пайтларим эди. Яқшанба кунлари далага чиқиб, маза қилиб ўйнаб келардик. Асосий эрмагимиз сопқонга тош солиб отиш эди. Ана шундай кунлардан бирида Бурҳон акам билан ўйнаб юриб, қуш овлашга жазм қилдик. Резинка сопқонга майда тошлардан қўйиб, қушларни пойлаб отамиз, ҳечам тегмайди. Бир пайт қўққисдан рўпарадаги дарахтдан бир гала чумчуқ «пир» этиб осмонга кўтарилди. Бурҳон акам дарҳол сопқонга тош жойлади-да, резинкани чўзиб туриб, бир отган эди, битта чумчуқ «тап» этиб ерга тушди. Уқимиз нишонга тегишини кутмаган эканмиз, шекилли, икковимиз ҳам эсанкираб қолдик. Кейин чумчуқ тушган жойга югуриб бордик. Жон талвасасида типирчилаб, тўлғаниб ётган қушчани кўриб, икковимиз бехосдан йиғлаб юбордик. Чумчуқ бояқиш учай деса учолмас, қочай деса қочолмасди. Ҳали тирик эди. Бу даҳшатли ўлим азоби бир дақиқа давом этган бўлиши мумкин, аммо менинг назаримда, у чексиздай туюларди.

Чумчуқ ётган жойда типирчилаган сари биз баттар ҳўнграб йиғлардик. Охири у қимирламай қўйди. Қушчанинг жони узилган бўлса ҳам, ака-ука икковимиз ҳамон ҳўнг-ҳўнг йиғлардик. Мен унинг ўлимига сабабчи бўлган сопқонни олиб, улоқтириб юбордим. Бурҳон акам қўли билан ерни тимдалаб, чумчуққа гўр очди. Йиғиси билан уни кўмдик. Шундан кейин икковимиз бирор оғиз чурқ этмай, хўрсина-хўрсина уйга қайтдик. Эртаси куни синф ўқитувчимиз эркин мавзуда иншо ёзишни буюрди. Мен ўзимга ғоят таъсир қилган мана шу воқеани баён қилиб бердим. Ўқитувчимиз иншомни ўқиб чиққач, жуда мақтади. кўкларга кўтарди. Хуллас, менинг умримда биринчи марта ёзган асарим шу бўлади. (227 сўз)

Топшириқ :

Матни III шахсда баён қилинг.

ҚУЁШ БОТАР ПАЙТИ.

Азим Суюн.

Отанг сўзларини қуруқ сўз дема,
Қуёш ботар пайти, ўғлим ухлама.
Дарахтлар ухлашга тутинар бу кез,
Гуллар танидаги мудроқликни сез,
Илло сен ухлашга шошилма сира.

Лой каби юшалиб қолар кучуклар,
Ҳатто рақибига ўтриқдан ҳурар.
Қўю қўзилар ҳам, отлар ҳам толғин,
Сирда-да ҳорғинлик, Аму ҳам ҳорғин,
Кузнинг кеч кунига ўхшайди улар.

Кексалар бу пайтда қўрқар уйқудан,
Этлари сесканар мубҳам туйғудан.
Ҳали сен билурсан — келур замона,
Ҳозир ухламоқнинг эмасдир они,
Тўрт ён жарангласин садаф кулгиндан.

Қуёш, бу жодугар, унинг нурлари
Шомда нурлар эмас — ғафлат иплари,
Тонгги нурларига ишонгил фақат,
Ул нурлар тириклик, ул нурлар ҳаёт
Инқилоб ясайдур танингдан бари.

Ўғлим, қум булоқ бўл, қулоқ бер, менга,
Битта ҳақиқатни айтурман сенга:
Юртга қоронғулик тушаётган пайт,
Томга чиқ, жасорат қўшиқларин айт,
Бемор юракларга солсин алаиға!

Тарракдай сен қотиб ухлаб қолсанг гар,
Мастона бу олам ухлар муқаррар.
Тун кунга баробар эмасдир, ўғлим,
Бевақт уйқулардан сақлан алҳазар!

Топшириқлар :

1. Шеър мазмунини насрий баён этинг.
2. Қиссадан ҳисса чиқариб, ҳаётий қизиқишларингиз асосида баён ёзинг.

А.С.
28.07.2006

ЙУЛЧИ ВА ОТ.

Бир отни ўтлоқ ерга қўйиб юборган эдилар. От у ўтлоқдан ўтлаб, истаган ерига чопиб, сакраб ўйнаб юрарди. Ўтлоқнинг охиридаги чуқурроқ бир йўлдан ўтиб кетаётган йўловчиларни от ора-сира томоша қиларди.

Бола-чақаларига озиқ-овқат олиб кетиш учун қишлоқдан шаҳар бозорига бораётган яхши қалбли бир одам ўша чуқурлик йўлдан ўтаётганда, от гўё салом берган каби унинг ёнига «хи-хи»лаб келди. У одам ҳам тўхтаб отнинг юз-кўзидан сийпаб, яна йўлида давом этди.

Бир оздан кейин қаттиқ кўнгилли, қўпол табиатли бир одам ҳам ўша йўлдан ўтаётган эди, от «хи-хи»лаб, кишнаб, унинг ёнига кела бошлади. Бу киши бир тош олиб, отга отди. Тош отнинг бошига тегиб, яраланди. Бечора от яраланган бошини қўйи солиб, қочиб кетди.

Бу икки одам шаҳар бозорига етган вақтларида сел келиб, чуқур сув билан тўлди. Яхши қалбли одам шаҳардан юмушини битириб, қишлоғига қайтаркан, ўша чуқурлик ёнига келди, фақат қандай ўтиш керак. Сув тиззагача чиққанди, ё сувга тушиб, ҳамма либосини шалаббо қилиб ўтиш ёки сувнинг силжиб оқиб, тамом бўлишини кутиш керак эди. Нима қилишини билмай ҳайрон бўлиб турганди, шу пайт отнинг «хи-хи»лаган товушини эшитиб, дарҳол уни ёрдамга чақирди. От ҳам ўзига яхши муомала қилган бу одамнинг овозини эшитиб, бир зумда ёнига келди, уни устига миндириб, сувдан ўтказиб қўйди. Яхши қалбли одам ҳеч бир ери ҳўл бўлмай, сувдан ўтиб кетди.

Шу пайт отни тош билан урган қўпол табиатли одам ҳам келиб қолди. От яхши қалбли одамни сувдан ўтказиб қўйганини кўриб, бу ҳам уни ёрдамга чақирди. От бу одамни таниди. Лекин ёрдам беришни истамасди. «Хи-хи»лаб кишнаб, ўтлоқнинг бир томонига қочиб кетди. Қўпол табиатли одам сувнинг оқиб, тамом бўлишини кутиб, у ерда қолиб кетди. (270 сўз) («Оз-оз ўрганиб доно бўлур» китобидан)

Топшириқ:

Матн асосида режа тузинг ва фикрларингизни баён қилинг.

КИТОБ.

Омон Мухторов.

Болалик кунларимда, бир йили китоб ўқишга шунақа қизиқиб кетдим-ки... Бу қизиқишга оддийгина воқеа сабаб бўлди.

Уйнаб юриб, ҳовли юзида ётган қандайдир варақча кўзим тушди, Олиб қарадим, китобдан йиртилган экан. Уни уйимизга онам бозордан кўтариб келганми, опамга кўча муюлишида писта ўраб беришганми, билиш қийин эди.

Варақни шунчаки кўздан кечириб, ўқий бошладим. Биринчи бетни ўқидим, кейин иккинчисини...

Бу аллақандай шеър эди. У биринчи бетда бошла-ниб, иккинчи бетда тугамаган... охири йўқ.

Шеърнинг охирига қизиқдим. Уйда чарх уриб, яна шунга ўхшаган варақ топиладими, десам топилмади.

«Охирини қаёқдан топсам экан?»— деб ўйланиб қолдим. Бехосдан хаёлимга: «Мактабдаги кутубхонада бу шеър босилган китоб бўлса-чи?»— деган фикр келди. Аммо шу дамдаёқ бошқа бир савол мени ўйлантириб қўйди: «У қайси китобда босилган бўлиши мумкин?».

Уша кунгача асли китобни кам ўқирдим. Уқиган пайтимда ҳам ёзилган варақларга қизиқардим-у, китобнинг номига эътибор бермасдим. Уқиган китобларимнинг номи кўпинча эсимда турмасди. Китобни ёзган кишиларнинг номини қараш эса сира хаёлимга келмаган.

Варақнинг биринчи бетига қарадим ва йўқотган нарсасини топган одамдек суюнганимдан, ўйноқлаб кетдим. Шеърнинг тепасига «Олег ва унинг ўртоқлари» деб ёзилган эди. Ундан ҳам юқорироқда «Миртемир» деб ёзилган. Мактаб кутубхонасига бордим ва кутубхоначи опадан:

«Олег ва унинг ўртоқлари» деган китобни беринг,— деб сўрадим.

Опамиз менга бир юпқа китобча берди. Уйга келиб, уни бир бошдан ўқишга тушдим. Лекин ҳалиги шеър топилмади.

Яна кутубхонага бордим ва кўлимдаги китобчани топшириб, олдинги илтимосимни айтиб туравердим.

Хайрият! Бу китобда шеър топилди ва уни бошдан

охир ўқиб, узоқ қидирганим учунмикин, жудаям завқ-
ланиб кетдим.

Бу ўртада китобнинг номи ва уни ёзган кишининг
исмига эътибор беришни ўргандим.

Бундан ҳам муҳими, китоб ўқимасам, чанқаб юрган
одамдек қийналадиган бўлиб қолдим. (280 сўз)

Топшириқ:

Юқоридаги матн асосида баён ёзинг ва ўзингиз ўқиган бирин-
чи китоб (бадний асар) ҳақида ёзинг.

МУЪЖИЗАҚОР ЖОНИВОР.

Қадим замонларда ҳайвонлар билан қушлар ораси-
да жуда катта жанг бўлибди. Жанг бир неча кун да-
вом этиб, қушлар енгилла бошлабди. Қушлар сафида
юрган кўршапалак буни кўриб ўзича: «Ахир мен қуш
эмасман-ку, қушларникидек тумшуғим йўқ, танамни
пар эмас, жун қоплаган, деб ҳайвонлар томонига ўтиб
олибди. Кейинги жангларда эса қушлар ғолиб чиқиб,
ҳайвонлар чекина бошлабди. Буни кўрган кўршапа-
лак яна: «Мен ҳайвон эмасман-ку, менинг қанотларим
бор, қушларга ўхшаб учиб юрибман», деб ўйлабди-да,
қушлар томонига ўтиб олибди.

Ниҳоят ҳайвонлар подшоси Арслон билан қушлар
подшоси Бургут учрашиб, қонли жангга хотима ясаб,
ярашиш ҳақида шартнома тузишибди. Аммо улар кўр-
шапалакни икки юзламачилик қилгани учун қаттиқ
уялтиришибди. Шундан буён у қоронғи ёрларда яшаб,
кечалари овқат излармиш.

Бу бир ривоят, холос. Ҳақиқатан ҳам, кўршапалак-
лар қушлар билан ҳайвонлар орасидаги жонивордир.
Ҳайвонларга ўхшашлиги шундаки, у боласини тирик
туғади, кейин сут бериб катта қилади. Қушларга ўх-
шаш томони шундаки, у ҳамиша учиб юради, яшаш
шароити ҳам паррандани эслатади. Одамлар уни қуш
деб биладилар, фанда у ҳайвон деб ҳисобланади.

Сўнгги йилларда баъзи мамлакатларда кўршапа-
лак ҳаётини ўрганиш юзасидан бир қатор тадқиқотлар
ўтказиляпти. Бу ҳайвоннинг кўзини беркитиб жуда кўп-
лаб иплар боғланган хонага қўйиб юборганлар. Кўрша-
палак бир неча соат давомида уй ичида учиб юрган.
Лекин биронта илга ёки деворга урилмаган.

Бунинг сабабини эса биологлардан аввал физиклар

аниқладилар. Маълум бўлишича, кўршапалак ўзидан махсус ультратовуш чиқарар экан, кейин эса ана шу товушдан қайтган акс-садога қараб қаршисида тўсиқ борлигини дарҳол билар экан.

Бу жониворнинг биологияси жуда мураккаб ва ҳайрон қоларлидир. Эрта тонгдан кечгача қоронғи, зах бинонинг шифтига ёпишиб олиб, бошини пастга осилтирган ҳолда ухлайди. Бутун қишни ҳам бирон нарсага осилиб олган ҳолда, қимирламай ўтказди.

Кўршапалакни «Тунги қалдирғоч» ёки «Тунги санитар» дейишади. Унинг емиши ҳам қалдирғочникидек: пашша, чивин, қўнғиз ва кечаси учадиган зараркунандалар ҳисобланади. У бир кечада ўрта ҳисобда 500 та зараркунандага қирон келтиради. Кўршапалак қишлоқ хўжалик зараркунандаларига қарши курашда энг яхши биологик қурол ҳисобланади. (297 сўз) (Журналдан)

Режа:

1. Кўршапалак ҳақида ривоят.
2. Кўршапалакнинг «кўриниши».
3. Зараркунандаларга қарши курашувчи энг яхши қурол.

ОҚ КАБУТАР.

(Эртақ)

Бу воқеа жуда қадим замонларда бўлиб ўтган. У пайтда одамлар бир-бирларини ўлдирмас, умуман, уруш деган нарсани билмас эканлар. У даврда на бойлар, на камбағаллар, на зикналар бор экан.

Бир куни Яхшилик деган одамнинг хотини қўчқордай ўғил туғибди. Узоқ яқиндан келган меҳмонлар чақирилиб, катта зиёфат берилибди. Уларнинг орасида сеҳргар ҳам бор экан.

У чақалоққа қараб:

«Ишқилиб, бу бола одамларга кулфат келтирмаса бўлгани»,— дебди.

Орадан йиллар ўтибди. Бола камолга етибди. Лекин у улғайган сайин зикна бўлаверибди. Атрофга очкўзлик билан, кўзлари қонга тўлиб қараркан. У пичоқ, устара, болта каби ўткир нарсаларга жуда ўч экан. Охири одамлар бундай буюмларни боланинг кўзидан яшириб юрадиган бўлишибди.

Кунлардан бир кун ўша очкўз фарзанд ўзи ясаган

Ўқ-ёйи билан кўрқитиб, қари ота-онасини уйдан ҳайдаб юборибди. Ёлғиз қолгач, дунёдаги ҳамма ҳайвон ва қушларни ёлғиз ўзиники қилиш режасини туза бошлабди. Бир куни у уйдан чиқибди. Баҳор фасли экан. Бутун табиат уйқудан уйғонгач, қуёш заррин нурларини атрофга сочар, боғларда қушлар ажойиб қўшиқлар куйлар экан. Бола ҳовлидаги олма шохига қўнган каптарга қўзи тушибди.

— Менинг олмамда ўтирган каптар меники бўлиши керак,— деб ўйлабди у ва қушни мўлжалга олибди. Шу пайт бирдан каптар кўздан ғойиб бўлиб, унинг ўрнида оқ соқолли ўз отаси кўринибди. Қўли қалтираб, камони қўлидан тушиб кетибди. Шунда мўъжиза рўй бериб, шохда яна каптар пайдо бўлибди. Бола ёйни қўлига олган экан, қуш ғойиб бўлиб, яна отаси кўринибди. Бола ғазабланиб, нишонга олаверибди. «От, от» дермиш унга ичидан ёвуз бир овоз. Бола камонни тортиб туриб, ўқни қўйиб юборибди. Қонга беланган чол дарахтдан пастга қулабди. Оқ кабутар эса аянчли фарёд чекиб учиб кетибди.

Шундай қилиб, илк бор инсон инсонни ҳалок қилган экан. Ушанда олманинг оппоқ гулларига чолнинг қони томган экан, шунинг учун у оқ эмас, доимо пушти бўлиб гуллар экан.

Айтишларича, оқ кабутар шундан бери дарахтга қўнамас эмиш. Ер юзида инсон қонини кўргандан бери унинг кўзлари доимо қизариб юрар экан. (291 сўз) («Эртақлар гулдастаси» китобидан)

Р е ж а:

- 1 Яхшилик деган одамнинг хотини ўғил туғди.
2. Боғда...
3. Қонга беланган чол дарахтдан қулади.

ХИЖОЛАТ.

Файзулла Қиличев:

Муҳаммаджон телекўрсатувлар дастурини почта қутисидан олганиданоқ, рангли қалам билан, жамики намоён этилиши лозим бўлган мультфильмларнинг тагига чизиб чиқишга одатланиб қолган. Сўнгра алоҳида дафтарга вақтларини ёзиб қўярди.

Чунки, у ҳам бошқа болаларга ўхшаб «мультик»ни яхши кўради-да. Мана бугун якшанба кунини, у барвақт

ўрнидан туриб, уй вазифаларини бажара бошлади. Ота-онаси сумка, тўр халталарини олиб бозорга чиқиб кетишди. Уйда фақат бувиси билан Муҳаммаджон қолишди. Бувиси залда телевизорни томоша қилиб ўтирарди.

Муҳаммаджон тез-тез девор соатига қараб қўярди. Ахир мультфильмлар бошланишига озгина вақт қол-япти-да!

Мана, бир минут вақт қолди. У дарсликларини апил-тапил йиғиштириб, залга югурди. Хонадаги креслода бувиси кўзойнақларини тақиб олиб, телевизор экранига термулиб ўтирарди. Экранда уруш аломатлари из қолдирган жойлар, қаҳрамонларга ўрнатилган ёдгорликлар ва мангу олов ўчоқлари намойиш қилинаётган экан. Сўнгра қандайдир оркестр мусиқа чала бошлади. Оғир, босиқ, мунгли мусиқа.

Бувиси оркестр мусиқаларини тушунмаслигини биларди. «Беихтиёр қараб ўтирган бўлсалар керак» деб ўйлаб, мультфильмлар бўладиган каналга алмаштирган заҳотиёқ бувисининг қаҳрли овозини эшитиб, Муҳаммаджон қотиб қолди:

— Тўхта, нима қилипсан, беодоб!— У илгари буви-жонисининг қаттиқ гапларини ҳеч қачон эшитмаган эди. Ҳайратдан бўзрайиб:

— Мультфильм бошланди, бувижон! Сизни... билмапман. Қайта қўяйми?— дея олди у аранг.

Бувиси кўзойнагини қўлларига олди. Наминқираган хира кўзларини рўмолчага артиб, тезоблик қилганидан хижолат тортгандек, бир оз жим турди. Ажин босган юзларидаги рангпарликка қизил югура бошлади, чеҳраларини мулойимлик эгаллади. Бир «ух-ҳ» тортди-да:

— Кечир болам, хаёлга чўмиб кетибман... Майли, кўравер мультинингни,— деди.

Мультфильм бошланди. Унинг кўзи экранда-ю, лекин ҳеч нарсани илғаб ололмади. «Ялт» этиб бувисига қаради-ю, у, кишининг деворда осибдиқ буваси портретига термулиб турганини кўриб, ўзини катта айб қилиб қўйгандек сизди. Урушдан қайтмаган Саттор бобомни хотирлаб ўтирган эканлар-да. Ёки урушдан қайтмаган ўғилларини эслабми? Мультфильм деб, у кишининг хотираларига халақит бердим... Калаванинг учини топдим, чамаси.

Муҳаммаджон телевизорни шартта олдинги каналга бураб қўйди-да, бувижониси ёнига келиб, бўйинлари-

дан қучоқлади. Аввал ўнг, кейин чап юзларидан ўпиб-ўпиб олди-да:

— Йўқ, йўқ, бувижон! Сиз... сиз мени кечиринг! Бошқа беодоблик қилмайман, хўпми, бувижон?— деди секингина. Қўллари эса бувисининг бўйнидаги мунчоқларини ўйнардди.

Муҳаммаджон бу воқеани анчагача унутолмай хижолат чекиб юрди. Охири бир куни қўлига қоғоз-қалам олиб, қоғозга туширди-ю, анча хижолати тарқагандай бўлди. (333 сўз)

Т о п ш и р и қ :

Матн асосида режа тузинг ва баён ёзинг.

АНОР.

И. Тўхтасинов.

Қирмизи, рангпар, оқ, қизил дурдона, татимли, шифобахш меваман. Ватаним — Ўзбекистон. Ўзим Қайқуббо — (Қува) дан атрофга тарқалиб кетганман. Асли зотим — форс. Мисрликман. Елимловчиман. Ҳар қандай кишини банд қилувчиман. Милк қонашини тузатаман. Жароҳат, эски яраларга шифоман. Тишларни мустаҳкамлайман.

Баргим йирик, қалин, ялтироқ, жилоли, тухумсимон, шоҳларим қисқа бандли қарама-қарши жойлашган. Уруғим сероб. Ўзим сершира, донадорман. Ҳар бир донам бир дунё. Яхши хислатим шуки, юракка ором бераман. Ҳар қандай касалликка давоман. Пўстлогим чиллаширни тузатади. Кўтир, йўтал, сариққа шифоман. Шарбатим нштаҳа очади. Қайнатмам оғиз бўшлиғини яллиғланишдан сақлайди. Ангинани даволайман.

Темир моддам кўп. Мевамдан турли шифобахш қиёмлар тайёрланади. Тўрт килограмминин олиб, икки кило шакар, ярим пиёла райҳон гули аралаштириб қайнатилса, дармондори бўламану-қоламан. Олма, беҳи, лимон, отқулоқ, ошқовоқ, нилуфар, кашничга аралаштириб асал билан истеъмол қилинса, куч бағишлаб сафро, қусиш, кўнгил айнашини шартта тўхта-таман. Дардга давоман. Мавлоно Абу Али инб Сино менинг пўстимни қон тулурганда, милкдан қон оққанда, меъда касаллари (ич кетиш, қон аралаш ич кетиш) да, сийдик ҳайдаш, тишни мустаҳкамлаш, яраларни ва

бошқа касалликларни даволашда қўллаган. Халқ табо-
батада пўстлогим, мевам, мевамнинг пўсти ва гули ис-
тисқо, қўтир, йўтал, нч кетиш, сариқ касалликларига
ҳамда қон тўхтатувчи, оғриқни қолдирувчи, сийдик ва
гижжа ҳайдовчи дори сифатида ишлатилади. Мевамнинг
шираси зангила (цинга) касаллигида буюрилади. Иш-
таҳа очиш учун ҳам ишлатилади. Мен анорман-да.
(196 сўз)

Топшириқ :

Юқоридаги матн асосида шахсни ўзгартириб баён ёзинг.

ОЛИСДАГИ ЁРҚИН ЮЛДУЗ.

Эркин Қаримов.

Абдулҳамид Чўлпон Андижон шаҳрида майда сав-
догар оиласида туғилди. Унинг отаси ўқимишли бўлиб,
адабиётни севар ва ўзи ҳам шеър ёзар эди. Ёш Абдул-
ҳамиднинг маънавий камоли тез ўсди. Бунга оиладаги
муҳит ҳам сабаб бўлди. У шахснинг халқ ва жамият
олдидаги масъулиятини эрта тушунди. Отаси ўз ўгли-
нинг мулла бўлишини истар эди. Лекин Абдулҳамид
отасининг орзу-истакларига бўйсунмай, Тошкентга қо-
чиб келди. Бу ерда «Садон Туркистон» газетаси тева-
рагида жипслашган Ҳамза, Абдулла Авлоний, Мирмуҳ-
син Шермуҳамедов, Тавалло, Хислат ва бошқа маъри-
фатпарвар шоир, ёзувчилар билан яқиндан танишади,
ижодий ҳамкорлик қилади.

Чўлпон Андижонда рус-тузем мактабини тугатган
эди. Шу бонсдан у рус тилини мукамал билган ва бе-
малол таржимонлик билан шуғуллана олган.

У бошланғич мактабда ўқиб юрган чоғларидаёқ рус
ва бошқа чет эл адабиёти вакилларининг асарлари
билан танишиб борган. Бўлажак шоир Андижон ва
Тошкент мадрасаларида ҳам таҳсил кўрган бўлиб,
араб, форс, турк тиллари ва адабиётини пухта ўрган-
ган. Тошкент маърифатпарварларининг «Жамияти хай-
рия»си Чўлпонни Уфадаги машҳур «Олия» мадрасаси-
га ўқишга юборади.

Чўлпоннинг 1914—1917 йилларда ёзган асарларида
очарчилик йиллари фожиаси, халқнинг аянчли аҳволи
ва чорасиз тақдири ўз ифодасини топган.

Ўзбек халқини жаҳон бадий тафаккури ютуқлари
билан таништиришда, бадий таржимачилигимиз та-

раққиётида Чўлпоннинг хизмати салмоқли. У Шекспир, Мольер, Пушкин, Тургенев каби адибларнинг йирик асарларини ўзбек тилига ўтирган.

Чўлпон ижоди, айниқса, 30-йилларда сермахсул бўлди. У ижтимоий ҳаётнинг долзарб муаммоларига бағишланган ўнлаб ҳикояларни яратди. Ўзбек театрлари Чўлпоннинг саҳна асарлари — «Ўртоқ Қаршибоев», «Хужум» пьесаларини саҳналаштирди. Адиб «Кеча ва Кундуз» диалогиясининг иккинчи қисми («Кундуз») устида қизгин иш олиб борди.

Минг афсуслар бўлсинким, Чўлпон ҳам янги ўзбек маданияти таркиб топиб, юксалаётган бир пайтда адабиётимизнинг пешқадам вакиллари — Абдулла Қодирий, Абдурауф Фитрат, Усмон Носир, Элбек, Ботулар қаторида шахсга сиғиниш даврининг қурбони бўлди. (258 сўз)

Топшириқлар:

1. Матн мазмунини қайта ҳикоя қилинг.
2. Қатағон қилинган ёзувчи ва шоирларнинг қандай асарларини биласиз?
3. «Кеча ва кундуз» романи ҳақидаги таассуротларингиздан фойдаланиб, баён ёзинг.

VIII СИНФ УЧУН БАЁН МАТНЛАРИ.

ТЕМУРНИНГ ҲЛИМ ТУШАГИДА СЎЙЛАГАНЛАРИ.

Ўғилларим, миллатнинг улуғ мартабасини, саодатини сақламоқ учун сизларга қолдираётган васият ва тузукларни яхши ўқинг, асло унутманг ва татбиқ этинг. Миллатнинг дардларига дармон бўлмоқ вазифангиздир. Заифаларни кўринг, йўқсулларни бойлар зулмига ташламанг. «Адолат ва озодлик» дастурингиз, раҳбарингиз ўлсун. Мен каби узун салтанат сурмак истасангиз, қиличийгизни яхши ўйлаб чекингиз. Бир дафъа чеккандан сўнгра-да, уни усталик-ла қўллангиз. Орангизда нифоқ тухумлари экилмаслиги учун кўп диққат бўлинг. Баъзи нодимларингиз ва душманларингиз нифоқ тухумларини сочмакка, бундан фойдаланмакка чалишажакдурлар. Фақат васиятимда сизга идора шаклини, унинг илқуларини кўрсатдим. Буларга содиқ қолсангиз, тош бошингизга тушмас. Ҳлим тўшагида сўйлаган отангизнинг сўзларини унутмангиз.

Темур 1405 йил 19 март куни вафот этди.

Унинг сўнгги сўзи «Ла-илоҳа-иллоллоҳ» бўлди.

Жанозасини Самарқандда ўқидилар. Соғлигида кўп суйган набираси Муҳаммад Султон учун қурган турбатга, набираси ёнига қўйилди. (128 сўз) («Амир Темур васияти» рисоласидан)

Топшириқ:

Аввало ўқитувчи ёрдамида тушунилиши қийин бўлган сўзларнинг мазмунини аниқланг, сўнгра Темурнинг ўғилларига васиятларини ҳозирги замон адабий тил нормаларига риоя қилган ҳолда баён қилинг.

АҲМАД ЯССАВИЙ.

Нажмиддин Комилов.

Яқин-яқинларгача давом этиб келган нотўғри сиёсат, хато қараш бир қатор ажойиб шоирларимиз ижодини ўрганиш ва улар асарларини нашр этиб, баҳраманд бўлишимизга халақит бериб келди.

Хўжа Аҳмад Яссавий ҳам қатағон рўйхатига кирган эди. У ҳам шоир, ҳам тоза қалбли бир авлиё инсон, халқ ва ҳақиқат жарчиси сифатида эл орасида маълум ва машҳур бўлган.

Аҳмад Яссавий (туғилган йили ноаниқ, вафоти 1166) ҳозирги Қозоғистоннинг Туркистон шаҳрида дунёга келди. У ёшлигида Арслон бобо номли шайх қўлида тарбияланади, кейин Бухорога бориб, атоқли сўфий Юсуфдан таълим олади. Хуросон ва Арабистон шаҳарларини саёҳат қилади. Яссавий туркий адабиётида ўзига хос мавқега эга шоирдир, ҳикматлари халқчиллиги ва соддалиги, самимийлиги билан кишига чуқур таъсир этади, эзгулик ва покликни, чин инсоний фазилатларни куйлаган Аҳмад Яссавийнинг нияти — ҳаммага меҳру шафқат кўргизиш, етим-есирлар, муҳтожларга ёрдам бериш, ғарибларнинг кўнглини кўтаришидир.

Яссавий инсон зотини пастга урувчи ёмон хислатлар — очкўзлик, хасислик, нодонлик, худбинликни қаттиқ қоралайди, айниқса, мол-дунё тўплашга ҳирс қўйган кишиларни у жуда ёмон кўрган. У барча ёвузликлар илдинини худобехабарлик, маърифатсизлик деб билган. (158 сўз)

Топшириқ:

Матнга мос режа тузинг. Аҳмад Яссавий ҳақида тушунганларингизни ёзинг.

ҲАЗРАТИ ЛУҚМОН ҲАКИМНИНГ НАСИҲАТЛАРИ.

Алихонтўра Соғуний.

Пайғамбарлар худо элчиларидур,
Ҳақиқат йўлининг бошчиларидур,
Пайғамбарларки, Қуръон ичра келмуш,
Аниқ билгил, йигирма саккиз эрмуш.
Булардан бирлари ҳикматли Луқмон,
Келибдур номига бир сура Қуръон.
Худо Қуръонда келтурди сўзини,
Атабдур отини мақтаб ўзини.
Ул айтди саккиз ишни ким қилодур,
Тамоми яхшилик қилган бўлодур.
Баён айла, бу саккизнинг барини,
Тугуб кўнгулда ёд эт ҳар бирини.
Биринчи тўрт чоғ, тўрт ишни сақла:
Намозда кўнглингни, сўзда тилингни.
Емак-ичмакда асра халқумингни,
Қирар бўлсанг биров уйига, эй ёр,
Аланглаб боқмагил, ҳар ёққа зинҳор.
Бу тўртни айтиб ўтдим ёд қилгил,
Пайғамбарлар руҳини шод қилгил.
Яна тўрт нарса айтурман, қулоқ сол:
Исирғадек қулоғингга тақиб ол.
Худони ёд қил, ҳаргиз унутма,
Ўлимни кўзда тут, ғафлатда ётма.
Жаҳонда икки ишни сан унутгил:
Бири — қилсанг кишига яхшиликни,
Унутгил, сўзлама ҳеч қилганингни.
Иккинчиси, ким ёмонлик қилса, эй ёр,
Унутгил, сақлама кўнглингда зинҳор.
Бу саккиз ишни қилса ҳар мусулмон,
Бўлур жаннатга лойиқ — ҳукми Қуръон.
Буни назм этгувчи Соғуний ожиз,
Уқиганда они ёд айлагайсиз. (143 сўз)

Топшириқ:

Луқмон Ҳақимнинг 4 тадан 8 та насиҳати нималардан иборат? Уларни ёзма равшда насрий йўл билан баён қилинг.

БУЛОҚ.

Кўчамизда водопровод йўқ эди. Ариқ сувини ичардик. Ариқ қўшнилариимизнинг чорбоғлари оша бизнинг жарга қўшилиб кетарди.

Мен жар ёқалаб юришни яхши кўрардим: капалак қувлардим, ниначи тутардим, гул терардим, чўмилардим... Тепаликдан пастга шовиллаб тушаётган шаршарани кузатишга нима етсин! Кейин тегирмонга кирардим. У ерда ишлайдиган кишиларнинг ҳаммаси ўзимизнинг маҳалладан, отамнинг улфатлари эди. Бақиршиб гаплашардик. Гоҳо тегирмондан пастга тушиб, туби олтиндай сап-сарик бўлиб ялтираб турган булоқлардан сув ичардим. Таъми ҳали ҳам оғзимда қолган. Ҳар куни акам ишдан келди дегунча, кичкина челақ билан ёғлоғи кўтариб бориб, ўша сувдан олиб келардим. Акам ундан бир пиёла ичиб, кейин овқатлар эди.

Кўп ўтмай водопровод қурилди. Акам урушда нобуд бўлди. У жангга кетишдан бир кун илгари ҳам ўша булоқ сувидан ичган эди.

Сувдан кўра ун зарур эди. Онамнинг топшириғи билан рўзгоримиздаги лаганми, патнисми, ҳар қалай бирор нарсани унга айрибошлаб келардим. Урушдан кейин тегирмон ҳам тамом бўлди. Зилзилалардан қулаб тушди. Уни қайта тиклайдиган одам топилмади. Алам қиладиган жойи — булоқнинг устига қулагани...

Бу воқеага йигирма йил бўлди. Шаҳарлик бўлиб кетганман. Яқинда маҳалламиздан шифобахш сув чиқибди, деган гапни эшитиб қолдим. Суриштириб кўрсам, ўша кўмилиб кетган булоқ. Бор нарсани, тўғрироғи эътиборсизлик, беғамлик тупроғига кўмилган булоқни очган олимларга раҳмат!

Энг муҳими — булоқнинг кўз очгани!... (194 сўз)

Р е ж а:

1. Мен юрган йўллар.
2. Энг зарури ун эди.
3. Кўмилиб кетган булоқ.

МАҚСУД ШАЙХЗОДА.

Муҳсин Зокиров.

Мақсуд Шайхзода номи ёдга олинганда тасаввуримизда улуғвор, олижаноб, айни пайтда самимий, меҳ-

натсевар, ҳар қандай шароитда ҳам хушчақчақ инсоннинг нуроний сиймоси намоён бўлади.

Ижодий меҳнат дарди ва яратиш ишқи шоир ҳаётининг мазмунига айланганди. Шоирдан бизга лирик бадиалар, фалсафий мушоҳадаларга бой манзумалар, рубоийлар, қисса ва дostonлар, етук драматик асарлар, талай адабий-илмий тадқиқотлар, мақолалар мерос бўлиб қолди

Мақсуд Маъсумбек ўгли Шайхзода 1908 йилнинг 7 ноябрида қардош Озарбайжоннинг Оғдош шаҳрида зиёли оилада дунёга келди. Унинг отаси Маъсумбек зукко ва нозик табиатли, санъат ва адабиётни юксак кадрловчи киши бўлиб, Петербург университетининг тиббиёт бўлимини битирган, касби врач эди. Маъсумбекнинг уйда Оғдошнинг илғор қарашли зиёлилари тез-тез йиғилиб, турли мавзуларда баҳслашар, адабиёт ва санъатга доир қизғин суҳбатлар ўтказишиб турарди.

Маъсумбек фарзандларининг шеърлятига катта аҳамият берган. Буни шоирнинг ўзи шундай хотирляйди: «Менинг раҳматли отам одатда болаларга шеър ўқиб берар ва кейинчалик, айрим сўзларни айтиб бериб, шу сўзга мос қофия топишни бизлардан талаб қилар эди. Қофия ҳам вазн оҳангига қулоғим ўрганиб кетиб, мен 5 ёшимда 8—10 мисрадан иборат бир «масал» тўқиганим эсимда... Ҳар қалай, шеърга муҳаббат умримнинг илк йилларидан бошланиб, қонимга, қалбимга, фикримга сингиб кетганини журъат билан айта оламан».

Мақсуд Шайхзода бошланғич таълимни Оғдошда олди. 1921 йилда Бокудаги дорулмуаллиминга кириб, 1926 йилда уни тугатгач, Доғистоннинг Дарбент ва Мўйнанск шаҳарларида муаллимлик қилди. Айни пайтда қизғин адабий-ижодий меҳнат билан машғул бўлди. Шеърлар, бир пардали пьесалар, қиссалар яратди.

«1928 йилдан эътиборан менинг фаолиятим Ўзбекистон билан боғланди. Тошкентда Педагогика институтини сиртдан битирдим. 1936 йилда эса аспирантурани тугатдим. 1928 йилда Тошкентда озарбайжонликлар учун очилган Наримонов номли мактабда муаллимлик қилдим»,— дея хотирляйди шоир.

Шайхзода журналистика соҳасида ҳам қалам тебратди. У ўша йилларда нашр этилган газеталарда адабий ходим бўлиб ишлади. Ана шу жараёнда Ой-

бек, Фафур Гулом, Ҳамид Олимжон, Файратий, Миртемирлар билан танишди. Бу ошналик бора-бора ижодий ҳамкорлик ва қадрдон дўстликка айланди.

Фавқулодда истеъдод соҳиби, 13 ёшидаёқ 114 та машқий шеър ва манзумалар, бир пардали пьесалар муаллифи бўлган Мақсуд Шайхзода Тошкентда яхши ва инсофли одамлар билан ишлади. Шоир ва олим сифатида эҳтиромга сазовор бўлди, «Домла Шайхзода», «Шайх ака» дея эъзозланди.

Ингирманчи йилларнинг романтик ҳавосида қад ростлаган Мақсуд Шайхзода ўттизинчи йилларнинг қурилиш палласида пишиди. Унинг бир қатор шеърий тўпламлари босилиб чиқди. Айниқса, 30-йилларнинг иккинчи ярми шоир ижодида ҳар жиҳатдан баракали бўлди. Шоир асарларида замон ва замин дарди, янги одам ва унинг тақдири муаммолари асосий ўринни эгаллайди. (362 сўз)

Тошпириқлар:

1. Мақсуд Шайхзода билан замондош яна қайси шоир ва ёзувчиларни биласиз?
2. *Замон* ва *замин* сўзларининг лугавий маъносини изоҳланг.
3. Матн режасини тузинг ва баён ёзинг.

АНДИЖОННИНГ МУСИҚИЙ ҚАСИДАСИ.

Ҳозир азиз юртимизда қайси тўй ёки бошқа тантананага борманг, албатта, «Андижон полькаси» куйи янграб, унга кўнчилиқ завқу шавқ билан ўйнаганлигига гувоҳ бўласиз. Хўш, бу жўшқин ва жозибали куйни ким ва қачон яратганлигини биласизми? Агар билмасангиз билиб олинг.

Академик адиб Комил Яшин «Ёднома» рисоласида шундай деган эди:

«Андижонда 1922 йилда мусиқали театр тўгараги ташкил этилди. Бу тўгарақ жамоаси узум бозори яқинида (ҳозирги Аббос Бакиров кинотеатри ўрнида) фаолият кўрсатарди. Унга асосан ёшлар тортилган бўлиб, улар ўз санъатлари билан халқ орасида анча танилиб қолган Ориф гармон Тошматов, Тўхтасин Жалилов, Тўйчи ота сингари устозлардан мусиқа чалиш, қўшиқ айтишни ўрганишар эди... Ориф гармон Тошматов ўша пайтларда «Андижон полькаси» куйини яратди ва буни ўзи гармонда хўп ўхшатиб ижро қиларди».

Мен бу куйни ҳар сафар тинглаганимда, унинг шўҳ

оҳангига мос рақсларни кўрганимда, хаёлимдан «бу куй Андижонга атаб ёзилган мусиқий қасида» деган фикр ўтади. Чунки куйда андижонликларнинг шўхлиги, оташин қалби ёрқин ифодаланган. «Андижон полькаси» даврага чиққан ёшга ҳам, қарига ҳам завқ бағишлайди, руҳини тетиклаштиради. Шунинг учун ҳам, бу куй мана салкам етмиш йилдирки, мусиқий жамоалар репертуаридан мустаҳкам ўрин олиб келаётир.

«Андижон полькаси» ўзбек мусиқий асарлари ичида «Баҳор» ансамбли қизлари ва бошқа раққосалар ижросида жаҳонни кезиб чиққан ҳамда барча жойда олқишга сазовор бўлган маънавий меросимиздандир. (127 сўз) («Андижоннома»дан)

Топшириқ:

Матн асосида режа тузинг ва баён ёзинг.

ДУППИ.

Райҳонали Сафаров.

Қишлоққа кириб бориладиган тупроқ йўлнинг ҳар икки томонидан кенг пахтазор ястаниб ётади. Қишлоққа кираверишда, йўлнинг чап томонида, мўъжазгина ҳовли бор. Икки табақали кўк дарвоза олдида азим чинор дарахти савлат тўкиб туради. Юқори-ободликлар ҳам, қишлоққа биринчи бор меҳмон бўлиб келаётганлар ҳам бу ердан ўтар экан, чинор дарахти остига ўрнатилган сўрида ёнбошлаб чой ичиб ўтирган басавлат, юз-кўзларидан нур ёғилиб турган қария олдида бир зум тўхташади. Ҳол-аҳвол сўраб, одамохун нуроний отахоннинг бир пиёла чойини ичмасдан ўтишмайди...

Ҳар гал қишлоққа қайтишимда йўл бошидаёқ чамадонимда қоғозга ўроғлиқ турган дўппимни олиб, чертиб-чертиб бошимга қўндираман. Толиб бувамнинг қизик одати бор: дўппи киймаган кишини кўрса, қаттиқ ранжийди.

— Болам, — дейди у хомуш тортиб. — Узга юртдан меҳмон келса, белига белбоғ боғлаб, бошига дўппи кийгизишади. Халқимизнинг азалдан таомили шу. Ота-боболаримиз дўппи кийиб ўтган. Мусофир юртларда юрганингда дўппили кишини кўрсанг, «хайрият, қондошимни кўрдим» деб суюнасан. Билсанг, мен урушда беш йил қўйнимда бир сиқим юрт тупроғини

ҳамда дўппимни қон, тутун орасида олиб юрдим. Юртимнинг икки шаъни оғир дамларда ҳам мен билан бирга бўлди...

Толиб бува «эй сенлар-эй», дегандек чуқур хўрсинаркан, қўлини тикиб, яктагининг чўнтагидан ҳамёнини олади-да, ичидан пул чиқариб олдингизга қўяди.

— Мана бунни ол-да, дўкондан ўзингга ярашганини сотиб ол. Дўпписиз ўзбекнинг ўзбеклиги қолармиди?— дейди отахон.

Хуллас, ҳар гал қишлоққа қайтишимда катта йўл бошидаёқ дўппимни кийиб оламан. (204 сўз)

Р е ж а:

1. Чинор дарахти тагида.
2. Толиб буванинг одати.
3. Дўпписиз ўзбекнинг ўзбеклиги қолармиди?

МУСТАҚИЛЛИК БАЙРОҒИ.

Маълумки, туркий халқлар макон тутган ҳудудларга Ислом кириб келиши билан бу ерда яшовчи халқларнинг байроқлари ҳам маълум ўзгаришларга юз тутган. Янги чиққан ой ва юлдуз(лар) ислом дини рамзидир. Яшил ранг ҳам Исломнинг рамзларидан бири ҳисобланади.

Шу рамзларнинг у ёки буниси ислом динини қабул қилган ўлкалар ёки мамлакатлар байроғида ҳозирги кунда ҳам мавжуд. Агар дунё мамлакатлари байроқларини кўздан кечирсак, гарчи байроқлар қайси давлатга тегишли эканлиги ёзиб қўйилмаган бўлса ҳам, қайси давлатда Исломга эътиқод қўйган халқлар яшаётганини ўша рамзлардан билиб оламиз.

Хайриятки, Қизил империя емирилиб, 1991 йил сентябрда бошқа жумҳуриятлар қаторида Ўзбекистон ҳам ўзининг миллий мустақиллигини эълон қилди. Ҳар йили 1 сентябрь байрам қилинадиган бўлди. Шунинг учун ҳам Ўзбекистоннинг янги давлат байроғи танланди. Нега айнан ўша намуна танлангани ва ундаги ранглар ҳамда тасвирлар қандай рамзлар эканлигини ҳамма билавермаса керак.

Байроқнинг мовий кўк ранги, осмон ва тиниқ сув, яъни кўкдаги ҳаёт манбалари рамзидир.

Оқ ранг тинчлик ва покликни билдиради.

Яшил ранг яшнаб турган ҳаёт ва ҳосилдорликни ифодалайди. Қизил чизиқлар ҳар бир тирик жонзод

танасида мавжланиб турган тириклик манбаи — қон рамзи ҳамда еру осмонни бир-бирига боғлаб турувчи тириклик риштасидир.

Янги ой кўп йиллик анъаналаримизга мос бўлиши билан бирга, янги пайдо бўлган мустақиллик нишониси ҳамдир.

Юлдузлар ҳамма халқларда тиниқ осмон белгиси, яъни саодат рамзидир. Уларнинг 12 та эканлиги осмондаги 12 та юлдузлар буржи билан боғлиқ.

Шундай қилиб, бир ярим асрлик истибдоддан кейин халқимиз яна ўз байроғига эга бўлди. Бу байроқда дунёда мустақилликка эришган энг ёш давлатлардан бири бўлмиш жонажон Ватанимиз — Ўзбекистон халқининг орзу-интилишлари, эътиқоди, тарихий илдизлари ўзининг теран ифодасини топган. (246 сўз) («Гулхан»дан)

Р е ж а:

1. Ислом динининг рамзи.
2. Ўзбекистоннинг мустақиллик байроғи.

ТЕКИНХҲҲРНИНГ ЖАЗОСИ.

(Эртак)

Бир бор экан, бир йўқ экан. Бир ёш асалари бор экан. У ҳар нарсага қизиқувчанлиги учун онасига доим қизиқ-қизиқ саволлар берар экан. У бир куни индан чиқиб, гўзал табиатни томоша қилиб ўтирганида, кўзи пастда юрган одамларга тушибди, онасидан: «Ойи, улар нима?», — деб сўрабди, шунда онаси: «Улар — одамлар. Биз, асаларилар, одамларга доимо асал йиғиб берамиз. Одамлар биздан хурсанд бўлишади. Улар жуда меҳнаткаш. Аммо уларнинг орасида ҳам биз, асаларилар, ичида бўлгани каби дангаса, ишёқмаслари ҳам учрайди. Сен эса болагинам, ҳали ёшсан, улғайиб, буларнинг ҳаммасини билиб оласан. Сен доим меҳнаткаш бўлгин, қовоқари каби ишёқмас, текинхўр бўлма!» — деб насиҳат қилибди.

Асаларича аста-секин улғая бошлабди. Нима бўлибди-ю, унинг онаси қаттиқ бетоб бўлиб қолибди. Шунда онаси уни чақириб: «Болам, мен касал бўлиб қолдим. Мен соғайгунимча ўзинг асал йиғиб келасан», — дебди. Асаларича онасини уйда қолдириб, асал йиғиш учун учиб кетибди.

У ҳаш-паш дегунча ширали гуллардан анча асал йиғибди. Онасининг олдига ашула айтиб қайтаётса, катта бир қовоқари учрабди. Қовоқари асаларининг йўлини тўсиб: «Ҳойнаҳой, асал йиғиб келаётгандирсан. Қани асалингни чўз! Бўлмаса ҳозир кунингни кўрсатиб қўяман. Мен ариларнинг энг ботири, қўрқмаси — қовоқари бўламан. Яхшиликча асални чўз», — деб ўшқирибди. Асаларича ноилож асални қовоқарига берибди ва яна бошқатдан асал йиғиш учун учиб кетибди. Қовоқари очкўзлигига бориб, қорни тўйса ҳам, асални еяверибди, еяверибди. Охири бўкиб қолибди.

Кеч кириб қолгани учун асаларича озгина асал йиғиб, уйга қайтаётса, кўзи ерда ўлиб ётган қовоқарига тушибди. У уйига келгач, бўлган воқеани онасига айтиб берибди. Шунда онаси: «Кўрдингми болам, текин-хўрлик, дангасалик оқибати қандай ёмон. Буни асло ёдингдан чиқарма», — дебди. (244 сўз) (*Газетадан*)

Топшириқ:

Эртанинг режасини тузинг ва баён ёзинг.

УВОЛ БИЛАН ЗАВОЛ.

Иброҳим Раҳимов.

Кунларнинг бирида оиладагилар тўкин дастурхон атрофида жам бўлди. Неваралар ҳам қаторда. Болалар нонни уватиб, ушоғини ерга тўкиб ер эдилар. Бобоси ибрат кўрсатиш учун полга энгашиб гилам устидаги ушоқни битталаб териб, уларни кўзига суртиб, тоза ликопчага солди. Болалар ҳайрон қолишди. Уларнинг чоракам юз ёшга кириб қолган бобоси ерга энгашиб, ифлос бўлган ушоқни битталаб териб оляпти. Қариганда бунча хасис бўлмаса.

— Увол бўлади, — деди бобо ҳанг-манг турган Анваржонга.

— Увол? Нима, шунинг оти уволми?... — бийрон сўради у.

— Бунинг оти ушоқ, — деди бобоси унга. Нон ушоғи ерга тушса увол бўлади. Нонни увол қилганлар заволига қолади. Яъни буғдойни ун қилган тегирмончи, ундан хамир қорган, ўт қалаб қизитганлар, оташга бош суқиб нон ёлган новвой билан уни дўконга келтириб берган аравакаш ва харидорга сотган нонфурушларнинг қарғишига қолишни эринмай тушунтирди.

Кейин болаларга ликопдаги ушоқларни кўрсатиб, ҳар бир бола шунчадан нонни увол қилса, Тошкентнинг ўзида қанча нон увол бўлишини ҳисоблаб берди. Тошкентда икки миллион аҳоли яшайди. Бир граммдан ушоқ тўкса ҳам, икки миллион грамм, яъни икки минг килограмм нон исроф бўлади. Бир вақтлар бир ушоқ нонга ҳам зор бўлганмиз. Африкада ҳозир ҳам миллион-миллион болалар бир ушоқ нонга муҳтож, оч. Биз эса нон-тепкилик қиляпмиз...

Акалари уялгандай ерга қараб ўтиришарди. Анваржон «увол» бўлган нонга ачинганиданми, ликопдаги нонларни оғзига солмоқчи бўлди. Бобоси унга: «қўй уни ема»,— деди. Анваржон эса: «Увол бўлиб кетадими, нон қилганлар қарғамайдимиз?»— деб бобосининг кўзига боқди.

— «Буни увол қилмасликнинг йўли — дераза олдида шумшайиб турган мусичаларга бериш, савоб бўлади»,— деди бобоси.

Мусичалар оч экан, ушоқни битта қўймай еб олишди ва гўё илтифотга ташаккур изҳор қилгандай Анваржонга мўлтиллаб боқишди.

Уволнинг заволига қолмаганидан ва мусича болаларини тўйдириб, савоб топган Анваржоннинг шодлигини кўрсангиз эди. Ушандан бери Анваржон нонни авайлаб ушлайди. Ҳатто, акаларига ҳам «увол қилманглар» деб ўргатиб туради. (284 сўз)

Топшириқ:

Матн асосида режа тузинг ва баён ёзинг.

САДОҚАТ.

Ҳамид Бадалов.

Ҳаво дим. Қилт этган шамол йўқ. Жонзот борки, ўзини сояга урган. Уфқда сароб жимирайди. Амударё томондан эсан шабада Эрдонни элитди. У юзига белбоғини ташлаб, кўрпачага чўзилди. Мизғий бошлаган экан. Бўйноқнинг вовиллашидан уйғониб кетди. У жаҳл билан ўрnidан туриб, бўсағада ётган кирза этикнинг бир пойини итга қараб отди. Ит этик зарбидан ингиллаб ўрnidан қўзғалди. Нарироқдаги сояга бориб чўзилди. Ичкарида шабада томондаги чийни кўтариб қўйиб, бир нималарни тикиб ўтирган Сулув момо ҳам итга тош отиб, соядан қувиб юборди.

Бўйноқ буталар орасига кириб чўзилди. Иссиққа чидай олмади. Ариқчадаги кўлмак сувга тушди. Бўлмади. Унга уйдагилардан биргина Шердон меҳрибон, нимагадир Шердон ҳам кўринмаяпти. Бўйноқ аста юриб, аввалги ётган жойига келди: «Яна қувлашмасмикан?» Ичкарига назар ташлади. Эгалари ухлашяпти. Ана, биқинига теккан этик ҳам ташқарида ётибди. Этик кўзига ёмон кўринди. Бўйноқ олдинги оёқларини узатиб чўзилди. Бир зумгина кўзи илинди. Бирдан қулоқлари динг бўлди. Хавфни сезиб сергак тортди.

Эрдон белбоғини белига боғлаб, ташқарига юзланди:

— Энди ишга борай, салқин тушибди. Бўсағага келиб бир пой этигини итга отгани эсига тушди. Этик ўша отган жойида ётибди, ёнида бўйноқ. Эрдон этигини олиш учун яқинлашган эди. Бўйноқ этикка тирмашди.

Эгасининг кайфи учди.

— Тавба, Бўйноққа нима бўлди? Этик билан урганимга аразладимикан? Бўйноқ, сенга нима бўлди, тур, нари кет!

Эрдон парво қилмай этикка яна қўл узатди.

Шу он Бўйноқ ҳовли томонга ташланди. Ташланди-ю, аянчли ангиллаганча ерда типирчилай бошлади. Кейин бир оз ўтиб тинчиб қолди. Эрдоннинг миясига ярқ этиб фикр келди: «Этикда бир бало бор». У қўлидаги таёқ билан туртиб, этикни тикка қилди-ю, қўрқувдан бақириб юборди:

— Қочларинг, илон!

Этик ичидан билакдек келадиган қоп-қора заҳарли илон «вишш» этиб чиқиб, судралиб кета бошлади. Шошиб қолган Эрдон таёқ билан туширди. Илон биланглади, ўтлар орасига кириб, кўздан ғойиб бўлди. Эрдон келиб, жонсиз Бўйноқнинг пешонасини силади, ўпкаси тўлиб деди:

— Жониворгина, Бўйноққинам-эй... . Кечир мени, мен нодонни кечир... (290 сўз)

Топшириқ:

Матн асосида режа тузинг ва баён ёзинг.

НОН ҚАДРИ.

Мели Норматов.

Мана, ёшим бир ерга бориб қолди. Лекин болаликда кўрган-кечирганларим ҳануз кечагидек эсимда. Ушанда 8—9 ёшда эдим. Айни баҳор: йўғон чўзиладиган, ингичка узилладиган пайт. Очлик, қаҳатчилик, одамларнинг силласи қуриган, бир бурда нон анқонинг уруғи. Биз оилада етти фарзанд: 4 қизу 3 ўғил. Энг кенжаси мен.

Ота-онамиз бизни жон дилдан яхши кўришар, ўзлари ейишмаса ейишмасдики, бизга едиришарди, кийинмаса, кийинмасдики, бизга кийдиришарди. Хуллас, ўзларини ўққа уриб, чўққа уриб бўлсаям бирон егулик топиб, оғзимизга тутишарди, лекин кундан-кунга рўзгоримиз тортилиб, аҳволимиз танг бўлиб борарди. Сўнгги пайтларда тирикчилик учун ҳеч вақо қолмади. Ақалли атала ҳам йўқ эди. Кунларнинг бирида оч-наҳор қолдик. Аям бизни турли йўллар билан овутарди. Ҳаммамиз дадамизни сабрсизлик билан кутардик. Бирор егулик топиб келиш мақсадида эрталаб чиқиб кетган дадам эса кечқурун қуппа-қуруқ кириб келди.

Қош қорайиб қолди. Аям ўрнимизни тўшаб:

— Энди ётинглар, очликни ёстиқ кўтаради,— деди. Жой-жойимизга ётишга-ю ётдик, лекин қаёқда, қорнинг таталаб тургандан кейин кўзга уйқу келармиди.

Жимгина ётардик. Аям эса ҳар вақтдагидек эртак ва ибратли гапларни айта бошладилар. Аямнинг гапи тўғри чиқди. Бир нафас очликни унутгандек бўлдим.

Аямнинг овозлари жуда синиқ эшитилди. Уғилларига қулоқ тутамиз: «Қадимги одамлар жуда сабр-қаноатли бўларкан, уруғни ерга сочиб то ундириб, пишириб олгунча, кейин тегирмонда торттириб, тандирда ёпиб келгунча бардош бераркан. Бунинг олдида бизнинг қийинчилигимиз ҳолва. Қўпи билан икки ҳафта қолди. Ҳадемай арпа бош тортиб, хамир бўлса бас, ҳамма ташвиш, қийинчилик унут бўлиб кетади. Бошоқ териб қозонда қовурамиз. Хоҳласак талқон, хоҳласак гўжа-ҳалим қиламиз. Арпа билан баробар тут пишади. Бир эмас 4 туп тутимиз бор. Ҳақиқий нажр бошланади. Сигир-чи, сигиримиз узоғи билан йигирма кунлар ичида туғади. Бузоғига жабр бўлмасин деб соғмай қўйдим, бўлмаса жонивор то туққунча сут берадиган зотдир. Ишқилиб, даданг шу сигирни сотиб қўймаса яхши эди. Сигир рўзгорининг ҳам гўшти, ҳам мойи...» (311 сўз)

Р е ж а:

1. Авжи баҳор пайтидаги кунларимиз.
2. Очликни ёстиқ кўтаради.
3. Аямнинг ўғитлари.

ОТА-ОНА — ОЛТИН ҚАНОТ.

Жаҳоннинг ҳамма халқлари каби ўзбек халқи ҳам қадим-қадимдан ота-онани оламда энг улуғ, энг муътабар, энг муқаддас зот деб билади ва ўз дунёқарашида, ёзма ва оғзаки адабиётида, санъатида, кундалик гап-сўзю, жавоб муомаласида, жумладан, сон-саноқсиз маънолари ва ибратли сўзларида ота-онанинг фарзанд учун қанчалар қадр-қимматли, меҳрибон, вафодор, содиқ, мададкор, мураббий, моддий ва маънавий таянч ва ҳоказо эканлиги қайд этилади. Уларни умрбод эъзозлаш, иззат-ҳурмат қилиш, қадрга етиш, «бошида кўтариб юриш», «қўлтиғига кириб», суянч, таянч, мададкор, ҳамкор, ҳамдари, ҳамнафас бўлиш, уларнинг гапини ерда қолдирмаслик, айтганини қилиш, панд-насиҳатларига қулоқ солиш ва амал қилиш, зинҳор ва зинҳор уларнинг «чизган чизигидан чиқмаслик», ёмонликни раво кўрмаслик, қаттиқ-қурум гапирмаслик, дилини оғритмаслик, лаънату қарғишига қолмаслик, аксинча, яхшилик ва фақат яхшилик қилиб, берган туз-насибасини, оқ сутини оқлаб, ҳар жиҳатдан рози қилиб, олқишу дуосига сазовор бўлиш, уларнинг бошлаган ишларини, анъаналарини давом эттириш ва ҳоказолар ниҳоятда зарур, энг муқаддас бурч эканлиги қайта-қайта уқтирилади: «Давлатинг ота-онанг, Савлатинг ўғил-қизинг», «Олтин, кумушнинг эскиси бўлмас, ота-онанинг баҳоси бўлмас». Буюк шоиримиз Навоий бу ҳақда шундай деганлар:

Бошни фидо айла ато қошига,
Жисми қил садқа ано бошига!
Тун-кунингга айлагани нур фош,
Бирисин ой англа, бирисин қуёш!
Иста ато йўлида фидо жон қилмоқ,
Қуллуқ анога имкон қилмоқ.
Зухри абад истасанг фаровон қилмоқ,
Бил ани ато-анога эҳсон қилмоқ.
Фарзанд ато қуллуғин чу одат қилғай,
Ул одоб ила касби саодат қилғай.
Ҳар кимки, атога кўп риоят қилғай,
Ўғлидан анга бу иш сироят қилғай.

(224 сўз) («Ҳикматнома» китобидан)

Топшириқлар:

1. Шеър мазмунини насрда баён этинг.
2. Матн режасини тузиб, тўлиқ баён ёзинг.
3. Баён ёзишда ота-оналар ҳақидаги ўзингиз билган халқ мақолларидан фойдаланинг.
4. Матнда қўлланган иборалар ва жуфт сўзларни алоҳида ёзиб ибораларнинг мазмунини изоҳланг.

ҚОВУН.

Омон Мухторов.

Нусрат нега Солининг гапига кирди-ю, нега унга эргашди?! Нусрат пушаймон. Аммо, аттанг, бўлар иш бўлди.

Кунлардан бир кун Соли Нусратнинг ёнига келиб ўтирди. Нусрат чим устида чўзилиб ётаркан, Соли ердан қуруқ чўп олиб синдирарди ва Нусратга кўзи остидан қараб туриб:

— Ботир отанинг қовунидан ейсанми?— деб сўради.

— Ҳа-да!

— Боғ деворидан тушамиз. Сап-сарғайиб ширинлигидан тарс ёрилганлари бор. Олиб, буёққа келамиз. Кейин ... Кейин маза қилиб еймиз,— таклиф қилди Соли.

— Мен ўғирлик қилмайман. Кечагина ўз қовунимиз тугади, роса еганман,— деди Нусрат.

— Отанинг қовуни сенларникидан ширин,— бошини тебратди Соли.

— Сен қараб турасан, ўзим боққа тушаман, деворнинг бу ёғида турсанг бўлади.

— Йўқ,— деди Нусрат ва юзини ундан ўгириб олди.

— Сен асли қўрқоқсан,— ўрнидан турди Соли.

— Қўрқоқ эмасман.

— Қўрқоқсан, бўлмаса... Мен ҳали қарадим, Ботир ота дераза олдида хуррак отиб ётибди.

— Хўп, юр,— деди Нусрат ўрнидан туриб,— лекин айтганингдек, мен боққа тушмайман.

Бир томондан Нусратнинг қовун егиси келиб, иккинчи томондан, Солининг олдида қўрқоқ бўлишни истамасди у.

Улар боққа келишди. Соли девордан ошди.

— Ол,— пастак девор устидан қўлларини чўзди у. Нусрат оёқ устида туриб, икки қўллаб қовунни олди. Соли девордан ошиб ўтди.

Улар югуришди. Шу пайт ердан чиқдимиз, осмондан тушдимиз, нақд рўпарасида Ботир ота пайдо бўлди.

Соли қовунни кўтарганича, чолга ҳам қарамай, қир томон югурганича кетаверди. Аммо Нусрат оёқлари бўшашганидан, йўл ўртасида серрайди. Ботир ота Нусратга яқинлашди.

— Қовун ейсизми? Юринг ўғлим, мен ўзим сизга қовун сўйиб бераман... Деҳқон боласи — қовунни полизда сўйиб ейиши керак.

Ботир ота воқеани сезмагандек, кулимсираб турарди. Нусрат учун бундан кўра чолнинг тарсаки тортгани яхши эди:

У бошини кўксига солиб, ҳўнграб йиғлаб юборди.

Нусрат шундан сўнг қир томон кетди. Соли қир этагида қовунни ёриб, оғзини тўлдириб еб ўтирарди.

— Кел, е,— деди у.

— Йўқ, мен энди ҳеч қачон сен айтган йўлга юрмайман,— деди Нусрат ва қирга кўтарилиб кетди. (283 сўз)

Р е ж а:

1. Қунлардан бир кун.
2. Ўғирлик.
3. Нусрат Солига эргашмайдиган бўлди.

Т о п ш и р и қ :

Матндаги кўчирма гапларни ўзлаштира гапга айлантириб ёзинг.

ДУОНИНГ ҚУЧИ.

Қадим замонларда бир фарзанд мастликда онасининг кўзини уриб, кўр қилди. Онаси кўзини ушлаб расули худонинг олдиларига бориб: «Эй Расулуллоҳ (худонинг элчиси), ўғлим мени мастликда шу аҳволга солди»,— деди. Ўғли эса ётиб ухлади, бир соатдан сўнг уйқудан уйғонди. Одамлар унга мастлик билан онангнинг кўзини кўр қилдинг, дейишди. Шунда ўғил қайси қўл билан шундай беодоблик қилдим деб, қўлига пичоқ олди. Сўнгра қўлининг устига пичоқ қўйиб: «Эй, қўл, нега менинг онамнинг ҳақиға бундай иш қилдинг, деб қўлини кесиб, бандидан жудо қилди ва қонини томизиб, расули худонинг олдиларига борди. Бечора онанинг кўзи ўғлининг кесилган қўлига тушиши биланоқ ўз кўзининг алами кўринмади, ўғлининг олдиға чопиб келиб: «Эй, ўғлим, сенинг қўлингни ким кесди?» деб сўради. Ўғил онасининг оёғига йиқилиб: «Эй меҳрибон онам, менинг бу қўлим беодоблик қилиб, сенинг кўзингни кўр

қилибди, шу сабабдан ўзим кесдим»,— деб айтди. Шундан сўнг онаси ўғлига шафқат қилиб, ўғлининг кесилган қўлидан ўпди. Расули худо уларнинг аҳволидан андишада эдилар. Шу пайт Жаброил алайҳиссалом етиб келдилар ва у азоб вақти эмас, шафқат вақтидир, ҳар иккаласининг ҳақиқа дуо қилгил, дуо сендан, карам қилмоқ оллоҳдан, деб айтдилар. Шундан сўнг расули худо кампирни чорлаб, шу бечора заифанинг кўзини аввалгидек соғлом қилгил, деб дуо қилдилар. Дарҳол дуолари қабул бўлиб, кампирнинг кўзи сиҳат топди. Шунда кампир пайғамбар алайҳиссаломнинг оёқларига бош қўйиб йиғлади ва ўғлимнинг ҳам қўлини яхши бўлиши учун дуо қилинг, деб илтимос қилди. Пайғамбари худо дуо қилдилар, қўли аввалгидан ҳам зиёдроқ бўлди.

Хулоса шуки, ота ва онага ҳурматда бўлиб, зинҳор ранжитиб озор берманглар. (293 сўз) (*Еш куч» журна-лидан*)

Р е ж а:

1. Азобланган она.
2. Ўғил ўз қўлини кесди.
3. Дуолар ижобат бўлди.

МЕН ҚОДИРИЙНИ КЎРГАНМАН.

Ҳикмат Раҳмонов.

Мен 1914 йили Тошкент шаҳар, Сағбон кўчасидаги «Тоғли ҳофиз» маҳалласи (ҳозирги «Суръат»)да туғилганман. Эсимни таниганимда Зокиржон домлада таълим олганман. Кейин етти йиллик ўрта мактабда ўқидим. Болалигим Эски Жўва маҳалласида ўтди. У пайтларда бу жойлар жуда обод эди. У ерда «Беглар-беги» мадрасаси бўларди. Мадраса 1934 йили бузиб ташланган. Босмаҳона атрофидаги дўконда Жўра ака китобфурушлик қилардилар. Бизнинг хонадонга «Ўтган кунлар» китобининг 3- бўлими ҳам ўша дўкондан сотиб олиб келтирилган эди. Китоб араб алифбосида нашр этилган бўлиб, расмларини рассом тўла чизган эди.

Амаким Эски Жўвадаги дўконда касибчилик қилардилар. «Ўтган кунлар» чиққан йили кечқурун амаким мени дўконларига олиб чиқиб ўқитганлар.

Дўконга 20—30 чоғли одамлар йиғилган. Уларнинг бари саводсиз. Мен овоз чиқариб ўқий бошлайман. Косиблар ҳам иш қиладилар, ҳам китоб эшитадилар. Аммо

пашша учса эшитиладиган жимлик ҳукмрон бўлади. Ҳатто бировнинг йўталишига ҳам рухсат йўқ, оғзим чарчаб, лабларим қуруқшаб қолади. Уқиш хўрознинг бир икки қичқиршигача давом этарди.

Эртасига кечга томон яна дўконга чиқаман. Эшитувчилар мендан аввал чиқиб, пойлаб ўтиришар эди. Яна ўқий бошлайман...

Ўзбекнинг биринчи романини шу зайлда ўн кунда ўқиб тугатганман. Мен у вақтларда ёш эдим. Эҳтимол, романдаги воқеаларни ўшанда унчалик идрок эта олманганман. Бироқ ёшим улғайгач, «Ўтган кунлар»мени ўзига шунчалик сеҳрлаб қўйдик, бутун умр ўша сеҳр билан яшайман. Ҳатто умр йўлдошим — Зарофат «Ўтган кунлар»ни ёд билади. Ўша учинчи бўлими ҳамон менда сақланади.

Абдулла Қодирийнинг боғи ёнида 6-болалар уйи бўлар эди. Мен ўша ерда мураббий бўлиб ишлаганман. Қўпинча девор оша боққа кирганимизда, Қодирийнинг боғ ишлари билан машғулликларини кўрардик. Бундай деҳқон сифат инсоннинг «Ўтган кунлар»дек китобни ёзганига ишонгим келмасди. (249 сўз)

Топшириқ:

Ҳикоянинг режасини тузинг ва шахсини ўзгартириб баён ёзинг (I шахсни III шахсга айлантиринг).

УТГАН КУНЛАРИНГНИ УНУТМА...

Саломат Азимова.

Уруш йиллари эди... Отам урушда ҳалок бўлгани туфайли Қибрай қишлоғига Темур карвон деса ҳамма танийдиган бобом бизни ҳовлиларига кўчириб кетдилар. У киши кўпни кўрган, кези келганда қаттиққўл, лекин етимпарвар, бағри кенг одам эдилар. Қайси қариндошларимизнинг оиласида кимдир урушга кетиб, қаровсиз қолган бўлса, ҳаммасини уйларига тўплайдилар, ҳатто 8 ёшлар чамасидаги бир боланинг отаси урушда ҳалок бўлиб, онаси очликдан кунжара еб, шишиб ўлган экан, ўшани ҳам асраб олдилар.

Шундай қилиб, бир ҳовлида йигирма жон бўлдик. Бобом, онам ҳамда бобомнинг сингиллари — аммам ишлардилар. Бувим ҳар куни тонг саҳарлаб ола говмушни соғиб, ҳаммамизга ярим пиёладан сут, бир парракдан қора нон ёки бир бўлакдан қайнатилган лавлаги берар-

дилар. Кун ора карточка билан бобом ишлайдиган «Қибрай» совхозидан қора «аржиной» нон бериларди. Оилада кимдаким саҳар соат 5 ларда уйғонса, ўша карточкани олиб, юзга яқин одамдан иборат навбатга чопади. Сабаби, ким ўша куни нонга борса, бир бухонка устидаги бир бурдаси ўшаники, йўлда бемалол еб келиши мумкин. Нонга бориладиган куни болалар ўртасида мусобақа бўларди. Ким уйқудан эртароқ тураркин? Қўрқиш йўқ. Очлик на қўрқиш, на бошқани тан олади. Бувим олиб келинган нонни бир неча бор «бисмилло» ни айтиб, йигирма парракка бўлиб, қолганини беркитиб қўядилар: эшикли уй, меҳмон келиб қолиши мумкин. Биз, болалар: «Худоё меҳмон келмасин»,— деб нола қилардик. Ҳеч ким келмаса, нон бизники эди-да. Кунига бир маҳал бир бўлакдан нон еб, бошқа маҳал оқ лавлаги ёки олма қоқини ивитиб, сувини чой ўрнида, донини нон ўрнида истеъмол қилардик. Энди билсак, қорнимиз тўймай қолганини билиб, овутиш учун қизиқ-қизиқ афсона ва эртақлар айтиб берарканлар. Ҳафтада бирикки марта атала ёки угра ош пиширилар эди. Бобом: «Болагиналаримнинг ичи шилиниб кетди-ку, кампир, амаллаб бўлса ҳам бир ош қилиб бергин»,— деб бувимни қистардилар. Ўша куни ҳовлимизда байрам бўлар эди. (278 сўз)

Р е ж а:

1. Уруш йиллари эди.
2. Бир ҳовлида 20 жон.
3. Ҳовлимизда байрам.

ЁШ УЛУҒБЕК.

Миркарим Осим.

Ёш Улуғбек одатдагидан кўра эртароқ ўрнига кириб ётгани учун анчагача ухлай олмади. Ҳар кундагидан эртароқ туриб, юз-қўлини ювиб, «саёҳатга шай бўлиб турай», деб ўйлади у ич-ичидан қувониб. Ҳазил гапми, эртага устози Ориф Озарий билан бирга Марофа шаҳрига бориб, улуғ олим Насриддин Тусийдан қолган расадхонани кўриб келади-я! Бу катта бахт-ку. «Бобом нечун дарров рухсат бера қолдилар-а? Илгари бундай эмас эдилар-ку. Менга аввалгидан кўра меҳрибон бўлиб қолдилар-а»,— деб ўйлар эди у ётган жойида.

Анча вақтгача ухлай олмай чарчаган Улуғбек қаттиқ уйқуга кетиб, офтоб ёйилиб кетгунча ухлади.

— Нечун мени эртароқ уйғотмадингиз?— деди у кеч тургани учун хафа бўлиб тепасида турган бувисига.

— Ширин уйқунгни бузишни истамадик,— деди қора кўйлак кийган Бибиҳоним киртайган қийиқ кўзлари билан унга маъюс боқиб.— Уйқуга тўйган киши кундуз карахт юрмайди. Тур ўрнингдан, юз-қўлингни ювиб, тезроқ нонушта қилиб ол!

Ун ёшга кирган, ориққина, бўйчан Улуғбек кун салқин бўлишига қарамай, ич кўйлақда ҳовлига тушди. Усти қопқоқли ўра ёнидаги обдастани кўтариб кўрган эди, суви оз экан. Девор тагидаги хумчадан чўмичда сув олиб, обдастани тўлдирди-да, юз-қўлини ювди.

Канизаклар ёрдам беришга журъат этмай, узоқдан бир унга, бир қовоғи солиқ Бибиҳонимга қараб кўйишарди. Улуғбек мустақилликка ўргатилган, бировнинг ёрдамисиз ўзи ювиниб, ўзи кийинар эди.

У айвондаги қозиққа илинган сочиққа артиниб, калта энгли камзулини кийиб олди-да, дастурхон ёнига ўтирди. Совиб қолган шўрвага нон тўғраб, қорнини тўйгазгач, ўрнидан турди. Ташқарига чиққанида бошидаги кулоҳига оқ салла ўраган ёш устози Ориф Озарий ва чорпахилдан келган навқари Арғадоқ уни катта дарвоза ёнида кутиб туришар эди. Хизматкор эгарлоғлиқ отларни отхонадан етаклаб чиқа бошлаганида кўранинг бир чеккасида турган кекса қушчига Улуғбекнинг кўзи тушиб қолди.

— Ассалому алайкум, Алибек оға,— деб қичқирди у.— Қақнусни парварини қилиб турибсиз-ми? Анга ивтилган эт бераётирсизми?

— Ҳа, суюкли лочинингизга қараб турибмен, ул овга чиқинингизга маҳтал.

— Қани, бир кўрай.

Орадан уч-тўрт дақиқа ўтмай, соч-соқоли оқара бошлаган қотма чол чарм кўлқопли кўлига Улуғбекнинг суюкли лочинини кўндириб чиқди-да, кўл силкитиб уни учуриб юборди. Қуш оёғидаги кумуш кўнғироқни жингирлатиб ҳавога кўтарилди, учиб келиб эгасининг боши устида айлана бошлади. Улуғбек хурсандлигини ичига сиғдиролмай, қийқириб кўлини кўтарган эди, қуш билан гига кўниб, тумшуғи билан патларини таради-да, бошини қийшайтириб, сариқ кўзларини чақнатиб, унга қараб кўйди.

— Бугун овга кетаётганимиз йўқ, Қақнус, уч-тўрт кун сабр қилиб тур,— деди Улуғбек меҳри товланиб.

— Биз бугун лочин каби фазойи бепоёнга кўтарилиб, юлдузлар оламини сайр этган улуғ Насриддин Тусий Ҳазратларининг расадларини зиёрат этгали кетаётирмиз,— деди Ориф Озарий шогирдининг сўзини тасдиқлаб. (382 сўз)

Топшириқлар:

1. Эски ўзбек адабий тилида қўлланган сўзларни дафтарингизга ёзинг. Маъносини изоҳланг.
2. Матн режасини тузинг.
3. Режа асосида матн мазмунини баён этинг.

ҲУМО ҚУШИ.

Иброҳим Ғофуров.

Бир ёш дўстим армон ҳақида сўради. Армонлар учрашувларда бўлади. Учрашувлардан сўнг бўлади армонлар.

Сомон сувоқли томимизнинг орқасида шу томга қараб тарвақайлаб ўсган улкан гилос бор эди. Сарик гилос эди. Шохлари доимо қўнғир тусда атласдай ялтираб, эски пўстлари кўчиб ётарди. Биз гилос устида ўйнашни, шохдан-шоҳга осилишни яхши кўрардик. Томдан гилосга, гилосдан томга ўтардик, Томлар эса лолақизғалдоқлар гиламига айланарди.

Гилоснинг силлиқ шохлари яланг оёқларимизга ғоятда хуш ёқарди.

Бир куни тонг азонда уйқум ўчиб, ҳовлимизнинг чеккасидаги кичкина эшикдан югуриб боққа чиқдим. Балки қирқ саккизинчи йил эди, балки қирқ тўққиз. Ҳар ҳолда эллигинчи эмасди.

Чопқиллаб гилос тагига бордим. У ерга етмасимдан бирдан таққа тўхтаб қолдим. Гилос тагида қанотлари худди сарик атласдай қизил, мовий, сарик товланган бир ғаройиб қуш менга ҳуркиб қараб турарди. Унинг гўзал бошида йилтиллаган чўғдай кичкина тожи ҳам бор эди. Мен ҳеч қачон бундай қушни кўрмаган эдим. Ҳолбуки, бизнинг ёқларда қушлар ғоятда кўп, бу ерлар қуш сайроғи оламни тутар жойлар эди.

Қуш беҳад гўзал ва фусункор эди. Негадир учиб кетмас, ҳамон ҳуркиб менга қараб турарди. Мен беихтиёр бир қадам ташладим. Қуш зум ичида кўздан ғойиб бўлди.

Мен, мана, то бугунга қадар ўша қуш каби қушни бошқа учратмадим. Уша қушни — ўн яшар бола тасав-

вурига афсоналардек товланиб кириб келган ўша қушни эслайман. Яна бир кўрсайдим. У билан бирга ўша боғлар узумлаб кетган саришта, жозиб ишкомлар узра учсайдим, дейман. Лекин бундай қуш одамга бир мартагина кўринаркан. Яхши одамлар билан учрашсам, ўша қуш эсимга тушади. Одамлар олтиндан ҳам қимматлироқ сўзларни менга ҳадя этсалар, ўша қушни эслайман.

Бахт қушимикан ўша қуш, болалигимда учраб, хаёлимни ўғирлаган ва мени хаёл оламига гирифтор қилган? Навойнинг ғазали эмасмиди ўша қуш? Бетховеннинг музыкаси эмасмиди ўша қуш? (263 сўз)

Топшириқ:

I шахсга исм қўйиб, III шахсга айлантриб баён ёзинг.

МОҲЛАРОЙИМ.

Мирза Карим.

Нодира Андижонда бўлган куннинг эртасига онасидан узр сўраб, мураббияси Ҳафиза отинни йўқлаш тайёргарлигини кўрди. Ойишахоним қизининг бу одатини яхши билар эди. Нодира илк бор алифдан сабоқ берган, кўнглига шеърият уруғини сочган Ҳафиза отин олдида ўзини ҳамиша қарздор деб ҳисобларди.

Маликанинг тор кўчалар бўйлаб келаётгани шу он кишиларга ёйилар, улар ҳаким, мингбоши, қози устидан арзини тўкиб солишга интилишарди. Нодира уларнинг арз-додларини тинглар, кўнглини кўтарар, айрим ҳолларда ўн-ўн беш тилла, кумуш тангаларни ҳадя этарди. Бундай саховатни кўрмаган ғариб-ғураболар аввал эсхушларини йўқотгандай жимиб қолишар, маликанинг ўзи илтифот кўрсатаётганлигидан юзига табассум югурар, Нодира то кўздан ғойиб бўлгунча дуо қилишарди.

Ҳафиза отин дарвозаси очилганлигини, гўё эшикдан нур ёғилиб келаётганлигини кўрди-ю, кўзларига ишонмади. Тўғриси, енгил-елпи либосидан уялди, аксинча, Нодира буни сезмагандай бағрига олди. Ҳафиза отин олтмишларга бориб, сочи оқарган, елкалари сал чиқиб қолгандай эди. Устози шошиб дастурхон ёзишга уринарди, лекин Нодира кўнмади.

— Сабоғингиз тўкин дастурхондай... Шундай соғиндим...

— Бир пиёла чой қўймасам, ўлар... Сиз қаерлардан келасиз-у... . Нодира охири кўнди.

Ҳафиза отин ўзида йўқ хурсанд, дастурхон ёзишга уринарди-ю, қўлига бошқа нарсалар илинаверарди.

Ҳафиза отин ночоргина дастурхон ёзди, мана шу дастурхон атрофида маликанинг, қолаверса, машҳур Нодиранинг савлат тўкиб ўтириши ноёб бахтнинг ўзи эди. Ҳафиза отин гапларини йўқотиб қўяр, пиёла уза-таркан, нозик қўллари қалтирар, гап сўз айтишдан чў-чирди, аммо малика гўё ўн беш йил муқаддамги камтар Моҳларойимнинг ўзи эди.

Нодира устозидан ажралгиси келмай, кетишга изн сўради. (219 сўз)

Р е ж а:

1. Маликанинг устози ҳузурига ташрифи.
2. Нодиранинг нотаниш кишиларга муносабати.
3. Моҳларойим Ҳафиза отинникида.

ФИЛДС МУКОФОТИНИ БИЛАСИЗМИ?

Филдс мукофоти математика соҳасидаги фан оламида алоҳида ўрин тутади. У халқаро математиклар уюшмасининг олий даражадаги мукофоти бўлиб, тўрт йилда бир марта соф риёзат соҳасида яратилган энг яхши илмий ишларга берилади.

Биринчи жаҳон урушидан кейин 1924 йилда турли қитъа математикларининг Канададаги Торонто шаҳрида 2- халқаро конгресси бўлиб ўтди, унда шу фан намояндаларининг ишларини муносиб баҳолаш учун доимий мукофот тайинлаш масаласи ўртага ташланди. Бу ишнинг асосий ташкилотчиси Торонто дорилфунуни профессори — Жон Чарльз Филдс (1863—1932) эди. Бу ишни амалга ошириш учун Филдс жуда кўп меҳнат сарфлади.

Ниҳоят, 1932 йилда риёзиётчиларнинг навбатдаги конгрессида у амалга ошди. Афсуски, ушбу анжуман бошланмасдан сал илгарироқ Филдс оламдан кўз юмган эди. Қолдирилган баёнотномасида у ўз маблағининг бир қисмини халқаро математиклар уюшмасига васият қилганди.

Филдс мукофотининг бошқа мукофотлардан фарқи шундаки, у ҳар 4 йилда бир марта ёши 40 дан ошмаган, математика фанининг ривожланишига катта ҳисса қўшган ёш олимларга берилади. Бунда мукофот соҳибининг миллати, эгаллаб турган лавозими, Ер юзининг қайси қитъасидан эканлиги ҳисобга олинмайди.

Ҳайъат бу номзодларни танлашда, албатта малакали олимларнинг фикрларига асосланади, номзодлар махфий равишда овозга қўйилади.

Ҳақиқий номзодларни танлаш мақсадида Филдс мукофоти ҳайъат аъзоларининг номлари голиб эълон қилинганча сир тутилади. Давр ўтиши билан Филдс мукофоти совриндорлари кўпайиб бормоқда. Ҳозирги кунга келиб, уларнинг сони 34 га етди.

Охирги конгресс 1990 йилда Японияда бўлиб ўтди. Бу конгресснинг қувончли томони шундаки, унда жумҳуриятимиз академиги Маҳмуд Салоҳиддинов билан иқтидорли олим Шавкат Аюпов ҳам қатнашдилар. Шунини айтиш жоизки, ҳозирги пайтда Филдс мукофоти совриндорларининг кўп қисми ҳаёт бўлиб, риёзиёт фанининг ривожланишига улкан ҳисса қўшган бу олимлар фан йўлида ҳормай-толмай хизмат қилмоқдалар. (250 сўз) («Еш куч»дан)

Топшириқлар:

1. Филдс мукофоти қачон, қандай ташкил этилди?
2. Филдс мукофотининг бошқа мукофотлардан фарқи нимада?
3. Юқоридаги саволларга жавоб беринг ва уни тўлдириб баён ёзинг.

ОТА ВА ОНАГА ЯХШИЛИҚ ҚИЛМОҚ БАЁНИДА.

Маҳмуд Умаров.

Ҳадисда шундай дейилур: «Ота-она ва устозни ранжитган фарзанд жаннатга кирмайди, агар узр ва тавба билан кирмаса. Яна ота ва онанинг амрини маҳкам тутинглар ва айтганини бажо келтиринглар, чунки сизларнинг пайдо бўлмоғингизга улар сабаб, аларнинг кўнглини офритсангиз, жон бермоғингиз қийин бўлур».

Айтибдурларки, бир куни Саййиди Олам қабристон яқинига келдилар ва гўрдан нола ва зорланиш овози чиқаётганини эшитдилар. Гўрдан: «устимда оташ, остимда оташ, ўнгимда оташ ва чапимда оташдир» деган нола эшитиларди. Расули Худо: қабристонга кимки ўлик қўйган бўлса келсин!— дедилар. Чақиртирдилар, ҳаммалари йиғилиб келдилар.

Ҳар қайсингиз ўз қариндош-уруғларингизнинг гўрининг бошига келинглари, деб айтдилар. Шундан сўнг ҳар қайсилари ўз қариндошларининг гўрлари бошига келдилар. Бир қари кампир қўлида асо билан ўша овоз

чиққан гўрни ёнига келиб тўхтади. Шу пайт расули алай-хиссалом хотиндан бу гўрда сенинг киминг ётур, деб сўрадилар. Ул хотин: «Бу гўрда менинг ўғлим бордур, лекин мен ўғлимдан безордурман»,— деди. Расули алай-хиссалом, нима учун ўғлингдан безорсан, деб сўрадилар. Менга кўп озор бергандир, шунинг учун мен ундан рози эмасман, дебди хотин. Ундай бўлса, энди рози бўлгил, дедилар. Асло рози бўлмади. Шу пайт Расули алайхиссалом дуога қўл кўтариб айтдилар, ўртадан пардани кўтаргил, токи бу хотин ўғлининг азобини кўзи бирла кўриб билсин. Дарҳол парда кўтарилди. Шунда кампир гўрнинг тўрт тарафида ўт ёниб тургани ва ўғлини куйдириб азоб бераётганини кўрди. Кампир ўғлини бу ҳолда кўриб, ўзини гўрга отди ва «Эй оллоҳ, энди ўғлимдан розиман, азоб бермагил, сеп ҳам рози бўлгил», деб илтижо қилди. Шу заҳотиёқ кампирнинг дуоиси қабул қилиниб, азоб роҳатга айланди. Шунинг учун айтадурларки, «Ота-она рози-худо рози», деб. (249 сўз)

НОН ҲАМ НОН, УШОҒИ ҲАМ НОН.

Нон! Мана шу биргина сўз замирида бир жаҳон маъно бор. Нон шунчаки дастурхонимиз безағи эмас, балки тириклик мазмуни, ҳаёт манбаидир. Шу боисдан ҳам, аждодларимиз нонни муқаддас билганлар, у ҳақда қўшиқ ва дostonлар тўқиганлар. Ерда бир бурда нонни, кичик бир ушоқни кўрсак, олиб дарров кўзимизга суртишимиз, эҳтиётлаб покиза жойга қўйишимизнинг боиси ҳам нонга бўлган буюк муҳаббатимиз ва эътиқодимизнинг рамзидир.

Ўзбек халқининг замонлар синовидан ўтган жуда кўп яхши миллий одат ва анъаналари бор. Нон билан боғлиқ бундай миллий расм-русмлар, удумлар ҳам ота-боларимизнинг беҳад донишмандлигидан далолат беради. Зеро, халқ назарида ҳамма нарса: ор-номус ҳам, виждон ҳам, иймон ҳам... нонни эъзозлашдан бошланади. «Нон — кечамиз, бугунимиз, эртамыз», деб таъкидлайди боболар. Ҳа, оналар сутининг мўътабарлиги, оталар билагининг бақувватлиги, болалар табассумининг нафосати, юрт гўзаллиги-ю, турмуш чиройи, ўтмишимизнинг мавжудлигию, келажагимиз барқарорлиги ана шу мўъжазгина нон билан боғлиқ.

Ҳикоя қилишларича, Султон Улуғбек навбатдаги сафаридан Самарқандга қайтаётган экан. Кўча ўртасида

ётган бир бурда нонни кўриб қолибди. Шошиб отдан тушиб, нонни кўлига олибди-да, уни ўпиб пешонасига сурибди. Буни кўрган мулозимларидан бири:

— Ҳазрат, ўзингиз отдан тушмасдан, бизга айтсангиз бўлмасмиди. Султонлик шаънига...— дебди. Шунда Улуғбек:— Нонга менинг назарим тушди, бинобарин, нонни ердан мен олишим керак. Бошқа кимсага айтсам, нонга нисбатан ҳурматсизлик қилган бўлардим,— деб жавоб берибди...

Қиссадан ҳисса:

Ноннинг номи улуғ, номидан ҳам ўзи улуғ.

Мана, жуда қадимдан нон билан боғлиқ халқ урушлари ва урф-одатларидан айрим қатралар:

Болага инс-жинс зиён етказмасин деб, она ўз гўдаги ёстиғи остига нон қўйган. Ота ўғлини ўзга юртга сафарга отлантириб, оқ фотиҳа бераркан, «бало-қазолардан сақлайди», деган маънода фарзанднинг кўлига бир сиқим она ер тупроғи билан нон тутқазган.

Чавандоз улоқ бошланиши олдидан «мадаккор бўлсин» деб белига бутун нон тугиб олган.

Овчи овга борганда ваҳший ҳайвон ботиниб ҳужум қилмасин, деган мақсадда, қўйнида нон сақлаган.

Йўлга чиққан баҳодирга ота-онаси ёки суюқлиси нон тишлатиб қолган. Токи нон насиба тортиб, у уйга соғсаломат, бешикаст қайтсин.

Хастани, кексаларни кўриш, устозни зиёрат қилиш, ҳол-аҳвол сўраш унинг уйига нон тугиб боришдан бошланган.

Меҳмон кутиш даставвал нон билан бўлган ва ҳоказо.

Хуллас, сайёҳ сафарда, деҳқон далага қўш чиқарганда, чўпон отарга жўнаганда, боғбон Наврўзи олам келиши биланоқ боғ парваришига киришганда, чўлқувар чўлга отланганда, олим бош қотириб, тунни тонгга улаганда азиз нон унга ҳамроҳ бўлган. (357 сўз) («Олтин сандиқ очилди» китобидан)

Р е ж а:

1. Нон — муқаддас.
2. Ноннинг номи улуғ, номидан ҳам ўзи улуғ.
3. Нон билан боғлиқ миллий урф-одатлар.
4. Хулоса.

Бир иккинчисини йўқлаб, аҳволдан хабар олиб туриш инсонлар ўртасидаги энг олий ва қадимий удумлардандир. Дарҳақиқат, кишилар бир-бирлари билан борди-келди қилмасалар, ҳаёт завқли бўлмайди. Бир-бирини йўқлаш, дўстлик-биродарлик ипларини боғлаш ва мустаҳкамлаш, шодликни ҳам, андуҳларни ҳам шериклашишни халқ бир ибора билан «меҳмондўстлик» деб атаган, халқ ўртасида меҳмонга бориш, меҳмон кутиш қоидалари, одатлари, удумлари турли-тумандир. Уларни яхши билиш, маъноларини уқиб олиш фойдадан холи эмас, албатта.

Хўш, «меҳмонга бориш», «меҳмон кутиш», «меҳмон дастурхони» деганда нималар тушунилади?

Дастлаб шуни айтишимиз керакки, кишидаги энг яхши фазилатлар айнан унинг меҳмондўстлигида намоён бўлади. Бошқа халқларда бўлгани каби меҳмонномага оид урфлар, удумлар, меҳмон-меzbоннинг олижаноб фазилатлари, одоби ўзбек халқ оғзаки ижодида ҳам кенг ва атрофлича ўз ифодасини топган.

Чунончи:

Меҳмонли уй қутлуғ.
 Меҳмон келар эшикдан,
 Ризқи келар тешикдан.
 Уй кўрки — меҳмон.

каби мақолларнинг яратилиши бежиз эмас, албатта.

Ҳикоя қилишларича, Айиқполвонликка Арслон меҳмон бўлиб келибди. Айиқ меҳмонни ёнғоқ билан сийламоқча бўлиб, катта ўғлига ёнғоққа чиқишни буюрибди. Ўғли кўнмагач, айиқ бу ишни ўртанча ўғлидан илтимос қилибди. У ҳам кўнмабди. Ниҳоят, айиқ кенжа ўғлидан илтимос қилибди. У ҳам отасининг гапини рад этгач, Арслоннинг жаҳли чиқиб: «Болаларим одобли деб эдинг, биронтаси ҳам гапингга кирмай, сени хафа қилипти-ку?!— дебди. Шунда Айиқполвон Арслонга қараб:

— Ёнғоқ тагидан сал нарироққа борайлик,— дебди. Улар сал нарироқ кетишгач, айиқполвончалар шошиб-пишиб ёнғоқ дарахтига тирмашиб чиқишибди-да, ёнғоқ олиб тушиб, оталари билан меҳмоннинг олдига қўйишибди. Бундан ажабланган Арслонга Айиқ дебди:

— Бунинг сабабини катта ўғлимдан сўра.

Арслон сўраган экан, катта ўғил: «Отамиз дарахт тагида эди, падари бузрукворимиз, турган жойда унинг тепасига чиқишимиз одобдан эмас-да, ахир»,— дебди. Шунда Арслон айиққа:

— Тезроқ дарахт тагидан кета қолсанг бўлмасми-ди?— деганда, Айиқ:

— Ёнимда меҳмон турган эди. Уни ранжитиш, безовта қилиш одобдан эмас. Ахир «Меҳмон отангдан улуғ», деган ҳикматни эшитмаганмисан?— деб жавоб қилибди.

Меҳмон доимо ана шундай юксак даражада улуғланиб келинган. (291 сўз)

Топшириқлар:

1. Матн мазмунини гапириб беринг.
2. Меҳмондўстлик ҳақида қандай мақол ва ҳикматли сўзларни биласиз?
3. Ўзбек халқининг меҳмондўстлиги ҳақида билганларингизни кўшиб, баён ёзинг.

ДОВЮРАК ҚИЗ.

Ҳамма мени шундай деб атарди. Довюрак қиз!

Ўзбек хотин-қизлари орасидан биринчи бўлиб менга парашютда сакраш, самолётни бошқариш насиб этган. Ўрта Осиёда биринчи бўлиб аёллар орасида паровоз ҳайдадим, тепловозни бошқардим.

Болалигимда жуда шўх, олов эдим. Копток ҳам тепардим, чиллак ҳам ўйнардим, дарахтларга ҳам чиқиб кетаверардим, ишқилиб жоним ичимга сиғмасди.

Мен Чинғатойдаги мактабда ўқирдим, дарсдан бўш пайтларимда темир йўл бекатида ишлайдиган Ойишахон холамларнинг олдиларига бориб турардим. Еттинчи синфни битиргандан кейин холам:

— Башорат, бизга телефонистка бўлиб ишга кирмайсанми? Жудаям қизиқарли... иннайкейин бизда ҳар хил тўгарақлар бор,— деб қолдилар. Мен рози бўлдим. Темир йўл бекатида алоқачи бўлиб ишлай бошладим. Ишдан бўш вақтларимда кўнгилли спорт жамияти қошида тузилган парашютда сакраш тўгарагига қатнардим. Охирги машғулотда раҳбаримиз: «Эртага парашютда биринчи бўлиб Мирбобоева сакрайди», «Башорат Мирбобоева, ўзбек қизлари орасидан етишиб чиққан биринчи машинист» деганда жуда ҳам ҳаяжонланиб кетдим. Нимагаки, у пайтдаги парашютлар ҳозиргисига ўхшамасди. Парашютда сакраш ҳар биримиздан абжирлик,

хушёрлик, тезкорликни талаб қиларди. Болалигимда спорт билан шуғулланганим, жисмоний меҳнат қилиб, чиниққанам яхши бўлган экан, бўлмаса биринчи бўлиб сакраш қаёқда...

Биринчи бўлиб сакрайсан, дейишганда шуларни ўйлаб ҳам қувондим, ҳам масъулият сездим. 1935 йилнинг 1 августида парашютда сакрадим.

Ўзбекистоннинг биринчи президенти Йўлдош ота Охунбобоев парашютда сакраганимни эшитиб, мени хузурларига чақиртирдилар. Мен ота ҳақида кўп эшитгандиму, ўзларини сира кўрмагандим. Қувониб кетдим.

Хонага кириб борганимизда тўрда юзларидан нур ёғилиб турган, бошларига дўппи кийган бир отахон ўтирдилар. Ота бизни илиқ қарши олдилар-да, ёнларидан жой кўрсатиб ўтиришга таклиф қилдилар.

— Осмонга парвоз қилган қизим шуми?— сўрадилар ота Салима опадан, кейин менга қараб:

— Қўрқмадингми?— дедилар.

— Йўқ!

— Раҳмат!— ота пешонамдан ўпдилар-да:

— Энди Башоратга учувчилар кийимини тиктириб беринглар, мен уни учувчиликда кўришни хоҳлайман,— дедилар. Кейин менга патефон совға қилдилар. Ота берган патефонни ҳозиргача авайлаб сақлаяпман.

Шундан кейин самолёт ҳайдашни ҳам ўргандим. Темир йўл бекатида алоқачи бўлиб юриб, паровоз ҳайдашга ҳам ўқидим.

1941 йилнинг 20 декабри эди, ўшанда мен паровоз ҳайдардим. Рейсдан қайтишим билан депо бошлиғим:

— Қани, Башорат, отлан, бизни кутишяпти,— деб қолди.

Борган жойимизда бизни Йўлдош ота, Усмон ота ва Ҳасан ота Исмоилов кутиб туришган экан. Билсам, мен фронтга совға олиб кетаётганлар билан Москвага борар эканман.

Совғаларни вагонларга жойлаб, Москва шаҳрини фашистлардан ҳимоя қилаётган жангчилар хузурига йўл олдик. Паровозни Туркистон бекатигача ҳайдаб бордим.

Москвага етиб қолганимизда фашистлар поездимизни ўққа тутишди. Машинистимиз қаттиқ яраланди. Нима қилиш керак? Ота мени ўз вагонларига чақирдилар:

— Башорат, кўряпсан, машинист ярадор. Нима бўлса ҳам Москвага етиб олишимиз керак, паровозни ўзинг ҳайдайсан...

— Бўпти!— дедим.

Вагондан тушдим-у, паровозга ўтирдим. Душманга бўлган нафратим ошди. Чунки мен урушнинг даҳшати-ни, бомбанинг нималигини ўз кўзим билан кўрдим. Кўп машаққатлар билан Москвага етиб бордик. Вокзалда бизни маршал Жуков кутиб олди. Совғаларни топширдик. Сўнг бизни учта фронтга бўлишди. Мен ўшанда қирчиллама совуқда жангчиларимизнинг мардонавор жанг қилаётганларини кўрдим. Уларга юртдошларимиз саломини етказдим.

Фронтдан қайтиб келиб, кечани кеча, кундузни кундуз демай ишладим.

Мана ҳозир қариллик гаштини сурыпман. (452 сўз)
(«Юлдузлар йўл кўрсатади» китобидан)

Топшириқлар:

1. Матн режасини тузинг.
2. I шахсни III шахсга айлантириб баён ёзинг.

ШЕРАЛИНИНГ ЯЙЛОВДАГИ ИШИ.

Е. Шукуров.

Бундан икки йил аввал яйловда қизиқ воқеа юз берди. Баҳор пайти эди. Дам олишга чиққан Шерали милтигини елкасига осиб, йилқиларни олдига солди-ю, ўтовдан узоқлашиб кетди. У бир неча адирдан ўтгач, отларни ўтга ҳайдаб, ўзи бир тойнинг ҳаракатини кузатиб ўтирди. Бир маҳал тоғ томонда юрган тойнинг қаттиқ кишнаганини эшитиб, чўчиб тушди. Чунки, тойнинг овози кўрқинчли эди. Уни эшитган отлар ҳам бирин-кетин кишнаб юборишди. Бирдан Шералининг кўзи кичкина саман тойни қувиб юрган икки бўрига тушди. У милтигини апил-тапил олди-да, ғазаб билан той томонга югуриб кетди. Шу чоғ бўри тойнинг думига ирғиди. Той жонҳолатда кишнаб юборди. Шерали уч метрча чопиб борди-да, ўқ узди. Тегмади. Бўрилар милтиқ овозини ҳам писанд қилмай, тойни қувлар эдилар.

Шерали ғазабдан қўрқувни унутган эди. Бирдан икки бўри тойнинг орқа сонига ташланиб, уни йиқитди. Бу вақт Шерали анча яқин бориб қолган эди. Тўхтаб ўқ узди. Тойнинг орқа сонига ирғиган бўри ағдарилди. Шерали шошиб қўшоғизни ўқлай бошлади. Шу дам унинг кўзи той томон кетаётган Қорабайирга тушди. Шерали ҳайрон бўлиб, бошқа отларга қаради. Той ва бияларнинг

ҳаммаси бир ерга ғуж бўлиб олибди. Милтиқ гумбурлашидан ва шеригининг ҳалок бўлганидан қўрққан иккинчи бўри қочиш учун энди орқасига бурилган пайтда, Қорабайир етиб борди. Шерали тойнинг гандираклар ўрнидан турганига қувонди-ю, лекин Қорабайирнинг ҳаракатига маҳлиё бўлиб қолди. Чунки у зотли айғирларнинг бўрига ҳужум қилишини ҳеч вақт кўрмаган эди. Қорабайир бўрига етиб олиб, тишлаш учун энди бўйинни чўзган эди, бўри чап бериб, бурилиб кетди. Қорабайир қайрилиб яна қувлади. Шерали бўрини отишни унутиб, тикилганича қолди. Қорабайир бўрига тагин етиб олди. Лекин бирдан тўхтаган эди, от олдинга ўтиб кетди, Қорабайир тупроқни чангитиб орқасига қайтди. Ҳолдан тойиб қўрқиб кетган бўри думини қисганича қочмасдан тишларини ғижирлатиб туриб қолди. Қорабайир эса қулоқларини чимириб, бошини икки ёнга чайқаб, бўрига яқинлаша бошлади. Шу пайт Шерали бўрини отиб йиқитди. (289 сўз)

Тошшириқ :

Ўзингиз матнга мос режа тузинг ва баён ёзинг.

IX СИНФ УЧУН БАЁН МАТНЛАРИ.

БОБУРНИНГ ШАХСИЙ ФАЗИЛАТЛАРИ.

Г. Н. Пант.

Бобур исми «шер» маъносини англатиб, унинг ўзи ҳам исми жисмига монанд киши бўлган, келишган қадди-қомати ва бениҳоя кучлилигидан ташқари довюрақликда, эпчилликда, чаққонликда унинг олдига тушади-гани топилмаган, унча-мунча қийинчиликларни писанд этмаган, айниқса шикорбозлик бобида чиннакам шер бўлиб кетган. У кўпинча икки давангирдай одамни қўлтиқлаб олиб, Агра қалъаси деворлари устида югуриб машқ қилган. У яна ажойиб сузувчи ва ғаввос ҳам бўлган, буюк Гангадан ташқари жамики йўлида учраган ҳинд дарёларини сузиб ўтган. Унинг ширали тил, оҳангдор вазн билан битилган таржиман ҳолини — «Бобурнома»ни ўқир экансиз, муаллиф бадий дидининг нақадар назокатлилиги, ақлу заковати теранлиги, билими нақадар чексизлигининг гувоҳи бўласиз. Бобур табиатни ва базми жамшидларни жонидан яхши кўрган. Айниқса, тоғларни, дарёларни, боғларни, яйловларни кўрганда,

завқу шавқи туғён уриб, мисоли булбулигўё бўлиб, оллоҳни бирдам хотирадан фаромуш қилмаган.

1530 йилнинг март ойида Бобур Лоҳурда бўлади, қайтишда Деҳли яқинида икки ой туриб қолади. Ниҳоят, август ойида Аграга қайтиб келгач, валиаҳди Ҳумоюннинг қаттиқ дардга мубтало бўлгани тўғрисида хабар келади. Беморни дарё билан Аграга олиб келишади. Табибларнинг уринишлари кор қилмаётганини кўриб Бобур ўзинча иш тутади. Оллоҳи таолодан Ҳумоюннинг ўрнига менинг жонимни ол, деб сидқидилдан мурожаат қилади. У Ҳумоюн ётган тахтиравонни уч марта айланиб, «Мен ким, Бобур жисми жонимни Ҳумоюнга бахшида этдим», деб уч марта такрорлайди. Гулбаданбегимнинг ёзишича, ўша кунёқ Ҳумоюннинг аҳволи яхшиланишга бошлаб, Бобурнинг мазаси қочади. Шу ётганича у икки ой ўрнидан турмайди ва 1530 йили 26 декабрда 48 ёшида бандаликни бажо келтиради. (220 сўз)

Топшириқ :

Авалло, юқорида берилган матндаги нотаниш сўзлар устида ишланг, сўнгра Бобурнинг шахсий фазилатлари ҳақида берилган матн ва кузатишларингиз асосида (видеофильм, ўқилган китоб ва ҳоказо) баён ёзинг.

БИЛИМ БАХТ КЕЛТИРАР.

Б. Тўхлиев.

Араб истилоси тўрт аср мобайнида жуда катта ҳудудни қамраб олди. X асрга келиб, бутун туркий ҳоқонлик ҳам амалда уларга тобе эди. Аммо бу ҳукмронлик босиб олинган халқлар маданиятини таг-томири билан қуритиб юбора олмади. Аксинча, Шарқда ҳозирги замон Европа олимлари «ислом маданияти» деб номланган бир маданият юзага келдики, унинг таркиби, араб, форс ҳамда туркий қатламлардан иборат эди.

Юсуф Хос Ҳожибнинг машҳур «Қутадғу билиг» асари мана шу маданият меваларидан бири эди. Асар ҳижрий 462 (мелодий 1069—1070) йилда ёзилган.

«Қутадғу билиг»даги бош масалалардан бири комил инсонни тарбиялашдир. Юсуф Хос Ҳожиб бу асари орқали ўз тасавурида энг комил, жамиятнинг ўша даврдаги талабларига жавоб бера оладиган инсонни қандай кўрган бўлса, шу асосда ўз қарашларини баён этади. Шоир назарида бола қанчалик пухта назорат остида

бўлса, ота-онанинг юзи шунчалик ёруғ бўлади. Назоратдан четда қолган бола беҳуда, ярамас бўлади. Агар ота ўз фарзандини билимдон ақл-идрокли қилиб тарбияламоқчи экан, албатта, унинг назорати билан мутлақо жиддий шуғулланмоғи шарт. Ота-она йўриғини олган фарзандгина чин маънодаги камолотга эришади.

«Қутадғу билиг»да билим ва билимдонлик ҳам жуда улуғланади. Шоир киши кўнглини денгизга ўхшатар экан, билимни шу денгиз тубидаги инжуга қиёслайди. Агар шу инжу денгиз тубидан чиқарилмас экан, унинг оддий сой тошидан фарқи қолмайди.

Кишининг билимдонлиги унинг тили орқали намоён бўлади. Ипорни яширса, ҳиди аён қилганидек, билимни ҳам яшириб бўлмайди. У сўз орқали маълум бўлаверади. Оламда одам пайдо бўлганидан бери яхши одатларнинг барчаси билимдонлар туфайли пайдо бўлди. Шунинг учун ҳам билимдонлар доимо тўрга ўтқазилади.

Ақл-идрокли беклар ўзларига маслаҳатчи қилиб билимдон донишмандларни танлаши бежиз эмас. Жаҳонда билимдан қадрлироқ ҳеч нарса йўқ. Билимсизлик аслида киши учун ҳақоратдир. Ҳаттоки, билимсиз одам тўрга чиқиб ўтирса, тўрни тўр деб бўлмайди. Уни пойгакдан ҳам паст деб билиш керак. Аммо пойгакда билимдон киши ўтирса, у жойни тўрдан ҳам аъло деб билиш лозим.

Билимсиз одам кўзи кўр кишига ўхшайди. Унинг қўлидан етаклаб йўл кўрсатиш, яъни билимга чорлаш шарт. Уқув-идрок зулмат тунидаги машғалдир. Билим кишини шу зулматдан озод қилади. Билимнинг қадри шу даражада баландки, у дўзах ўтидан ҳам кишини халос қилиши мумкин.

Билим — бойлик. Аммо унинг бошқа бойликлардан фарқи бор. Ҳар қандай бойлик ўғрининг қўлига тушса тамом, ундан айрилиб қолиш мумкин. Бироқ билимни ҳеч бир ўғри ўғирлай олмайди. Аксинча, у қанча кўп ишлатилса, шунча кўпайиб бораверадиган бойликдир.

Билим ўрганиш киши кунларини нурафшон қилади, билимдон қанчалик кичик бўлмасин, у эл назарида улғайиб бораверади. Аслида инсонни ҳайвондан ажратган нарса ҳам билимдир. Юсуф Хос Ҳожиб билимнинг қудратини ана шундай ифтихор, кўтаринки руҳ билан тасвирлайди. (390 сўз)

Режа:

1. Билим камолотга етаклайди.
2. Билимдонлик тил орқали намоён бўлади.
3. Билим — бойлик.

Тошшириқ:

Мазкур режа асосида билимнинг ҳаётда тутган ўрни ҳақида биланларингизни қўшиб баён ёзинг.

ИХЛОС ТУЗОҒИ.

Миркарим Осим.

Чўлларни қоплаган чечаклар ҳидидан маст бўлган баҳор шамоли дадил қадам ташлаб кетаётган йигитга тегажоғлик қилиб, яктагининг этакларидан тортқилар, юзини сийпалаб, қулогига бир нарсалар деб шивирлар эди. Қора қошлари бир-бирига туташган, қуралай кўзлари катта-катта, мўйлаби сабза урган, сочлари ўсиб, елкасига тушган хушқомат йигит бир пиёла шароб ичиб олган кишилардек, атрофга кулиб боқиб, юришини тезлаштирарди. Қашқар шаҳрининг ташқарисидаги хонақоҳнинг баланд гумбазини, унинг атрофини ураган қўрғоннинг кунгуралари, сернақш дарвозаси кўзга чалинган, юраги гупиллаб кетди, елкасидаги халтасини олиб, ерга ўтирди-да, пичирлаб дуо ўқий бошлади. Бу ихлосманд йигит мана шу хонақоҳда истиқомат қилувчи пири муршид Офоқхўжани зиёрат қилгани келаётган эди.

Устози Мулла Бозор Охунд ҳар донм: «Ҳой, Бобораҳим, агар фурсат топсанг, у зоти боборакотнинг остоналарига бош уриб, хизматларини қил. Бутун Туркистон ва Қошғар вилоятида Офоқхўжадек табаррук, оташнафас авлиё йўқ, ўзларини Сайид, яъни пайғамбарзодалардандурлар», дер эди. Мана энди у ўша улуг даргоҳ бўсағасида турибди. Насиб қилса, шу бугун фариштадек Офоқхўжа оёғига йиқилиб, табаррук этакларини юзига суртади. Бунинг учун у ҳам жисман, ҳам руҳан тайёргарлик қилиб қўйди. Қашқар яқинидан оқиб ўтадиган Қизилсув наҳрида чўмилиб, таҳорат олди, дуойи такбир билан руҳини поклади.

Юрак уриши босилиб, кўнгли равшан тортгандан кейин у ўрнидан туриб, кунгурадор хонақоҳ томон дадил қадам ташлади, дарвоза олдига етиб келганда қора чопон, чуст дўпчили дарвозабон йигит йўлини тўсди.

— Тўхта, — деди йўловчининг уст-бошига, оёғидаги эски чориги-ю, қўлидаги сеторга шубҳа аралаш қараб.

— Узинг қаерликсан, қаерга борасан?

— Наманганликман, Офоқхўжамни зиёрат этгани келяпман.

Дарвозахона ичида ўтирган эски саллали, малла чопонли, ўрта ёшли киши тасбеҳ ўгиришдан тўхтаб:

— Ажаб дарвешсифат, хушсурат йигит экан, қўйиб юбор,— деди.

— Ҳой, йигит, бу ёққа келинг, халтагизда нима бор?

— Ассалому алайкум,— деди зиёратчи йигит дарвозахонага кириб елкасидан халтани оларкан.— Таваккал қилиб йўлга чиққан киши на талқону, на қалқон ғамин ер, ризқини йўлдан топар,— у халтасидан учта китоб чиқарди:

— Хўжа Хофиз, Лутфий, Амир Навоий девонлари. Йўлда дилимга ғайрат бағишлайдурғон ҳамроҳларим шулар. Юрагимга қил сиғмай қолганда сеторимни илкимга олиб, анинг навосига қулоқ солурман.

— Баракалло, чиндан ҳам шерин мард экансиз. Пиримизга сиздек ёш муридлар керак. Малла чопонли мурид келган йигитнинг оти, насл-насабини суриштирди.

— Отим Бобораҳим Машраб. Намангонда мулла Бозор Охунддин таълим олғонман. (336 сўз)

Топшириқлар:

1. Матн режасини тузинг ва баён ёзинг.

2. Табиат ва портрет тасавурида муаллиф тилнинг қандай ифода воситаларидан фойдаланганига эътибор беринг.

ЭЛНИ ЭЪЗОЗЛАБ.

Шаҳар қозиси маҳбусни шариатга шак келтирганликда айблаб, даҳрийликда гуноҳкор қилиб, тоғдан ташлаб ўлдириш хусусида ҳукм чиқарди ва ижро этишни икки жаллодга топширди. Жаллодлар икки қўли орқасига боғланган маҳбусни ҳайдаб, тоғ этагига келдилар ва гуноҳкорни олдинга ҳайдаб, тоққа чиқа бошладилар. Тоғ йўли ниҳоятда тик ва тор бўлганидан қиличларини яланғочлаб олган қотиллар маҳбус боғланган арқонни қўйиб юбориб, юз машаққат билан тепага интилишарди. Шу пайт баландроққа чиқиб олган маҳбус улкан бир харсанг тошни силжитиб юборди. Ҳалиги тош икки қонхўрни пастга суриб кетди. Маҳбус бўлса тоғма-тоғ қочиб юриб, умрининг ўн беш йилини Бадахшондаги ғорда ўтказди. Бу киши файласуф шир, маърифатпарвар адиб Носир Хисрав эди.

Бўлажак шоир ва давлат арбоби Носир Хисрав 1004 йилда ҳозирги Тожикистоннинг Кабодиён шаҳрида деҳқон оиласида туғилган. Бўлажак халқпарвар шоир дастлаб ўз она шаҳрида ўқиб, яхшигина билим олди. Кейинчалик Марвга бориб, мадрасада ўқийди, мустақил мутолаа билан шуғулланади. Носир Хисрав фалсафа, математика, тил билими, астрономия ва бошқа фанларни пухта ўрганиб олади.

Илмда камолотга эришган Носир Хисрав Балх ва Марв шаҳарларидаги давлат идораларида ишлайди, бир неча йил Марвда солиқ йиғувчиларга бошчилик қилади. Мана шу лавозимдалигида у шаҳар ва қишлоқлардаги меҳнаткашларнинг оғир иқтисодий аҳволини, хонавайронлигини ўз кўзи билан кўради. Виждони қийналиб вазифасидан воз кечади. Шундан сўнг шоир етти йиллик сафарга чиқади.

Носир Хисрав Шарқнинг жуда кўп шаҳарларида бўлади. У илғор фикрларни тарғиб этади. Ҳукмрон синф ва руҳонийлар эркесвар шоирни қувғин қиладилар, таҳқир этадилар. Носир Хисрав дарбадарликда юриб, охири тоғли Бадахшоннинг Юмғон қишлоғидан паноҳ топади. Айрим ривоятларга кўра шоир ғорда яшаган Носир Хисрав умрининг ўн беш йилини Юмғонда ўтказиб, 1088 йили шу ерда вафот этган.

Носир Хисравдан бизга қадар катта ҳажмда адабий ва илмий мерос сақланиб қолган. «Сафарнома», «Саодатнома», «Гулшаннома», «Ҳикматлар мажмуаси», «Мусофирларнинг йўл озуқалари», «Шеърлар девони» шулар жумласидандир. Ўз асарларида шоир илм-фанни, касб-ҳунарни, фойдали меҳнатни улуғлайди, илм ва касбни ўрганишни тарғиб этади. Илмни бахт-саодат калити деб билган шоир донишманд ва олимларни, билимдонларни таърифлайди, кишиларни улардан таълим олишга чақиради.

Маърифатпарвар шоир зулм, зўрлик, жаҳолат ва нодонликни, талончилик ва товламачиликни қоралайди: халқ меҳнати, бойлиги эвазига айш-ишрат билан шуғулланувчи бойлик орттирувчи ҳукмронларни танқид қилади.

Носир Хисравнинг «Сафарнома» асари алоҳида қимматга эга, чунки унда адиб жуда кўп шарқ мамлакатларининг географиясига, табиати, илм-фани, меъморчилигига, турли халқларнинг турмуш маданиятига доир

қимматли маълумотлар, қизиқарли воқеаларни ёзиб қолдирган.

Эркесвар шоир Носир Хисрав ўзи олқишлаган халқ-парварлик, маърифатпарварлик ҳамда инсонпарварлик ғоялари билан ҳамisha бизга яқиндир. (370 сўз) («Олисдаги юлдузлар» китобидан)

ЖАСОРАТ ЙЎЛИ.

Зафар Усмонов.

... Ҳанифа Муродова иккинчи Москва медицина институтида кечган талабалик даврининг икки йиллигини «олтин даврим» деб атайди. Лекин тўсатдан бошланган машъум уруш туфайли институт Омскка кўчирилди. Ёш ўзбек қизи Ватан ҳимоясига отланди. Душман Москва остоналаридан қувилиб, институт эвакуациядан қайтди. Бу вақт ичида қиз ёвга нафрат ўти билан яшади, ҳамширалик қилди, тажриба орттирди.

1943 йилнинг 20 августи ҳаётида унутилмас кун бўлиб қолди. Шу кунни унга институтнинг имтиёзли дипломи ва фронтга йўлланма топширилди.

Тупроғи ағдарилиб ташланган ўтлоқлар, бағри ўпирилиб кетган ерлар қоп-қора! Ҳанифа биринчи Белоруссия fronti ҳарбий госпиталига бораётиб, бу аянчли ўрмонга маъюс тикилди. Кейин, узун-узун ҳар куннинг ташвиши, қайғуси, йилларга тенг келадиган госпитал ҳаёти...

— Бугун операцияни ўзингиз бажарасиз,— деди бир кун тўсатдан госпитал хирург В. В. Яковлев:

— Сиз-чи,— журъатсизгина сўради Ҳанифа. Қизнинг овози титраб кетганини сезиб, устоз далда берди:

— Қўрқманг, мен ёнингизда кўрсатма бериб тураман.

Мўйлови эндигина сабза урган ёш йигит операция столида беҳуш ётарди. Ярадорнинг ҳаёти қил устидалигини Ҳанифа юракдан ҳис қилди.

«Наҳотки ўн гулидан бир гули очилмаган бу йигит... йўқ, у яшаши керак». У операция столига яқинлашди. Ҳанифа ўзини қанчалик дадил тутишга ҳаракат қилмасин, ҳаяжондан қўлларни титраб эди. Аммо бир неча сониядан сўнг, скалпелни қўлига олгач, сергак тортиб тетиклашди. Ҳаёт учун кураш давом этди. Операция муваффақиятли тугади.

— Раҳмат қизим, қўлингиз енгил экан,— деди Ва-

силий Васильевич қизнинг пешонасидан оталарча ўпиб кўяркан.

— Ҳозирги операцияни тинчлик даврида 2—3 йиллик тажрибага эга мутахассислар ҳам ўйлашиб бажаришарди.

Палаткаларда, санитария машиналарида, бомбалар бетиним портлаб турган очиқ жанг майдонларида одамлар ҳаёти учун курашган ҳарбий врач Муродова Курск ҳалқаси, Белоруссия, Польша ерларини босиб ўтди. Ўзбекистонлик қиз ғалабани Берлин яқинида кутиб олди. Бу вақтда унинг кўксини II даражали Ватан уруши, Қизил Юлдуз ордени, ўндан ортиқ медаллар беэаб турарди. Пағонида капитанлик унвони ялтирарди. (270 сўз)

Р е ж а:

1. Ҳанифа Муродованинг талабалик йиллари.
2. Биринчи операция.
3. Ҳанифа Муродова босиб ўтган йўллар.

ҲИҚОЯТ.

Бир аёл фарзандсиз эди. Етти йил турмушнинг аччиқ-чучугини тортиб, фарзанд кўрмаган, аммо умид чироқлари ҳали сўнмаган эди. Кунларнинг бирида бир нуроний чолга йўлиқади. Аёл қудуқдан сув тортиб, обкашига илиб кетаётган эрди. Чол аёлга сўз қотди: «Эй, оналикни қўлга киритишдан маҳрум бўлган руҳ, бугун бир туш кўрасан, тушингда сенга аёллик насиб бўлғай». Чол ногоҳ ғойиб бўлди. Ўша аёлнинг зулматхонага айланган дили нечукдир ёришиб, обкашдаги оғир пақирлар гўё икки қанотли кабутардай енгил туюлиб, ўз қоронғу гўшасига келади. Тушини, ҳатто деразадан мўралаган маҳзун ойдан ҳам сир тутади, кўзи уйқуга кетади. Тушида ёнғинда қолган кулба ичида бир йўрғакланган боланинг йиғисини эшитади, у ўша йўрғакни оловдан омон олиб ўтиш учун ўша дўзаххонага киради. Бола оппоқ ўров ичида қолган, атроф ёнар эди. Бу мўъжизани кўрган аёл ўша оловдан болани олиб, бағрига босиши билан чор атрофда оловдан холи бўлган йўл очилади. Болани омон-эсон, бирон жойи куймай олиб ўтган аёл тонгда деразасига қўнган бир булбулнинг хонишидан уйғониб кетади. Энди уни чуқур ўй комига тортади. Таъбирчининг уйига ҳам боришни эп кўрмайди, сабот билан худонинг хайрли кунларини кута бошлайди.

Орадан уч кун ўтиб, қўшнисининг уйига ўт тушганда, янги бўшанган қўшни аёл уй ичида ўз фарзанди билан қолгани, ҳеч кимнинг гувиллаб ёнаётган уйга яқинлаша олмаётгани аён бўлади. Шунда ҳалиги аёл ўзини тўғри ўт ичига уради. Дарҳақиқат, йўрғак атрофида бир гардиш болани омон сақлаб турар эди. Болани қўлига олиши билан ўт парилари чекиниб, унга оқ йўл берадилар. Аёл остонадан чиқиши билан ёнаётган уй қулаб тушади.

Ҳушсизликдан ва аламнинг зўридан, бахтсизлик ўтидан олов париларини ҳам писанд қилмаган бу аёл оловни сезмайди, оёғи остидаги чўғ, ҳатто унинг товонини ҳам куйдирмаган эди. Бутун қишлоқ аҳли бу мўъжизани хайрли кунларнинг дебочаси сифатида қабул айладилар. Оллоҳнинг иродасига, унинг мўъжизаларига қайта иймон келтирдилар. (275 сўз) («Сирли олам» журналидан)

Савол ва топшириқлар:

1. Сизнингча, ҳикоятда рўй берган воқеалар Оллоҳнинг иродасими ёки афсунми?

2. Бундай воқеалар ҳаётда бўлиши мумкинми? Ҳикоятга мос режа тузинг ва фикрларингизни баён қилинг.

ОТА.

Е. Шукуров.

Ҳаётда нуқсонсиз одам бўлмаганидек, армонсиз одам ҳам бўлмайди. Турғунбойнинг бола-чақаси яхши, онаси меҳрибон. Лекин у отасидан эрта жудо бўлганидан афсусланади. Нуроний мўйсафидларни кўрса, қуюқ салом бериб орқаларидан тикилиб қолади. Оталарини эъзозлаган йигитларга ҳаваси келади. Ҳозир ҳам катта анҳорнинг нариги юзида хаёлга чўмиб ўтирган оқсоқолни кўриб, ажабланиб машинасини тўхтатди.

«Нега анҳор лабида бош эгиб ўтирибди? Мудроқ босиб сувга қулаб тушса нима бўлади?»— деб ўйлади Турғунбой. У кўприк айланиб чол яқинида машинасини тўхтатди. Шунда ҳам ота бошини кўтармади. Турғунбой яқинроқ бориб саломлашди, ота бепарвогина бош қоқиб қўйди-ю, қарамади.

Ота 16 фарзанд кўрди. Учаси гўдаклигида кетди, бирини кейинги хотини ёғлоғи билан бошига уриб, жинни қилиб ўлдирди-ю, ўзи ҳам тўсатдан ғойиб бўлди, бир эмас, 8 йигитнинг биронтаси урушдан қайтмади.

Кетма-кет келган қоракхатлар отани эзиб юборди. Отанинг ягона орзу умиди кенжатоийда бўлиб қолди, уни силаб-сийпаб, ўзи емай едириб, ўзи киймаганини кийдириб ўстирди. Нима деса олиб берди. Ўзи суйган қизига уйлантирди. Ота энди роҳат-фароғатда яшайман, деганда кенжатоий Саркордан меҳр кўтарила бошлади. Ҳатто, унинг дўқ уриш, жеркиш одатлари чиқди. Келин ҳам ундан андаза олди. Ота насиҳат қилди, лекин бўлмади.

Отанинг хўрлиги келди. Айниқса, ўглининг «Биз билан яшаш малол келса, қизингиз билан тулинг», дейиши отани танг қолдирди. У кўз ёшини аранг тийиб деди: «Раҳмат, ўғлим! Майли, мен кетаман, қидирма».

Саркор отани мазах қилгандек кулди. Ота баттар эзилди, унинг уйқуси ҳам, иштаҳаси ҳам йўқолди. Ҳатто, изтироб чекиб, нариги дунёни ўйлай бошлади. Ҳаётдан умидини узиб, анҳор бўйига борганди...

... Турғунбой ота учун осмондан тушгандек бўлди, йигит отани овқатлантиргандан кейин, ҳаммомга олиб кириб ювинтирди. Оппоқ кийинтирди. Мамнун бўлган ота кун сайин тетикланди.

Ҳа, кунлар ўтган сайин ота янги оилани ўз оиласидан аъло кўра бошлади. Турғунбойнинг топар-тутари унча бўлмаса ҳам, қора қозон бемалол қайнаб турганидан хурсанд. Ота ўз нафақасини тақдим қилган эди, Турғунбой ҳам, она ҳам олмади. Шундай қилиб орадан тўққиз йил ўтди. Лекин отанинг тез-тез тоби қочадиган бўлиб қолди. Бир куни у Турғунбойга меҳрли боқиб, бугун пайшанба эканини эслади. Эслади-да:

— Келинг, ўғлим!— дея қучоқ очди.— Бир бағримга босай!— деб қучоқлаб олди, юзини-юзига босди. Турғунбой ҳам отани бағрига босиб, орқасини силади. Ота бир нималарни пичирлади. Турғунбой илғамади. Отанинг қўллари бирдан сидирилиб туша бошлади. Довдираб қолган Турғунбой отани гулзор четидаги каравотга ётқизди. Ота оламдан ўтдилар. Турғунбойнинг кўзларидан дув-дув этиб ёш қуйилди. Хотини Матлубахон додлаб юборди.

Жума куни 100 ёшли отанинг масжид майдонидаги таъзиясига тумонат одам йиғилди.

Ота тобути устида айтилган сўзлар масжидни тўлдириб юборди. Элнинг меҳрибон Турғунбойга бўлган бундай олқиши уни ҳам, бир четда тош қотиб қолган Саркорни ҳам йиғлатиб юборди. Аммо кимнинг нима учун йиғлаётганини одамлар яхши биларди. (424 сўз)

Р е ж а:

1. Турғунбойнинг армони.
2. Отага бўлган ҳурмат.
3. Орадан 9 йил ўтди.

ШАРАФЛИ ҲАЁТ.

Абдулла Авлоний 1878 йилнинг 12 июлида Тошкентда Мерганча маҳалласида дунёга келди. Отаси Миравлон ака асли қўқонлик бўлиб, майда ҳунармандчилик-тўқувчилик билан кун ўтказарди. Бир муддат пиёнбозордаги (ҳозирги Навоий театри майдони) «Ярмарка»да бўз ва чит билан савдо ҳам қилган.

Абдулла 7 ёшдан Уқчидаги эски мактабда Акромхон домлада ўқиди. 1890 йилда Уқчидаги мадрасага ўтди. Сўнг Шайхантоҳурдаги Абдулмаликбой мадрасасида мулла Умар охунда таҳсил кўрди. Аммо тирикчиликнинг оғирлашуви ўқишга имкон бермай қўйди. «1891 йилдан бошлаб фақат қиш кунларида ўқуб, ишладим»,— деб ёзади адиб ўз таржимаи ҳолида. Кўп ўтмай бу ҳам барҳам топди. У бутунлай ишга шўнғиб кетди. Ўзи айтганидек, «бинокор усталигини» ўрганди. Ёишт қуйиш, сувоқчилик, печкачилик, дурадгорлик ишлари билан машғул бўлди.

Адабиётга ҳавас унда шу йиллари уйғонди. У Навоийнинг рангин шеърлятига, Фузулий ғазалларига меҳр қўйди. Сўнгсиз бир иштиёқ билан форс тилини ўрганди. Саъдий ва Ҳофизнинг сеҳрли олаmidан завқ-шавқ олди. Ниҳоят, булар ўз самарасини берди. Ўзи камтарона қайд қилганидек, «шеър ёзишга тутинди», Авлоний бу вақтни 1894 йил деб кўрсатади. Афсуски, ёшлик даврида яратган шеърларининг ҳеч бири бизгача сақланмаган. Шоирнинг бизга маълум шеърлари 1905 йилдан кейин ёзилган. Буни уларнинг руҳи ва характери очиқ-ойдин кўрсатиб туради. Мумтоз адабиёт билан ошнолик унинг шоир ва фуқаро сифатида шаклланишига бениҳоя катта таъсир кўрсатди. Бу ҳол унинг ижодида ҳам, фаолиятида ҳам равшан кўриниб туради.

1904 йилдан бошлаб биз Авлонийни қизғин фаолиятда кўрамиз. У тинимсиз уринишлардан сўнг, ниҳоят Мирободда янги типдаги мактаб очишга муваффақ бўлади. Авлонийнинг илк ўқувчиларидан бири, Тошкент Давлат университетида узоқ йиллар дарс берган таниқ-

ли педагог, марҳум Юсуф Тоҳирӣ мазкур мактаб ҳақидаги хотираларида шундай ёзган эди:

«Шаҳарнинг қарама-қарши чеккасида, Темир йўли ишчилари истиқомат қиладиган Мирободда янги типдаги мактаб очилганлиги ҳақида эшитиб қолдик. Тез орада бу мактабнинг фазилатлари ҳақидаги шов-шувлар, унинг муаллими — Авлонийнинг довуғи бутун шаҳарга тарқалди. Ҳамманинг тилида: «Мирободдаги мактаб олти ойда ўқиш, ёзишни ўргатармиш, география, ҳисоб, табиатни ўрганиш деган дарслар ўқитилармиш»,— деган гап юрарди. Бизга жуда сирли туюлган бу мактабни ва унинг донишманд муаллимини кўришга ҳаммамиз ошиқардик. Ниҳоят бир кун уч-тўрттамыз боришга жазм қилдик.

Мактаб пасттаққина, ним қоронғи бўлиб, масжид йўлагига жойлашган эди. Хонанинг тепасидаги ёруғлик учун қолдирилган туйнукдан қиш ва баҳорда қор билан ёмғир тушиб турарди. Лекин хонада ўқувчилар ва ўқишмоқ учун келганларнинг сони кўп эди. Хаёлимизда домланинг аллақандай бир сирли томони бор эди. Бизни қотмагина, кичик жуссали, қорачадан келган, истараси иссиқ, чўққи соқол бир киши кутиб олди. Бу номи тилга тушган муаллим Авлоний эди. Ўқишга қабул қилиндик. Кўп ўтмай кўз олдимизда янги бир дунё очилганига тўла ишонч ҳосил қилдик. Улар ўқиш-ёзишда, ҳисоб масалаларини ҳал этишда, табиат ҳодисаларидан хабардор бўлишлари, жуда кўп шеър ва ҳикояларни ёд билишлари билан ҳаммамизни лол қолдирдилар. Айни замонда бизнинг эски мактабимиз бўшаб, Мирободдаги Абдулла Авлоний мактаби биздан борган болалар билан лиқ тўлди. Шу тариқа бу мактаб тобора шуҳрат топиб борди. (439 сўз) («Маърифат дарғалари» китобидан)

Р е ж а:

1. Абдулланинг ёшлиги.
2. Шеърятга ҳавас.
3. Авлоний мактаби.

БОҒЛАР ЯРАТАЙЛИК.

Мирзаали Муҳаммаджонов.

Болалик йилларимда ҳамма нарса етарли эмас, очарчилик, тақчиллик эди. Фаровон турмуш, тўкин-сочинлик етти ухлаб тушимизга ҳам кирмасди. Эрта ба-

ҳорда пишадиган тутдан тортиб то кечки шафтолини емагунимизча боғлардан чиқмасдик. Меҳрибон, куйинчак бувиларимиз тайёрлаган шафтоли қоқи, туршак, олма қоқи, ёнғоқ, жийдаларни қиш ойларида танча агрофида ўтириб мазза қилиб ердик. Хуллас, ўша йиллар бизни мевали дарахтлар, она ер боққан эди. Ўша йилларни эсласам, саховатли она заманимизга юз карраминг карра ташаккур айтгим келади.

Асримиз охирига келиб манзара бутунлай ўзгариб кетди. Ишлаб чиқариш кучлари кўпайди. Бу, ўз навбатида, янгидан-янги завод ва фабрикалар, йирик ишлаб чиқариш бирлашмалари, турли хил ташкилотлар, жаммоа хўжалиklarининг барпо бўлишига олиб келди. Янги ерлар ўзлаштирилиб, пахта майдонлари кенгайтирилди.

Неча юз йиллар давомида барпо бўлган боғларимиз кесилди, ўрнига ишлаб чиқариш корхоналари қурилди. Қанчадан-қанча мевали дарахтлар шаҳар ҳуснини бузади, уни ифлослантиради, деган баҳона билан қирқиб ташланди. Янги ерлар сув ресурсларини ҳисобга олмай ўзлаштирилаверди. Натижада Орол денгизидан айрилиб қолишимизга бир баҳя қолди. Хуллас, хатоларимиз учун табиат бизни қаттиқ жазолади. Мевали дарахтларимизнинг кескин камайиб кетиши бозорларимизда меваларнинг нархи кўтарилишига сабаб бўлди. Ёнғоқ, майиз, туршак, данак, хандон писта каби мевалар фақат азиз меҳмонлар келганидагина харид қилинадиган бўлди. Оғизга солса эриб кетадиган ўрикларимизнинг сархил навлари йўқолди. Ваҳоланки, ўрик таркибида инсон организми учун зарур бўлган 18 хил микроэлемент бор. Ҳозирги кунда шифобахш ёнғоқ дарахти фақат тоғли жойларда ва айрим хонадонлардагина сақланиб қолган. Ахир ёнғоқ таркибида 45 фоиздан 75 фоизгача ёғ борлиги, А, В, С витаминлари, 25 фоиз инсон ҳаёти учун керак бўлган моддалар борлиги ҳаммага маълум эди-ку?! Ёнғоқнинг нафақат меваси, балки унинг барглари ҳам шифобахшдир. Кичик бир ёнғоқ шохчаси бўлган хонада юқумли касаллик тарқамайди. Бундан ташқари, ёнғоқ атрофга газсимон фитонцид моддасини чиқаради. У ҳавони тозалашда беқиёсдир. Мен 50-йиллардаги жийдазорларни эслайман, минг афсуски, эътиборсизлик, лоқайдлик туфайли бу мева дарахти ўлкамизда бармоқ билан саноқли қолди.

Азиз болаларим! Ҳозирги даврда жуда кўплаб ме-

вали дарахтлар экишимиз, қирқинчи-эллигинчи йиллардаги ўрикзорларимиз шуҳратиши тиклашимиз, жийдазор, ёнғоқзор, беҳизор, анжирзорларимизни кўпайтиришимиз, анорзорлар барпо қилишимиз керак. Токи «Шарқ жаннати» деб аталган боғларимиз яна ўз қадрини топсин. Бу умумхалқ ишида сиз болажонларнинг ҳам муносиб ҳиссангиз бўлишини истардим. (354 сўз)

Р е ж а:

1. Болалик йилларида.
2. Бизнинг хатоларимиз.
3. «Шарқ жаннати»ни барпо этайлик.

Т о л ш и р и қ :

Матнда иштирок этган I шахсни III шахсга айлантириб баён ёзинг.

ИЛМИ ДОНО.

Бир замонда бир подшо вазири билан жуда ширин гап экан. Кунлардан бир кун икковлари фарзанд кўрибдилар.

Бу икки бола беш-олти ёшга киргач, ўқитмоқ учун домлага берибдилар. Болалар уч-тўрт йил ўқибди, кунлардан бирида домла болаларни синамоқчи бўлибди. Бу синовда вазирнинг ўғли тутилмай, ҳеч бир сўзда қоқилмай, шаррос ўқиб берибди. Подшонинг ўғли ҳеч нимани билмабди, лом ҳам демабди. Домла:

— Эссизгина меҳнатим, ҳай аттанг,— дебди.

— Нимага ундай дейсиз?— дебди подшонинг ўғли.

Домла:

— Ахир нимага аттанг, демайман, сен одам фарзандисан-ку, шунча вақт диққат қилиб ўқитиб келдим. Сенга қилган ҳаракатимни бошқа одамга қилсам бўлар эди,— дебди.

Домланинг гапига шаҳзоданинг хўрлиги келиб, отасига арз қилибди. Подшонинг жаҳли чиқиб:

— Жаллод, домланинг калласини ол!— деганида, ёнидаги вазирларидан бири:

— Ўғлингизнинг гапига кириб домлани ўлдирманг. Уни чақиртириб келиб гап сўрайлик-чи, нима дер экан,— дебди. Подшо кўниб, домлани чақиртириб, гапга солмоқчи бўлдилар. Домла келгандан кейин подшо:

— Домла, бизнинг ўғлимизни неча йил ўқитдингиз?— дебди. Домла:

— Беш йил ўқитдим,— дебди. Подшо:

— Ұқитибсиз-ўқитибсиз-у, нимага бизнинг ўғилини қўрқитибсиз? Шу ростми?— дебди. Домла:

— Нима деб қўрқитибман?— дебди. Подшо:

— «Сен-ку одамнинг боласисан. Агар эшакнинг боласи бўлса ҳам, шунча ўқитганда, мулла қилар эдим»,— дебсиз, шу тўғрими?— дебди. Домла:

— Шундай дедим,— дебди. Подшо вазирига қараб:

— Ҳалим ёлғон гапирмабди-ку,— дебди. Вазир:

— Домла аччиқ устида шундай дегандир. Шунинг учун сиз ҳам аччиқ устида бир ишни буюриб юбора қолинг,— дебди. Подшо:

— Қандай иш буюрай?— дебди. Вазир:

— Шу домланинг деганига бир эшакнинг боласини топиб берамиз. Домла шунни қирқ кунда мулла қилса, домлани қутқарамиз,— дебди.

Шунинг билан эшак боласини топиб келиб, домлага қирқ кун муддат ичида мулла қилишликка берибди. Домла эшакнинг боласини ўқитиш учун бир китобни олиб, ҳар варағига озгина-озгина беда ёпиштирибди, бедани эшакнинг кўзига кўрсатиб, «ҳо-ҳо, ҳа» деб ялатиб ва шундай йўл билан эшакни ҳар варақни очиб, ялаб «ҳо-ҳо, ҳа» дейдиган қилибди. Сўнгра эшакни етаклаб, подшонинг олдига таъзим билан кирибди. Подшо:

— Эшакнинг боласини мулла қилдингми?— дебди. Домла:

— Ҳа, мулла қилиб олиб келдим,— деб эшакни подшонинг олдига олиб бориб, ўртага дафтарни қўйибди. Эшак ҳар варақни тили билан ялаб очиб, «ҳо-ҳо, ҳа»,— деяверибди. Подшо:

— Яшанг, домла! Ҳақиқатдан ҳам менинг ўғлимнинг зеҳни эшакникидан ҳам паст экан,— дебди ва хурсанд бўлиб, домлага бир қанча пул ва кийим-бош бериб юборган экан. Подшонинг ўғли эса яна етти йил ўқигандан кейин унча-мунча хат танийдиган бўлибди ва шундан сўнг яхши зеҳн билан ўқиб, ҳар ишга эътиқод қилиб, илмли бўлиб кетган экан. (370 сўз) («Луқмони ҳаким» китобидан)

Топшириқлар:

1. Матн мазмунини сўзлаб беринг.

2. Илмнинг кундалик ҳаётдаги ўрни ҳақидаги фикрингиз қандай?

3. Матн режасини тузинг. Шу асосда илмли бўлишнинг моҳияти ҳақида билганларингизни қўшиб баён ёзинг.

Июнь ойлари эди. Кун иссиқ. Ҳамма ўзини соя-салқин жойга уради. Мен ҳам ишдан қайтар эканман, Қайковус суви бўйидаги отахонлар чойхонасида бир чойнак кўк чой ичиб кетай, деб сўлим ва салқини хиёбонга йўқалдим. Кеч бўлиб қолган бўлса-да, иссиқ ҳали-бери қайтадиганга ўхшамасди. Бир чойнак кўк чойни кўтариб, чеккадаги сўрига қараб юрдим. Муздек ҳаводан тўйиб-тўйиб симириб, чойнакдаги чойни уч бор қайтариб қўйдим. Ҳали бир пиёла чой ичмаган ҳам эдимки, бешолти қадам нарида бир йигит онасини қўлидан тутиб келаётганига кўзим тушиб қолди. Йигит кун иссиқ бўлса-да, янги оқиш костюм кийган эди. Назаримда у тузукроқ жойда ишласа керак, ўзини сипо тутарди. Она-бола гапини чала-чулпа эшитиб, уларга тикилиб қолдим.

— Юраверинг, онажон! Ҳу, чеккадаги сўрида ўтириб, чой ичамиз!— дерди йигит.

— Йўқ, болажонгинам! Сен чойингни ичиб чиқавер, мен бир чеккада ўтириб, кутиб тураман!— жавоб берди она тўхтаб, ерга чўққайиб ўтираркан.

Йигит гангиб қолди. Чойхонага кириб чой ичишни истамаган онасини ҳар қанча интилмасин, кўндиришга кўзи етмади, шекилли, янги костюмини шарт ечди-да, сувсизликдан сарғайиб кетган йўлка четидаги майса устига тушади. Она эса:

— Вой нима қиляпсан? Қўй, ундай қилма!— деганига қарамай, йигит онасини ерга тўшалган костюмига мажбуран ўтқазиб қўйди.

— Мен ҳозир чой олиб келаман. Сиз мана шу ерда ўтириб, дам олиб туринг. Йигит тез-тез юриб чойхона ичига кириб кетди. Бу пайтда она костюм устидан турди, уни авайлаб қўлига олди, чангларини қоқди-да, қовжироқ ўт устига дастрўмолчасини ёзиб ўтирди. Уғлининг костюмини эса улкан бир бойлик каби тиззасига авайлаб қўйди.

Патнисда қанд-курс, иссиқ нон ва икки чойнак чой кўтариб чиққан йигит онасининг қилган ишини кўрди-ю, индамай қўя қолди.

Мен ҳайрат ва ҳаяжон билан уларга боқиб, кўк чойни ҳўплардим. Биргина она ва боланинг улкан қуёшдай

меҳри мени батамом сеҳрлаб қўйганди. Йигит онаси учун ҳозир бутун дунё бойликларини ҳам тўкиб ташлашга тайёр эди... (283 сўз)

Толшириқ:

Она ва бола ўртасидаги меҳрни шахсий кузатишларингиздан фойдаланган ҳолда III шахсга айлантириб, баён ёзинг.

ЯНА ОТА-ОНА ҲАҚИДА.

Ризоуддин ибн Фахриддин.

Энди дунёга келган боланинг нақадар заҳмату машаққатлар бирла, на даражаларда фидокорлик бирла ўсиб одам бўлгани ўйлаб кўрилса, ота-онанинг моддий ва маънавий қийматлари ҳисобга олинса, уларнинг ҳеч ўтаб тугатиш мумкин бўлмаган ҳақлари, уларга нисбатан ҳурмату муҳаббат кўрсатувнинг кераклиги аниқ бўлади.

Жаноби ҳақ ота-оналарига ва қариндошларига итоатли-ю, оқибатли бўлган кишиларни севар. Ота-онани улуғлаб бўйсунмоқ, ҳурмату иззат қилмоққа дину инсонийлик юзасидан мажбурдирмиз. Виждонли тўғри болалар ҳар қачон ота-онасини суймоқ, уларга ҳар вақт риоя қилмоқ, ҳеч бир вақт ранжимаслик вазифаларини жуда яхши биладилар.

Бу муҳаббату ҳурматнинг даражалари ҳеч бир вақт ота-оналарнинг ҳунарларига ёки табиатларига қараб ортиқ ёки кам бўлмайди. Ота-она бир паст даражали ёки ёмон хулқли бўлса-да, комил ихлос бирла севмоқ, улуғламоқ, бўйсунмоқ лозимдир. Масалан: кўмирчилик бирла машҳур бўлган бир отани ёки ўйноқи, эпчил бўлган бир онани ёмон ҳунар эгаси ёки хулқсиз деб севмаслик, лозим бўлган ҳурматини қилмаслик тарбияга, одобинсофга хилофдир.

Улар нақадар паст даражада бўлсалар ҳам, ота-оналардир. Номусга хилоф бўлмаган, тириклик учун фойдаси бўлган ҳунару ишлар ҳеч бир вақт айбланидиган ишлардан саналмас. Тўғриси, ёзувчилик, қурувчилик, аскарлик, мол ташувчилик ҳам халқ учун кераклидир. Отангиз мол боқувчи бўлса ҳам, онангиз сув ташувчи бўлса ҳам ва яна ҳар куни сизни майда сўзлар билан хуноб қилса ҳам, уларга ҳурмату риоя бирла қўлларини ўпишга қарздорсиз. Улар касалманд-у фақир бўлсалар, охирги нафасларига қадар боқмоқ, молу тан

бирла ёрдам бермоқ бурчингиздир. Ота-онанинг юзига аччиқланиб қарамоқ, улар олдида баланд товуш бирла сўзламоқ, худо сақласин, улардан кулмоқ, масхара қилмоқ, ўчакишмоқ, тарбияга хилофдир. Булар Оллоҳ қошида қаҳру ғазабга сабаб бўладиган ишлардандир. (248 сўз)

Топшириқ :

Авалло, матнда сизга нотаниш бўлган сўз ва қўшимчалар устида ишланг, уни ҳозирги замон адабий тилида баён қилинг, сўнгра Ризоуддин ибн Фахриддиннинг ота-онага қандай муносабатда бўлиш ҳақидаги фикрларини батафсил ёзинг.

АБУЛҒОЗИХОН.

Абулғозихон олий насаб ва тожу тахт соҳиби бўлган. У қарийб 20 йил (1644—1664) Хоразмни идора қилди, лекин тарихда олий ҳукмдор сифатида эмас, балки йирик олим сифатида қолди. Илмнинг хосиятидан шундай бўлди у. Дарҳақиқат, Абулғозихон кенг ва чуқур маълумотли киши эди.

Абулғозихон 1603 йилнинг 23 августида дунёга келди. У ўша кезларда соҳиби тож бўлмиш Араб Муҳаммадхоннинг тўртинчи ўғли эди. Лекин унинг ҳаёти хонзодаларникидай кечмади. Абулғозий олти ёшида онасидан етим қолди. 13 ёшида тожу тахт учун бошланган ўзаро курашлар гирдобига тушиб қолди. Умри кўпроқ уруш-талашларда ўтди.

Абулғозихондан икки тарихий асар қолди. Биттаси «Шажаран тарокима» аталиб, туркий қабилаларнинг, хусусан, туркман халқининг келиб чиқиши ҳақида қимматли маълумот беради. Асарда барча туркларнинг афсонавий подшоси Ўғузхон ва унинг авлоди тарихи, шунингдек, туркман уруғларининг келиб чиқиши қисқа тарзда баён этилган. «Шажаран тарокима», Абулғозихоннинг ўз сўзларига қараганда, туркман муллалари, шайхлари ва бекларининг илтимоси билан ёзилган. Ушбу асарнинг танқидий матни, русча таржимаси катта илмий тадқиқот билан қўшиб, 1958 йили академик А. Н. Кононов тарафидан Ленинградда чоп этилган. Абулғозихоннинг иккинчи асари «Шажарайи турк» номи билан машҳур. Асарнинг асосий қисми 1663—1664 йилларда ёзилган. Унда Хоразмнинг XVI—XVII асрнинг биринчи ярмидаги ижтимоий-сиёсий тарихи баён этилади.

Асар қисқа муқаддима ва тўққиз бобдан иборат:

1. Одам атодан то туркларнинг қадимги хонларидан Мўғулхонгача кечган ҳодисалар зикри. 2. Мўғулхондан Чингизхонгача бўлган тарих. 3. Чингизхоннинг туғилганидан то вафотигача тарихи ва ҳоказо.

Абулғозихон асарининг 7, 8 ва 9- бобларининг бир қисмини ёзиб улгурган, холос.

Асар Абулғозихондан аввал ёзилган бирмунча тарихий асарлар (умумий сони 18 та деб кўрсатилган), шулардан фақат иккитаси: Шарафуддин Али Яздийнинг «Муқаддимаи зафарнома» ва эронлик машҳур тарихчи Рашидиддиннинг «Жомеъ ул-таворих» асарлари тилга олинган. Бундан ташқари, асарни ёзишда муаллиф ўзи билган ва сўраб суриштириб тўпланган маълумотларидан ҳам кенг фойдаланган.

«Шажарайи турк» тарихнинг турли масалаларига (ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-этник ва ҳоказо) оид эътиборга лойиқ маълумотларга бой асардир. (272 сўз)
(«Шажарайи турк» китобидан)

Р е ж а:

1. Абулғозихон — тарихий шахс.
2. «Шажарайи турк» асарининг яратилиши ва унинг аҳамияти.
3. Тарихий асарлар — бебаҳо маданий меросимиз.

СЎНГГИ ОВ.

Омон Мухторов.

Тахминан ўн ёшда эдим. Амакимнинг милтиғи бўлиб, мен баъзан унга қўшилишиб овга борар, унинг овини томоша қилар эдим.

Биз тонгги салқинда бир ерга қўнган эдик, аммо қуёш кўтарилиб, баданни қизита бошлаганида ҳам, амаким ҳеч нарса ота олган эмасди. У мен билан деярли гаплашмас, афтидан асабий эди.

Тўқайзор этагида ногаҳон кул ранг бир бўри кўринди. У тўқайзор ичида ялангликка чиқиб, нари-берига судрала бошлади. Бўри бир қарашда бизнинг итимизга ўхшар, лекин ундан катта, ранги ҳам очроқ эди.

Уша пайтларда баҳор кунлари эди. Мен баҳорда бўрининг болалаши-ю, 4 тадан 6 тагача туғишини эшитгандим. Бу пайт бўрининг айни болалайдиган пайти эди. Унинг қорни оёқлари орасида осилиб турар, у ҳориган, ожиз бир кўйда, эринибгина суринарди.

Ит бетоқат бўлиб, оёқлари устига чўкиб ўтирганича, нотинч қимирлаб қўйди.

Бўрини отишининг бизга ҳозир ҳеч бир кераги йўқ эди. Ҳар ҳолда мен шундай деб ўйлардим.

Бирдан еру кўкдаги оғир сукунатни гумбур этган ўқ товуши бузиб юборди.

Милтиқ оғзида йилт этган чақмоқни, секин тарқалаётган тутунни яққол кўрдим. Ўқ бўрига қараб отилган, унинг бўрига бориб теккани аниқ эди. Мен шошилиб бўри томонга қарадим. Кутилмаган ҳодиса рўй берди. Бўри оғир чайқалиб, бошини сарак-сарак қилди-да, биз томонга аллақандай ижирғаниб кўз тикди. У биздан бир дам кўзларини узмади. Қизиқ... унинг бу қарашида бўрига хос ёвузлик, ваҳшийликдан нишона ҳам йўқ эди. Бу қарашда, аксинча: «Эй одам! Нега отдинг? Менинг аҳволимни кўриб турибсан-ку, ахир? Раҳму шафқатни билмас экансан-ку!»— дегандай бир ўкинч бор эди. Бўрининг ночор қарашида яна қандайдир аламми, ҳасратми беркинганди.

Бўри, ниҳоят, тўқайзор томонга бошини бурди. Лекин у тўқайзорга кириб кетолмади. Бир силкиниб, соядеккина бўлиб, ерга йиқилди. Бошини кўтарди. Аммо бир лаҳза ўтмасдан қайтиб унинг боши «шилқ» этиб ерга тушди...

— Уни нимага отдингиз, амаки?... Уни бизга нима кераги бор?!— дедим, ҳамроҳимга кўнглим ғашланиб.

— Ҳайвонот оламида бўридан ёвузроғи, ваҳшийроғи йўқ,— деди амаким дона-дона қилиб.— Уни отганимиз яхши бўлди...

Оғир оёқларини ўзи зўрға судраган бўрига ўқ узган амакимдан ўша кўни кўнглим совиди. Шу воқеадан кейин, мен у билан овга чиқмайдиган бўлиб қолдим...
(327 сўз)

Р е ж а:

1. Тўқайзорда бўри кўринди.
2. Баҳор кунларининг бирида.
3. Овга чиқмайдиган бўлдим...

ХАТО ҒОЯ ҚУРБОНЛАРИ.

Тарихимиз саҳифаларидан кўпдан бери сир сақланиб келаётган 30-«қатағон йиллари» жуда кўп ҳалол раҳбарларнинг ёмон отлиқ бўлишига, отилишига, сургун

ва қамоқ жазоларини олишларига, ватангадо бўлишларига сабабчи бўлди.

Шу йилларда Файзулла Хўжаев Ўрта Осиё, Ўзбекистоннинг иқтисодий тараққиёти учун муҳим бўлган ишларга бор эътиборини қаратган эди. Уша пайтларда партия сафини тозалаш учун партия аъзоларининг ижтимоий келиб чиқиши муҳим белги сифатида қабул қилинганди. Бу, албатта, хато фикр бўлса-да, бунга қарши бирор оғиз сўз айтиб бўлмасди. Файзулла Хўжаевга И. В. Сталин шундай савол ташлади:

— Сиз миллионер кишининг фарзанди бўла туриб, масъул мартабани эгаллаб турибсиз. Қани, айтинг-чи, революцияга нима каромат кўрсатдингиз?

Файзулланинг заъфарон юзи қув оқарди.

— Нима каромат кўрсатганимни билмайману,— деб жавоб берди у,— инқилобга нималарни берганимни айта оламан. Отамдан қолган миллионларни ва бутун ўз-лигимни бахшида қилдим. Менга теккан мероснинг сариқ чақасини ҳам ўзимга раво кўрмадим, ўзимни заррача аямадим.

Файзулла Хўжаевнинг ижтимоий келиб чиқишига доир бу хилдаги саволлар 30-йилларда бўлиб ўтган катта-кичик анжуманларда берилган эди. Бу саволларнинг айримлари Файзулланинг ўз ишига, халқига бўлган ишончига рахна солиш учун ҳам бериларди. Тирноқ остидан кир қидирувчи НКВД хизматчилари Файзулла Хўжаевнинг савдогар оиласидан чиққани, унинг амакиси амир саройи аъёнларидан бўлганлигини назарда тутиб, унга «Чет эл разведкасининг жосуси» деган айб қўйдилар. 1938 йил 11 март куни ҳукм чиқарилди. Отувда ҳукм қилинганлар орасида ўзбек халқининг асл фарзанди Файзулла Хўжаев ҳам бор эди. У ҳукм 13 март куни ижро этилди.

Бутун Республикада кечагина Файзуллага ишонган кишилар унинг номини тилга олишга ор қилар, қўрқардилар. Устунидан ажралган Хўжаевнинг оиласи оғир аҳволда қолди. Улардан барча таниш-билишлари юз ўгирди. «Душманнинг қолдиғи» деб уларга таъна қиларди. Бундай кўргиликларга чидаш оғир эди. Ф. Хўжаевнинг хотини Малика ва бўйи етиб қолган қизи Вилоят Сибирга сургун қилиндилар.

Олис ва совуқ Сибирнинг кимсасиз овлоқларида «Сталин «ташаббуси» билан катта-катта лагерлар, қамоқхоналар қурилганди. Сургун азоблари Малика ва

қизига қаттиқ таъсир қилди. Ярим очлик, юпунлик, изиллаган совуқ, таҳқирлар ўз асоратини кўрсатди ва Мухаммаджон қизи Малика зангила (цинга) касаллигидан 50-йиллар бошида вафот этди. Сургун йилларида она-сидан жудо бўлган Вилоят барча азобларга чидади ва 1954 йилда «Халқ отаси» вафотидан сўнг Сибирь сургунидан қайтиб келди.

У ўз умрини отасининг ноҳақ айбланганлигини исботлаш, унинг кўрсатган хизматларини, илмий ва сиёсий ишлари, маърузаларини тиклаб, чоп этишга ҳукумат томонидан берилган мукофотларни юзага чиқаришга бағишлади. Собиқ СССР Олий суди томонидан 1957 йилда Файзулла Хўжаев ва унинг сафдошлари устидан олиб борилган тергов иши қайта кўриб чиқилди ва уларга қўйилган айблов асосиз эканлиги исботланди. Файзулла Хўжаевнинг пок номи халқимиз тарихига қайтариб берилди. Қизи Вилоят Ф. Хўжаевнинг уч томдан иборат рус ва ўзбек тилида нашр этилган танланган асарлари таҳририда қатнашди. У умрининг охиригача Файзулла Хўжаев номини, ишини абадийлаштиришда иштирок этди. (422 сўз) («Гулхан»дан)

Топшириқ:

Матн асосида режа тузинг ва баён ёзинг.

АҚЛЛИ ВА ТАДБИРСИЗ ОДАМ.

Ақлли одамлар ҳамиша ҳушёр бўладилар, ҳодисалар жилловини ўз қўлларида сақлаб, хавфли гирдобга тушмасдан соҳилга етиб оладилар...

Тадбирсиз одамларга келсак, улар иккиланадиган, жасоратсиз, тез-тез фикрларидан қайтадиган бўладилар, бирор ҳодиса рўй берганида улар ўзларини йўқотиб қўядилар. Ўз бахтларини сақлаб қолиш қобилиятидан маҳрум бўлганликларидан оҳ-воҳ қила-қила, ўзларини ҳар ёққа урадилар. Уч балиқ ҳикоясидаги кун уларнинг бошига келади.

— Нақл қилибдурларки, йўлдан узоқ, ўткинчилардан холи бир ерда кўл бор эди, унда уч балиқ яшар эди. Булардан иккиси тадбиркор ва эҳтиёткор, бири эса хом ва тажрибасиз эди. Кунларнинг бирида тасодифан икки овчи кўл ёнидан ўтиб қолди, кўзлари учта балиққа тушди. Улар эртага келиб, учала балиқни тутишга ваъдалашиб жўнаб кетдилар. Балиқлар уларнинг сўзини эшитган эдилар. Уларнинг бири тадбирли бўлиб, золим

замонанинг зулми ва ғаддор фалакнинг вафосизлигини кўрган, сув келар тарафдан чиқиб, бошқа кўлга бориб олди. Кўп вақт ўтмай балиқчилар келиб, сувнинг кирар ва чиқар томонини маҳкам беркитдилар.

Биринчи балиққа нисбатан тажрибасизроқ, лекин ақл ва фаросатдан маҳрум бўлмаган иккинчи балиқ ва-зиятни кўриб шундай деди:

— Фурсатни кўлдан бердим. Энди тадбир ва ҳийла-ни ишга солиш пайти келди. Типирчилаб у ёқ-бу ёққа қочган билан фойда йўқ. Умидсизликка тушмай нажот йўлини ахтармоқ керак.

Шундай деб балиқ сув юзига қалқиб чиқди ва ўзини ўлганга солиб ётди. Бир балиқчи уни олиб, ўлган гумон қилди ва сув чиқиб кетадиган ариқ бўйига ташлади. Балиқ судрала-судрала оқар сувга тушиб олди, ҳийла ишлатиб, ўз жонини қутқарди.

Хом ва тадбирсиз балиқ эса ўзини йўқотиб, у ёқдан бу ёққа қочиб юрар, гоҳо сув остига шўнғир, гоҳо юзага чиқар эди. У оқибат балиқчилар тўрига илинди. (253 сўз) («Калила ва Димна»дан)

Р е ж а:

1. Кўлдаги балиқлар.
2. Икки овчининг маслаҳати.
3. Хом ва тадбирсиз балиқнинг аҳволи.

КЕЛМАСИНГИЗ РОСТ БЎЛДИМИ, АКАЖОН?

Умида Бону.

Бу гаплар исёнкор шоир Чўлпоннинг туғишган синглиси Фоиқа момонинг ҳар кунги қиладиган кўнгиш фарёди.

...Худога шукур, лочиндек-лочиндек тўрт нафар ўғлим бор. Ушаларнинг орзу-ҳаваси билан банд бўлиб, кўп ташвишларни унутаман-у, аммо акамнинг ўлик бўлиб гўрда, тирик бўлиб ёнимизда йўқлигини ўйласам, бутун вужудим қақшаб кетади,— дея кўз ёш қилади момо.

— 1936 йили ҳали узумлар пишгани йўқ эди. «Андижон» нашриётининг ўрнида қайнотамнинг мўъжазгина боғи бўларди. Уша боғда узум териб юрсам, бирдан «Фоиқа» деган таниш овоз келди. Орқамга ўгирилиб қарасам, акам жилмайиб турарди. Эгни-бошимнинг чанглигини ҳам ўйламасдан ўзимни акамнинг қучоғига отибман. У киши «Уйингда ким бор? Меҳмон олиб келган-

ман», деб сўради. Ташқарига чиқсам, соябон аравада бир гуруҳ ёзувчилар ўтиришарди. Уларни уйга таклиф қилиб, дарҳол чой келтирдим. Ўша сафар кетишида акам менинг уйимда сақланаётган барча китоблари ва қўлёзмаларини тўплаб олиб кетди. Мен унга: «Ака, ўзингизни узоқ-узоқда кўрсам, ҳеч бўлмаса қўлёзмаларингизни қолдилинг, сизни соғинганимда уларни ўқиб, таскин топаман»,— десам, у киши: «Йўқ, Фойқажон, бу нарсалар менга керак, олиб кетмасам булмайди»,— деб туриб олди. Энди ўйласам, ўшанда акам бизни эҳтиёт қилиб шундай қилган экан.

1937 йилнинг чилги пишиғига бориб, Тошкентда ўқиётган амакимнинг ўғли Андижонга келди ва мени чақириб, Чўлпонга тааллуқли ҳеч қандай гапни ҳеч кимга айтмаслигимни тайинлади. Боси, акам қамоққа олинган эди. Йиғлаб-йиғлаб қолавердим. Ўшанда энг катта ўғлим эндигина ўн икки ёшга кирган, турмуш ўртоғим содда одам бўлганлиги учун менга ортиқча ёрдам бера олмасди.

1937 йилдан бошлаб бизни маҳаллий ҳукумат сиқувга ола бошлади. Турли баҳоналар билан уйларимизни ҳам тортиб олишди. Қўлимизга бир оз пул беришди. Қимматчилик пайти бўлганлиги учун ўша арзимаган пулга уй қура олмаслигимизни билишарди-ю, бироқ тушунишни исташмасди. Бир неча йил болаларим билан қийналиб, у ердан-бу ерга кўчиб юрганман. Қанчалик қийинчилик бўлмасин, умр йўлдошим бир марта: «Сенинг отанг бой, аканг халқ душмани бўлганлиги учун шундай бўляпти»,— деб юзимга солган эмас. У киши билан қўша-қариб, саккиз нафар фарзандни вояга етказдим.

Акамнинг ҳаёт йўли ҳақида кўп гапирмасам ҳам муштарийлар билишади. У биринчи турмуш ўртоғидан фарзанд кўрмай ажраллишган эди. Кейин Москвада ўқиб юриб уйланган. Бу умр йўлдошидан ҳам болалик бўлмаган. Билмайман, бу қандай қисмат экан? Опам Фозила ҳам фарзанд кўрмади. Оиласидан тинчимаган опам акамга жуда суяниб қолган эди. Шунинг учун ҳам унга куйиб йиғлаб юриб, икки кўзидан айрилди. Ҳозир у менинг иккинчи ўғлим билан битта ҳовлида яшайди. Умридан барака топгур келиним опамга ўз онасидек меҳрибонлик билан қарайди.

Акамнинг алифдек қадди-қоматини ўйласам, куйиб кетаман. Битта кўзим яхши кўрмай қолди. Шифокорлар

кўп йиғлаганингиз учун, дейишяпти, нима қилай, болам! Меҳрибон акам дунёдан зурриётсиз кетди. Менга энг алам қиладиган жойи бориб, кўксимнинг куйган жойини босиб овутай, десам мозори ҳам йўқ. Тақдирнинг бе-шафқатлигидан кимга дод дейман?!

Фоиқа момонинг ҳузуридан қайтарқанман, мең шеърийят осмонининг Чўлпон юлдузи Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпоннинг синглиси билан суҳбатлашиш бахтига муяссар бўлганимдан дунёга шодланган масрур ҳолда: «Моможон, Чўлпоннинг зурриёди йўқ, деб ўксиманг, мана биз — унинг фарзандлари. Унинг кўз қорачиғидай асраган шеърларининг мухлиси бўлмиш барча андижонликлар, туронликлар унинг фарзандлари. Токи, Андижон, андижонликлар бор экан, Чўлпоннинг мўътабар, пок номи сақланажак»,— дейман. (459 сўз)

Топшириқлар:

1. Фоиқа Сулаймонова тилидан баён қилинган юқоридаги матнни III шахсда баён қилинг.

2. Матида учраган «қатағон», «исёнкор шоир» каби сўзларни ҳам ишлатинг.

3. Фоиқа момонинг кўнгил фарёдини ўз сўзингиз билан қайта ҳикоя қилинг, сўнг унинг режасини тузиб, шу асосда баён ёзинг.

МУАЛЛИМИ СОНИЙ.

Шом шаҳри мадрасаларидан бирида арабшунос олимларнинг йиғини давом этарди. Раислик қилувчи бир ёш йигитчага сўз берди. У араб тили шевасининг товуш хусусиятлари ҳақида маъруза қилди. Маъруза жиддий баҳсга сабаб бўлди. Охирида барча тилшунос олимлар бу йигитчани араб тили донишманди, деб тан олдилар. Бу — қомусий билим соҳиби, машҳур файласуф, шоир, адабиётшунос ва мусиқашунос олим Абу Наср Форобий эди. «Форобий етмиш тилни биларди»,— деган нақл ўшандан қолган эди.

Абу Наср Форобий саккиз юз етмишинчи йили Сирдарё бўйида, Фороб шаҳрига яқин қишлоқда туғилган. Форобий Бухоро ва Самарқанд мадрасаларида билим олди. Ёш йигит Форобий ҳам илм ўрганар, ҳам муаллимлик қиларди. Чунончи, машҳур олим Абу Сирожиддиндан астрономия ва математикани ўрганади, ўзи эса унга мантиқ бўйича дарс беради.

Муаррихларнинг гувоҳлик беришича, Форобий бутун умрини илм ўрганишга бағишлаб, араб мамлакатлари-

даги мадрасаларда дарс бериш билан камтарона, фақирона ҳаёт кечирган. Биргина Шом шаҳрида унинг мингдан зиёд шогирдлари бўлган. Фанимларнинг фитнаси билан ҳаёти хавф остида қолганда, уни қутқазганлар ҳам шогирдларидир. Форобий 950—951 йиллар орасида вафот этган.

Абу Наср Форобий қомусий билим соҳибидир. У 130 та асар ёзганлиги, уларнинг ўн еттитаси турли олимларнинг фалсафий асарларига ёзилган шарҳ, олтмиштаси алоҳида китоб, бештаси бир қанча мақолларни ўз ичига олган мажмуалар ҳисобланади. Булар орасида «Сиёсат ва маданият», «Рухнинг моҳияти ҳақида рисола», «Идеал шаҳар кишиларининг ахлоқий қарашлари», «Фалсафанинг муқаддимаси», «Илмлар мажмуаси» асарлари машҳурдир. Форобий шеърят ва мусиқа назариясига доир китоблар ҳам ёзган. Унинг шеърятга доир рисоласи ўзбек ва рус тилларида нашр этилган.

Илм-фанда дунёда биринчи муаллим қадимги юнон философи Арасту ҳисобланади. Форобий антик юнон файласуфларидан Евклид, Афлотун ва Арасту асарларини таржима қилиб, шарҳлаб, Шарқда кенг тарқалишига катта ҳисса қўшгани ва жуда кўп фалсафий масалаларни ўша олимлар даражасида талқин этгани учун «муаллими соний»—«иккинчи муаллим» деб ном олган.

Буюк бобомиз. Форобийнинг меҳнаткашлиги, билим ўрганиш борасида мунтазам изланиши, камтарлиги, оддий меҳнаткашларга хайрихоҳлиги бизга ибратдир. (293 сўз) («Олисдаги юлдузлар» китобидан)

Савол ва топшириқлар:

1. Форобий неча тилни билар эди.
2. Форобийнинг қомусий билим соҳибни эканлигини айтинг.
3. Форобий қолдирган мерослардан қайси бири эсингизда қолди?

Ўқитувчи билан биргаликда матн устида ишланг, сўнг баён ёзинг.

НЕКИСО НАҚЛИ.

Баҳор ойлари эди. Биз бир гуруҳ машшоқлар билан Исфaxonда Наврўз тантаналарида иштирок этиб, ўз куй ва қўшиқларимиз билан халқ сайлига файз бағишлаб юрар эдик. Иттифоқо, Хусрав ўғли Шеруя томонидан ўлдирилганлигини эшитдик. Мен яшин тезлигида Табризга етиб келдим. Лекин ҳайҳот, кечикибман. Аллақа-

чон Хусрав дафн этилган, саройдаги алғов-далғовлар ҳақида дув-дув гап. Пойтахт, одамни тутиб ейман, дейди. Кўҳна ошнолардан ҳеч кимни топа олмадим. Ҳамма зада бўлган қушлардай тум-тарақай бўлган.

Не қиларимни билмай довдираб қолдим. Ҳузимни қўлга олдим-да, тўғри устозим Барбад ҳовлисига қараб юрдим. Етиб келдим-у, ўз кўзларимга ишонмай, донг қотиб қолдим. Э воҳ, бу қанақа кўргилик! Эй фалак, бу не бедодлик! Наҳотки, шундай кошонанинг кулини кўкка совурсанг! Қандай куч билан бақирганимни билмайман. Кўз ўнгимда қоронғилик, бошим айлана бошлади. Гандираклаб юриб, култепаликларни айландим, ҳамма нарса куйиб, хоку туроб бўлган эди...

Кечгача шаҳар айландим. Қўни-қўшнилardan устозимни сўроқладим. Бир-икки йўловчилар бозор бошида девонавор айланиб юрганини, дарвешлар жандасини кийиб олганини айтишди. Шундан сўнг шаҳар четига қарвонсаройларни кездим, дарвешхоналардан қидирдим. Ва, ниҳоят, дарвеш ҳужраларининг биридан топдим. Эшикдан салом бериб киришим билан бурчакда ўтирган Барбад менга қараб ўрнидан турди. Шамшоддек қома ти дол, арғувондек рухсори заъфарон бўлган. Бағрига отилдим, ота-боладек бир-биримизни қучиб саломлашдик. Навбат қўл ушлашга келганда, қўлим олдинги ипакдек майин, ҳамиша оташдек иссиқ кафтларига эмас, аллақандай қаламланган, совуқ новдаларга теккандай бўлди. Бир сесканиб тушдим. Қарасам, устозимнинг ҳар икки қўлининг бош ва кўрсаткич бармоқлари тагидан кесилган, ўрни қорайиб, буришиб ётарди. Кўзларимдан тирқираб ёш чиқиб кетди. Томоғимга бир нарса тикилиб келарди: «Наҳотки қўлга сунқасд қилган бўлсалар?! Наҳотки!».

Нақл этишларича, устозим тонг саҳарда Хусравга сунқасд қилинганини эшитиб, саройга чопибди. Ҳузимнинг хос хонасида қонга беланиб ётган ҳомийсини кўриб, зор-зор йиғлабди. Узи ювиб-тарабди, дафн маросимида бош-қош бўлибди. Шоҳона мақбарага элтиш йўлида машҳур «Хусравони» куйини чалиб борибди. Ҳомийсини ўз қўли билан лаҳадга қўйибди. Дафн маросими назарида маърифат ва адабиёт офтоби сўниб, дунёни зулмат эгаллагандек бўлибди. Диёнат ва урфон, санъат ва нафосат оламини жаҳолат булути қоплабди. Бундай ҳаётга лаънат ўқиб, бу дунёдан бош олиб кетгиси келибди. У мақбара ёнидан тўғри уйига келиб, аввал созини син-

дирибди, сўнгра бармоқларини болта билан чопибди, кейин уйига ўт қўйиб, дарвешона ҳаёт кечиришни ихтиёр қилибди. Мен устозимни уйимга элтмоқчи бўлдим. Аммо у ўз қароридан қайтмади. Деярли ҳар кун унинг олдига келиб турардим, ёлғизлатиб қўйишни истамадим.

Шаҳар ҳамон алғов-далғов, сарой нотинч эди. Ҳамма ёқни айғоқчилар, ғаламислар босган. Хусрав вафотидан 6 ой ўтгандан кейин фитнесчилар Шеруяни ҳам ўлдириб кетишди.

Қунлардан бир кун келиб, устозимни дарвешлар кулбасидан топа олмадим... «Марвга кетиб қолдилар» деган хабар келди. Ҳа, мункайиб қолган мўйсафидни Ватан хоки меҳри тортган экан... Бориб қабрини зиёрат қилиб қайтдим. (421 сўз) («Олисдаги юлдузлар» китобидан)

Савол ва топшириқлар:

1. Барбад нима учун бош ва кўрсаткич бармоқларини кесди?
2. Некисо устозига қандай муносабатда бўлди?

Матн мазмунига қараб, ўзингиз сарлавҳа қўйинг ва режа тузинг, матнни қайта ҳикоя қилинг, сўнгра III шахсда баён ёзинг.

АББОС НИЁЗИЙ.

1929 йилнинг навбаҳори...

Шоҳимардон...

...Шоир вафотидан сўнг Ҳамзанинг опаси Ачахон Аббосни ўз тарбиясига олади. Ўзбекистон ҳукумати шоир меросидан унинг ўғлига нафақа ажратади, ўқиб улғайиши учун унга имкониятлар яратади.

Аббос Ҳамзанинг ўзи ташкил этган мактабда — Қўқондаги Исфара гузариди саводини чиқаради, сўнгра уни шу шаҳардаги VI интернатга ўқишга беришади. Йўлдош Охунбобоев Аббоснинг аҳволидан шахсан хабардор бўлиб туради. Ҳамзанинг ўғли 10—11 ёшларга кирганда Тошкентга келади ва музика мактабига ўқишга киради. Шоирнинг жияни Мелибой Абдуллаев шундай ҳикоя қилади: Мен хизмат юзасидан ва аям Ачахоннинг илтимоси билан Аббосдан хабар олиш учун Тошкентга тез-тез келиб турардим. Аббоснинг ўқишлари яхши эди. Йўлдош ота ва ёзувчилар иттифоқидан Комил Яшин унга эътибор билан қараётганларини кўп таъкидларди. Музика асбобларидан кларнет, най чаларди. Пианино чалишни ўрганипман, лекин нотасиз қийин бў-

лар экан, бунн ҳам, албатта ўрганиб оламан, дер эди у. Аббоснинг бир сўзли экани ва бу фазилат унга ота мерос эканини ипобатга оладиган бўлсак, замон тинч бўлганида бу орзуга эришиш ҳеч гап эмасди... Мен Аббосни уруш бошланиб кетганидан бир неча ой кейин Тошкентда кўрганман.

Ҳамзанинг ўғли Аббос Ниёзий ҳам Ватан ва халқ бошига кулфат тушганида ҳар қандай имтиёзларга қарамасдан, кўнгиллилар сафида жанг майдонларига йўл олди. Ёвуз душманга қарши мардларча курашиб, 1943 йилнинг 19 августида Орёл вилоятининг Речица қишлоғида қаҳрамонларча ҳалок бўлди.

Бу ҳақдаги қора хат шоирнинг жияни Мелибой Абдуллаевнинг шахсий архивида сақланади. (349 сўз)

Р е ж а:

1. 1929 йилнинг навбаҳори.
2. Аббоснинг Тошкентдаги ҳаёти.
3. Аббос қобилиятли бола эди.
4. ... 1943 йилнинг 19 августида.

ҲУНАРНИНГ ШАРОФАТИ.

Қадимги араб ҳукмдорларидан халифа Хорун ар-Рашидга тобе бир шаҳар бошлиғи шундай ҳикоя қилди:

— Отам ҳар вақт мени ҳунар ўргатишга рағбат қилиб: «Ўғлим, ёшлигингни ғанимат билиб, ҳунар ўрган, мансаб ва давлатга ишонма, бир кун булар қўлдан кетиши мумкин. Аммо ҳунар доимо сен билан бирга бўлади. Сени ҳеч бир муҳтожликка туширмайди»,— деб насиҳат қиларди.

Мен отамнинг насиҳатини жон дилим билан қабул қилиб, ҳунар ўрганишга бел боғладим. Ҳунарлар орасида гилам тўқиш ҳунари менга маъқул тушди. Гилам тўқийдиган энг моҳир устага шогирд бўлиб, шу ҳунарни ўрганишга ғайрат билан киришдим. Ниҳоят гилам тўқишда моҳир уста бўлиб етишдим. Халифа Хорун ар-Рашид отам вафот этгандан кейин, унинг ўрнига мени шаҳар бошлиғи этиб тайин қилди. Орадан бир неча йил вақт ўтгандан кейин халифа Хорун ар-Рашидни зиёрат қилиш мақсадида икки йўлдошим билан бирга пойтахт—Бағдодга жўнадим. Бир неча кун сафар рандини тортиб, Бағдод шаҳрига дохил булдик. Ҳоринимиз оч эди. Жуда зийнатланган ва озода бир ошхонага кирдик. Ош-

хона эгаси бизни кўрган заҳоти дарҳол ёнимизга келиб, ҳол-аҳвол сўрашиб айтди:

— Сизлар бошқа шаҳардан келган обрўли кишиларга ўхшайсизлар, бозорда овқатланиш сизлар учун айбдир. Ошхонага яқин бир озода жойим бор. Уша ерда овқатланинг.

Биз унинг таклифини қабул қилдик. У бир хизматчисига бизни ўша жойга олиб боришни буюрди. Хизматчи бизни жуда безатилган бир уйга олиб борди ва унинг эшигини очиб:

— Шу уйда дам олиб туринг, мен ҳозир бориб овқат келтираман,— деди.

Биз уйга кирган эдик, хизматчи эшикни беркитиб жўнаб кетди. Орадан озгина фурсат ҳам ўтмаган эди, биз турган ер иккига ажралиб, ҳаммамиз пастга, бир ертўладаги уйга тушиб кетдик. Юқоридаги уйнинг иккига ажралган ери яна аввалгидек бир-бирига жипслашди. Биз ҳайрон бўлиб кўрқиб турган эдик, ошхона эгасининг бир неча хизматчилари қўлларида пичоқ ушлаган ҳолда ёнимизга келдилар, уларни кўргач, ҳаммамиз жонимиздан умид уздик. Ошхона эгаси мусофирларни шундай ҳийла билан ўлдириб, уларнинг гўштарини овқатга солиб, пишириб сотар экан. Шу тобда бошимга бир фикр келиб, уларга:

— Биз яхши гилам тўқишни биламиз, бизни ўлдиришдан нима фойда кўрасиз? Бориб бошлиғингизга айтинг, бизга гилам тўқиш учун керакли нарсаларни юборсин. Тайёр бўлган гиламларни сотиб жуда катта фойда кўради,— деган эдим, уларга таклифим маъқул бўлиб чиқиб кетдилар.

Таклифим ошхона эгасига маъқул бўлибди. Эртасига бизни бошлаб келган хизматчи гилам тўқишга керак бўлган асбоб ва бошқа нарсаларни келтириб берди. Биз гилам тўқишга киришдик. Тайёр бўлган гиламни хизматчи келиб олиб кетарди. Бир неча вақт шу хилда умр кечирдик. Бир куни жуда ҳам чиройли, гулдор гилам тўқидим, унинг бир четига отим ёзилган муҳримни босдим. Ошхона эгасини чақиртириб:

— Кўрдингизми, бу гилам қандай чиройли тўқилган, подшоҳларга хос бир гилам, буни бозорда сотмасдан, халифа Хорун ар-Рашидга олиб бординг, у сизга кўп бойлик инъом қилади,— дедим.

Ошхона эгасига бу сўзим маъқул бўлиб, эртасига гиламни Хорун ар-Рашидга олиб борган, Хорун гилам-

нинг чиройлилигига завқланиб, унинг у ёқ-бу ёғини кўрар экан, кўзи гиламнинг бир четига босилган муҳримга тушиб қолган, бундан шубҳаланиб, ошхона эгасидан бу гиламни қаердан олганини сўради, у бир савдогардан сотиб олганини айтган. Хорун ар-Рашид муҳримни кўрса-тиб, уни қамоққа олган, бир қанча вақт қийнагандан кейин ошхона эгаси айбига иқрор бўлган.

Уша кунни Хорун ар-Рашиднинг юборган одамлари келиб бизни озод этиб, халифанинг ҳузурига келтирдилар. Ошхона хизматчиларини қамадилар. Хорун ар-Рашид бизга кўп илтифотлар қилди. Ошхона эгаси ва унинг хизматкорларини дорга остирди. Халифа Хорун ар-Рашид ёнида бир неча кун туриб, кейин ўз шаҳримизга қайтдик. Шундай қилиб, ҳунаримнинг шарофатидан мен ҳам, икки йўлдошим ҳам ўлимдан қутилдик. (545 сўз) («Оз-оз ўрганиб доно бўлур» китобидан)

Топшириқлар:

1. Ривоятни икки қисмга бўлинг, ҳар бир қисмга сарлавҳалар ўйлаб топинг.

2. Шу сарлавҳалар асосида баён ёзинг.

3. Ривоятни қисқартириб сўзлаб беринг.

Баён сўнгида эса ўзингиз илм-ҳунарга онд ҳикматли сўз ва мақоллардан келтиринг.

МУНДАРИЖА

V синф учун баён матнлари	6
VI синф учун баён матнлари	24
VII синф учун баён матнлари	41
VIII синф учун баён матнлари	75
IX синф учун баён матнлари	105

АБДУҲАМИД НУРМОНОВ,
МУҲАББАТ АБДУРАИМОВА,
ШОҲИДА ЮСУПОВА

БАЁНЛАР ТЎПЛАМИ

Умумтаълим мактабларининг
V—IX синфлари учун

Тошкент «Ўқитувчи» 1997

Муҳаррир *Ҳ. Юсупова*
Бадний муҳаррир *Э. Нурмонов*
Техн. муҳаррир *С. Турсунова*
Мусахҳиҳ *Д. Умарова*

ИБ № 7064

Теризга берилди 29.01.97. Босишга рухсат этилди 06.05.97.
Бичими 84×108^{1/32}. Тип. қоғози. Кегли 10 шпонсиз. Литературная
гарнитураси. Юқори босма усулида босилди. Шартли б. л. 7.14.
Шартли кр-отт. 7.35. Нашр. л. 7.04. 15000 нусхада. Буюртма № 32.

«Ўқитувчи» нашриёти, Тошкент, 129, Навоий кўчаси, 30.
Шартнома 13—50—96.

Ўзбекистон Давлат матбуот қўмитасининг Янгийўл ижара китоб
фабрикаси, Янгийўл ш. Самарқанд кўчаси, 44. 1997.